

Politika i ideologija u dnevničkim zapisima Branka Horvata (1948 - 1951)

Markuš, Petar

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:026944>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

Petar Markuš

Politika i ideologija u dnevničkim zapisima Branka Horvata (1948 – 1951)

- Diplomski rad -

Mentor: dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, srpanj 2020.

Sadržaj

Uvod	1
Ciljevi rada, metodologija i definiranje pojmova	2
Pregled korištenih izvora	6
Dnevnik kao historiografski izvor	8
Biografija Branka Horvata od 1941. do 1948.	9
Sukob Tito-Staljin 1948-1951.	11
Sveučilište u Zagrebu i Ekonomski fakultet	17
Politika u Dnevniku Branka Horvata	23
Prva polovica 1948. do primanja u Partiju	23
Prvi sukobi s partijskim rukovodstvom u drugoj polovici 1948. godine	25
Stanje na fakultetu početkom 1949. godine	33
Druga runda komisijskih ispitivanja	34
Žalbe Branka Horvata na izbacivanje iz Partije	41
Političke prilike u zemlji ranih 1950-ih u Horvatovom Dnevniku	53
Vraćanje Horvata u Partiju i dokument UDB-e	64
Ideologija u Horvatovim dnevničkim zapisima i radovima	66
Zaključak	88
Sažetak	96
Summary	96
Краткое содержание	97
Popis izvora	98
Popis literature	99

Uvod

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata nekadašnji saveznici su se razdvojili u dva suprotstavljena tabora: jedan predvođen SAD-om, drugi SSSR-om. Razlike među njima očitovale su se i u koncepciji društveno-političkog uređenja. Zemlje koje su bile pod sovjetskom sferom utjecaja nastojale su izgraditi svoja društva po uzoru na sovjetski model. Poslijeratna obnovljena jugoslavenska država nije bila iznimka. Izgradnja po sovjetskom modelu u Jugoslaviji se očitovala u političkom uređenju zemlje, stvaranju Narodne fronte koja će u sebi integrirati stranke/partije koje nisu bile KPJ/KPH, reformi Sveučilišta i instituta, u kulturnoj politici i ekonomiji. Naočigled monolitni socijalistički lager krenuo je pucati već 1948. godine sukobom Tito-Staljin. Slom savezništva Jugoslavije i SSSR-a izazvao je šok među članovima KPJ čije vodstvo je sada trebala odgovoriti na krucijalno pitanje: „Što da se radi?“

Strah, napetost i nevjerica zavladali su među partijcima koji su trebali, gotovo preko noći, promijeniti dotadašnji način razmišljanja koji je do nedavno služio kao uzor i ideal socijalističke misli. Partijsko vodstvo je svojim članovima poslalo objašnjenje zbog čega je došlo do sukoba. Međutim to nije značilo da su svi članovi *Partije*¹ bili sasvim suglasni s postojećim stanjem. Sumnja u suglasnost partijskih članova s novom politikom KPJ je imala kao posljedicu pronalaženje i kažnjavanje sumnjivih osoba koji bi mogli biti potencijalni pristaše IB-a ili nekih drugih nepartijskih elemenata.

Neki, iako nisu možda osobno podržavali Staljina i Informbiro, izražavali su kritiku KPJ i smatrali su da je trebalo postupiti drugačije, neki su izražavali sumnju u mogućnost razvoja socijalizma u Jugoslaviji bez pomoći drugih socijalističkih zemalja i SSSR-a, drugi su bili zbunjeni i nisu znali što novonastala situacija predstavlja za Jugoslaviju. Oni će, krivi ili ne, biti kažnjavani na različite načine: od izbacivanja iz *Partije*, izbacivanja s poslova i fakulteta do zatvorskih kazni.

Napeta atmosfera nepovjerenja, pronalaženja i obračuna s neistomišljenicima očitovat će se i na Sveučilištu u Zagrebu i njegovim fakultetima koji su ga sačinjavali. Na fakultetima se obrazovala buduća jugoslavenska inteligencija pa je zasigurno bilo od velike važnosti za

¹ Kada se *Partija* piše velikim slovom i ukošeno misli se na Komunističku partiju Jugoslavije, kada se piše partija malim slovom misli se na općeniti pojam političke organizacije

Partiju kako se ta društvena skupina postavila u odnosu na novonastalu političku situaciju. U vrijeme sukoba Tito-Staljin na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu studirao je Branko Horvat, budući ekonomist koji će biti nominiran za Nobelovu nagradu za ekonomiju 1983. godine. On će u svojem *Dnevniku*² zapisivati razne događaje koji su se događali u tome vremenu na fakultetu, *Partiji* i društvu. Zapisuje događaje u kojima je i sam akter, tumačeći ih na sebi svojstven način, pokušavajući sebi predočiti stvarnost koja se odvija pred njegovim očima.

Ciljevi rada, metodologija i definiranje pojmova

Horvatova mišljenja i predodžbe koja se tiču politike i ideologije važni su zato što je to viđenja osobe koja je istovremeno aktivni član partije i intelektualac u nastajanju. Njegovi radovi i dnevnički zapisi nastali u tome razdoblju ne mogu se svesti samo na jednu dimenziju promatranja političke ili intelektualne historije iz jednostavnog razloga jer se oni međusobno isprepliću.

Kako se naočigled pojmovi poput političkog aktivista i intelektualca mogu prožimati i promatrati kao jedno? Odgovor leži u tome kako definiramo pojam intelektualca. Intelektualac je osoba koja se osim bavljenja nekom profesionalnom djelatnošću bavi i javnom društvenom djelatnošću.³ Slično mišljenje iznosi i Vjekoslav Mikecin u svojoj knjizi *Povijest i kritička svijest*. On se poziva na tezu Antonija Gramscija da su svi ljudi u neku ruku intelektualci jer ne postoji ljudska djelatnost koja u sebi ne bi uključivala intelekt. Intelektualcem po profesiji naziva osobu koja obavlja tu funkciju u društvenoj podjeli rada.⁴ Intelektualac je, dakle, neraskidivo povezan s društvom kojemu pripada i u kojemu djeluje. Naravno da društvena djelatnost ne znači nužno bavljenje politikom, no u Horvatovom slučaju politika jest njegova društvena djelatnost.

Druga definicija intelektualca koja će također poslužiti u ovome radu jest ona Jean-Paul Sartrea koji smatra da intelektualac nije osoba koji prihvati ili se pomiri s vladajućom ideologijom, već ona koji ustvrdi partikularizam svoje ideologije i počne je dovoditi u pitanje.

² Kada je *Dnevnik* napisan velikim slovom i ukoso označava Horvatove dnevničke spise, kada je napisan malim slovom odnosi se na dnevnik kao općenit pojam

³ Daniel Morat, „Intelektualci i intelektualna historija“, u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF press, 2013), 82.

⁴ Vjekoslav Mikecin, *Povijest i klasna svijest*, (Zagreb: Mladost, 1974), 13.

To jest intelektualac je čovjek koji dolazi do svijesti o suprotnosti koja postoji u njemu i u društvu između istraživanja praktične istine ... i vladajuće ideologije.⁵

Što se tiče ideologije, za njenu definiciju ima mnogo različitih stavova, a ovdje ćemo istaknuti mišljenja nekih autora i istaknuti osnovnu crtu kojom se može definirati pojam ideologije. Sartreova definicija intelektualca je povezana s načinom kako se osoba postavlja naspram ideologije i pronalaznja istine. Polazeći od Sartera dolazimo do ideologije kako je vide Marx i Engels. U knjizi *Njemačka ideologija* Marx i Engels obračunavaju se s njemačkim filozofima *mladohegelovcima* koje kritiziraju da se bave apstrakcijama (ideologijom) umjesto da se pozabave stvarnošću iz koje ideologija izrasta. Marx i Engels rade suprotno te oni ne polaze od onoga što ljudi kažu, uobražavaju i predočuju već polaze od stvarnih djelatnih ljudi, a iz stvarnih procesa njihovog života prikazuju razvoj ideoloških refleksa i odjeke tog životnog procesa.⁶ Ono što se želi reći jest da uvjeti u kojima ljudi žive uvjetuju ideologiju koja iz toga izrasta, a ideologija se shvaća kao apstrakcija.

Moderni autor Teun A. van Dijk u knjizi *Ideologija – multidisciplinarni pristup* pokušava prikazati što je ideologija koristeći se saznanjima i konceptima poglavito iz područja sociologije, filozofije i psihologije. Dijk piše da ideologija kao pojam ima veoma mnogo značenja s obzirom na to koje autore čitamo i što za njih ideologija predstavlja. U društvenim i humanističkim znanostima postoje definicije ideologije koju su postavili klasični i suvremeni autori. Marx i Engels su jedni od klasičnih autora koji su prvi dali definiciju ideologije. Klasična definicija ideologije glasi da je to sustav pogrešnih, lažnih, iskrivljenih ili krivo usmjerenih uvjerenja koje povezujemo s našim društvenim ili političkim protivnicima.⁷ Takvu definiciju nisu preuzeli samo marksisti, već i nemarksistički autori poput Seligera, Bella, Lipseta itd. U drugoj polovici 20. st. postavlja se nova definicija ideologije koja glasi da je to sustav političkih ili društvenih ideja, vrijednosti i pravila skupina i drugih zajednica, koje imaju funkciju organizirati ili legitimirati djelovanje tih skupina.⁸ Ova druga definicija ideologije je mnogo općenitija od prve i ne nosi u sebi nužno negativnu konotaciju. Iz ovih dviju definicija može se izvesti da su ideologije sustavi ideja koje ljudi prihvaćaju i slijede

⁵ Branimir Janković „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“, u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF press, 2013), 29.

⁶ Karl Marx i Friedrich Engels, *Njemačka ideologija*, u *Rani radovi*, (Zagreb: Naprijed, 1967), 371.

⁷ Teun A. van Dijk, *Ideologija – Multidisciplinarni pristup*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 12.

⁸ Ibid, 14/15.

(smatrajući da one sadrže u sebi neku vrstu spoznaje koja se smatra istinitom) te da su ideologije društvene karakteristike jer su povezane sa skupinama, sukobima i li borbama.⁹

Rade Kalanj u knjizi *Ideologija, utopija, moć* želi pokazati što je ideologija i usporediti načine ideološkog i znanstvenog razmišljanja. Nas u ovome radu interesira ideološki koncept stoga ćemo pažnju posvetiti tom djelu Kalanjove knjige. Kalanj preuzima tezu od Hanne Arendt da je ideologija u doslovnom značenju logika jedne ideje. Predmet ideologije je povijest na koju se primjenjuje „ideja“, a rezultat takvog mišljenja jest razvijanje jednog procesa koji je u neprestanoj promjeni. Ideologija tako razmatra tijekom događaja kao da postoji zakon po kojemu se događaji odvijaju jedan za drugim. Na taj način ideologija polaže pravo da poznaje istinu koja je bila skrivena.¹⁰ Od Đurića preuzima mišljenje da je metodičko sredstvo ideologije nametanje „istina“ i zato njihov diskurs ima borbeni karakter. Stvaran cilj ideologije je da omogući i osigura vladavinu volje, svejedno u kojem području društvenog života. Kalanj zaključuje da se ideologija može shvatiti kao „istina“ koja je posredstvom moći zadobila izobličen karakter.¹¹

Sada kada smo predstavili koncepte ideologije nekoliko autora može se sumirati da je ideologija iskrivljena svijest kojom neka društvena skupina tvrdi da poznaje pravu istinu o načinu djelovanja i postojanja svega, a svoje pravo na istinu temelji time što ona ima moć kojom si osigurava pravo na nametanje svoje volje i vizije svijeta u nekome društvu.

Uzevši u obzir da diplomski rad obrađuje dosta kompleksne teme biti će korišteno nekoliko metoda. Osnovna metoda u povijesnoj znanosti je historijska metoda. Mirjana Gross ju definira kao „skup pravila za historijsko mišljenje kao spoznajni proces, koja dopuštaju utemeljene tvrdnje da su rezultati istraživanja razmjerno istiniti u usporedbi s povijesnom zbiljom.“¹² Materija na kojoj se upotrebljava historijska metoda su razni dokumenti i povijesni izvori iz kojih se može saznati što se u prošlosti dogodilo.¹³ U sklopu historijske metode bile su upotrjebljene metode deskripcije, dokazivanja, analize teksta i kronologije.

Deskripcija je metoda kojom se opisuje izgled nekoga predmeta ili tijekom događaja. Ona je važna jer točan opis (deskripcije) utječe na ostale faze istraživanja. U slučaju da neka

⁹ Ibid, 17.

¹⁰ Rade Kalanj, *Ideologija, utopija, moć*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2010), 15.

¹¹ Ibid, 16.

¹² Mirjana Gross, *Suvremena historiografija – Korijeni, postignuća, traganja*, (Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 363/364.

¹³ Ratko Zelenika, *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, (Beograd: Savremeno pakovanje, 1988.), 199.

pojava nije točno opisana onda će postupci klasifikacije definicije, mjerenja i rezultati istraživanja biti netočni i neobjektivni.¹⁴ Metoda deskripcije biti će upotrjebljena prilikom opisivanja političkih događaja iz Horvatovog *Dnevnika* kako bi se što preciznije i jasnije pokazala politička situacija na Ekonomskom fakultet u Zagrebu i opisala kakvo je bilo Horvatovo viđenje događaja u kojima je sudjelovao.

Dokazivanje je složeni postupak koji u sebi uključuje korištenje više metoda (analiza i sinteza, indukcija i dedukcija itd.). Cilj dokazivanja je izvođenje istinitosti pojedinih stavova na temelju znanstvenih činjenica ili ranije utvrđenih istinitih stavova.¹⁵ Ova metoda nastojat će dokazati tezu o Horvatu kao intelektualcu u kojemu se preklapaju pojmovi politike i ideologije. No, metoda dokazivanja biti će upotrjebljena i u drugim situacijama. Tako će npr. biti korištena za slučaj Rade Mihailović. Dokazivanjem će se nastojati pokazati važnost tog slučaja za izbacivanje Horvata iz *Partije*. Više o tom slučaju biti će rečeno u kasnijem dijelu diplomskog rada.

Analiza teksta (sadržaja) je metoda kojom se dolazi do spoznaje o različitim oblicima simboličkog značenja. Metoda se odnosi na analizu sadržaja poruke.¹⁶ Ova metoda biti će upotrjebljena u drugome dijelu rada koji se bavi ideologijom. Metodom će se nastojati pokazati koje ideje je Horvat zastupao u određenome razdoblju i da li je došlo do promjena u njegovom ideološkom svjetonazoru (uzevši u obzir političke događaje u svijetu i na Ekonomskom fakultetu).

Kronologija ima dva značenja. Ona može označavati posljedice povijesnih događaja tijekom vremena i znanost koja se bavi proučavanjem sustava računanja vremena u prošlosti. Glavni cilj jest rekonstruirati točan redosljed povijesnih događaja i utvrditi duljinu njihovog trajanja.¹⁷ Kronologija će biti korištena u oba dijela diplomskog rada zato jer posljedica jednog događaja utječe logično na događaj ili promjenu koja slijedi iza njega.

Predstavivši definicije i metode mogu se postaviti dvije glavne teze: prva da su politički i društveni uvjeti u kojima je živio Horvat utjecali na njegovo formiranje kao intelektualca i na njegov odnos spram postojećeg političkog uređenja; a druga da se Horvat

¹⁴ Miroslav Žugaj, Ksenija Dumičić, Vesna Dušak, *Temelji znanstvenoistraživačkog rada – Metodologija i Metodika*, 2. izdanje, (Varaždin, Fakultet organizacije i informatike, 2006), 98.

¹⁵ Ratko Zelenika, *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, 179/180.

¹⁶ Miroslav Žugaj, Ksenija Dumičić, Vesna Dušak, *Temelji znanstvenoistraživačkog rada – Metodologija i Metodika*, 113.

¹⁷ „Chronology“, *Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture*.

pokazao kao intelektualac upravo zato što je doveo u pitanje vladajuću ideologiju koristeći se marksizmom kao metodom kritike.

Ciljevi diplomskog rada su prikazati i objasniti političke događaje u Horvatovom *Dnevniku* na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu te prikazati razvoj političkih i ideoloških stavova Horvata koristeći *Dnevnik* i radove koje je pisao u razdoblju od 1948 – 1951. godine.

Pregled korištenih izvora

Svi izvori koji su korišteni u ovome diplomskom radu nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Kao što kaže već i sam naslov diplomskog rada glavni izvor su dnevničke knjižice koje su ostale sačuvane u Osobnom fondu Branka Horvata. Sveukupno ima 13 knjižica koje počinju u proljeće 1941. a završavaju s prosincem 1951. godine. Knjižica iz 1941. ima samo devet stranica na kojima je ispisana kilometražna putovanja. Dnevnički zapisi (koji su pisani u kontinuitetu) započinju s drugom knjižicom i datumom 7. srpanj.1944. godine, s zapisima šesnaestogodišnjeg Horvata u ratnoj Požegi. Samo ćemo ukratko predstaviti sadržaj knjižica koje prate život mladog Horvata od šesnaeste do dvadeset i treće godine života. Knjižice sadrže zapise o životu u ratnoj Požegi, odlazak u partizane, hapšenju od strane ustaša, poslijeratnom životu u Požegi, sudjelovanju u radnim akcijama na pruzi Brčko-Banovići i drugim prugama, preseljenje u Zagreb, studiranju, prvo na Tehničkom fakultetu u Zagrebu 1947., a zatim od 1948. na Ekonomskom fakultetu (i paralelno slušanje predavanja iz filozofije na Filozofskom fakultetu), zapise o učlanjenju u *Partiju*, rasprave na partijskim sastancima, sukobima s partijskim rukovodstvom, radu u Društvu za naučno uzdizanje studenata, progonima informbiraša na Ekonomskom fakultetu, izbacivanju iz *Partije* i njegovoj borbi za povratak, posljedice izbacivanja iz *Partije*, Horvatov znanstveni rad, njegove sumnje i propitkivanja postojećeg režima, razočaranje i traženje vlastitog političkog puta i mnoge osobne priče.¹⁸

Unutar novinskih omota dnevničkih knjižica nalazili su se i papiri u kojima je Horvat vodio evidenciju o izbačenim studentima s Ekonomskog fakulteta tijekom 1949. godine. Na

¹⁸ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1944 – 1951.

tim papirima su još navedene obaveze i životni savjeti (npr. ne govoriti svim ljudima sve o sebi, biti uporan i marljiv u radu itd.).¹⁹

U radu ćemo koristiti knjižice koje sadrže zapise nastale u razdoblju od 1946. do 1951. godine. Horvat je 1948. godine primljen u KPJ i od tada možemo pratiti politička zbivanja u partijskoj sekciji na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu sve do 1951. godine, iz koje datira posljednja sačuvana knjižica u Osobnom fondu u HDA.

Kao nadopunu dnevničkih zapisa koristit ćemo i partijske dokumente koji su također dio Osobnog fonda Branka Horvata. Većina partijskih dokumenata je vezana za izbacivanja Horvata iz *Partije* te nam oni mogu poslužiti za precizniju rekonstrukciju političkih zbivanja od 1948. do 1951. godine. Sam postupak izbacivanja odvijao se u proljeće 1949. godine.²⁰

Treća vrsta izvora su radovi koje je Horvat napisao tijekom studiranja na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Neki od tih radova bili su napisani za sudjelovanje na Majskome festivalu gdje su bili predstavljeni radovi najboljih studenata Sveučilišta u Zagrebu. Sveukupno tri rada će biti korištena u diplomskom radu koja vremenski korespondiraju s ostalim izvorima u razdoblju od 1948. do 1951. godine. Ti radovi će također biti nadopuna *Dnevnika* i poslužiti će za prikaz političkih i ideoloških promjena koji se mogu u njima očitovati. Navedene se promjene mogu uočiti kako u tematici tako i u pristupu koji Horvat primjenjuje u svojim radovima.²¹

Četvrta vrsta izvora su dosjei IB-a Horvatovih kolega koji će pobliže prikazati atmosferu na Ekonomskom fakultetu.²² Naravno, korišteni su samo neki dosjei koji su povezani s Horvatovim slučajem. Uz to korištena je i Knjiga izbačenih partijaca zbog IB-a iz 1949. godine u kojoj su navedeni Horvatovi kolege s Ekonomskog fakulteta kao i razlozi njihovog izbacivanja.²³

Petu skupinu čine autobiografski zapisi Artura Horvata (oca Branka Horvata).²⁴

¹⁹ Ibid.

²⁰ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena

²¹ HR HDA 2003 – 2 – 4, Školovanje, kutija 4, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Horvatovi studentski radovi

²² HR HDA 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske – IB

²³ HR HDA 2068, Sveučilišni komitet SKH-a, Zagreb 1945. – 1965. Knjiga 8. Knjiga izbačenih članova Partije zbog IB-a

²⁴ HR HDA 2003 – 18.1, Osobni fond Branka Horvata - Drugi članovi obitelji Horvat, kutija 109, Artur Horvat (1895-1981), Artur Horvat: Moja sjećanja.

Dnevnik kao historiografski izvor

Dnevnik je autobiografski žanr koji je određen kontinuiranim i neposrednim zapisivanjem događaja iz zbilje u kojemu autorski subjekt zapisuje vlastite doživljaje i refleksije.²⁵ Jedna od karakteristika dnevnika jest specifičan narativ. Kada se uzme riječ dnevnik iz različitih indoeuropskih jezika (engleskog, njemačkog francuskog, ruskog) oni svi u korijenu imaju riječ „dan“. To bi značilo da je dnevnik žanr u kojoj se zapisi vode u nekom određenom kontinuitetu, po mogućnosti dan za danom.²⁶

Kada se koristi dnevnik za povijesni izvor mora se uzeti u obzir subjektivnost teksta kojega se planira analizirati. Da li postoji način na koji se subjektivnost dnevnika može minimalizirati? Jedna od metoda bila bi korištenje dodatnih povijesnih izvora (dokumenata, spisa, radova, film, fotografija itd.), stoga su u ovome radu uz dnevnik pridruženi i drugi tipovi povijesnih izvora kako bi se mogućnost prevelike subjektivnosti autora dnevnika anulirala.

No, subjektivnost povijesnog izvora ne mora nužno biti otežavajuća okolnost za povjesničara. Povijesni događaji nisu uvijek produkt racionalnih akcija ljudi, oni mogu biti rezultat emocija ili nekih drugih motivacija koje ostaju zamagljene i skrivene budnom oku istraživača. Dnevnici i autobiografije zato mogu poslužiti kao prozor u svijet misli i osjećaja kako se je pojedinac osjećao u određenome trenutku i što ga je motiviralo na određene postupke.²⁷

Zato se dnevnik ne može zbog subjektivnosti autora odbaciti kao povijesni izvor, jer on čak i takav kakav je ipak pokazuje jednu verziju prošle stvarnosti koju je autor dnevnika zapisao. Autor nije u mogućnosti zapisati apsolutno sve događaje koji su mu se dogodili tijekom života, stoga prilikom čitanja dnevnika moramo uzeti u obzir činjenicu da čitamo samo fragmente prošlosti i događaje koje je autor smatrao da su vrijedni za zapisati.

Kada autor dnevnika ili nekog drugog oblika autobiografskog zapisa (npr. memoara ili autobiografije) zapisuje svoja sjećanja ona nisu samo osobna sjećanja, već u njima pronalazimo i društvene činove u kojima pojedinac zapisuje svoje šire društveno okruženje,

²⁵ Tomić, H. Sablić, „Dnevnik“, *Hrvatska književna enciklopedija*.

²⁶ Irina Paperno, „What can be done with Diaries?“ u *The Russian Review*, vol. 63, no. 4 (Oct. 2004), 561 – 573.

²⁷ Jennifer Jensen Wallach, „Building a bridge of words: The literary autobiography as historical source material“, u *Biography*, ol 29, no, 3 (Summer 2006), 446-461.

npr. obitelj, lokalnu zajednicu ili čak cijeli narod. Upravo zato što je čovjek društveno biće, on htio to ili ne u svoja sjećanja zapisuje i povijest društva.²⁸

Autorica Irina Paperno daje savjet kako je najbolje čitati dnevnik. Kaže da ga je najbolje čitati ne kao knjigu koja ima početak i kraj, već kao proces. Ne bismo smjeli pitati što smo naučili iz dnevnika, već što se može naučiti o autoru dnevnika koji ga je vodio iz dana u dan.²⁹

Kao što su naveli prethodni autori i ovaj rad polazi od pretpostavke da je pisanje dnevnika jedan dugotrajan vremenski proces kroz kojega pratimo razvoj osobe koja ga piše. Ovdje će pažnja biti posvećena kritičkom prikazu razvoja političke situacije i ideologije kroz čitanje dnevničkih zapisa Branka Horvata. Iz *Dnevnika* ćemo nastojati prikazati kako je izgledala politička i društvena stvarnost vremena na u poslijeratnoj Hrvatskoj iz Horvatovog pera (s naglaskom na Ekonomski fakultet u Zagrebu). Trebamo imati na umu da su Horvatovi zapisi (osobito oni koji se odnose na politiku) samo jedan fragment kompleksne stvarnosti, stoga treba biti oprezan prilikom generaliziranja. Isto tako prilikom čitanja nećijih dnevničkih zapisa čitatelj treba biti upoznat tko je autor dnevnika kako bi razumio zašto određena osoba djeluje i ponaša se na određeni način. Horvatov život prije studiranja na Ekonomskom fakultetu bio je veoma buran, a događaji iz Drugog svjetskog rata formirali su ga kao ličnost i odredili su smjer njegovog djelovanja i mišljenja.

Biografija Branka Horvata od 1941. do 1948.

Horvat je tijekom Drugog svjetskog rata živio sa svojom obitelji u Požegi. Bio je porijeklom iz građanske obitelji. Otac Artur Horvat radio je kao kirurg, a jedno vrijeme je bio i ravnatelj požeške bolnice.³⁰ U zapisanoj biografiji Branko Horvat naglašava da je njegov otac imao negativan stav prema režimu Kraljevine Jugoslavije, te je zbog toga bio često premještan. Otac je usto bio oficir jugoslavenske vojske i po nacionalnosti Židov. Po dolasku ustaša na vlast Artur Horvat je uhapšen, pretučen u zatvoru i poslan na prisilni rad. Rodbinu s očeve strane ustaše su poslali u logore gdje su i preminuli. Ti zločini i maltretiranja razvili su u Horvatu snažan otpor spram ustaša. U požeškoj gimnaziji zauzimao je oštar stav prema profesorima koji su bili fašistički simpatizeri. Zbog toga je često bio kažnjavao, pozivan na

²⁸ Stipica Grgić, „Autobiografija i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti“ u *Historijski zbornik*, Vol. 69, No. 1, (2016): 189 – 212.

²⁹ Irina Paperno, „What can be done with Diaries?“ u *The Russian Review*, vol. 63, no. 4(Oct. 2004), 561 – 573.

³⁰ Artur Horvat: <https://zbl.lzmk.hr/?p=469>, pristupljeno: 10.7.2020.

odgovornost i nadziran od špijuna. Trebao je biti izbačen iz gimnazije, ali je u rujnu 1944. Slavonska Požega prvi put oslobođena od strane partizana.³¹

Godine 1943. saznao je da u gradu djeluje jedna SKOJ-evska organizacija te se je upoznao s nekim njenim članovima, ali nije postao njenim članom. Povezao se s nekoliko kolega te su pokušali okupiti svoj gimnazijski razred da izdaju vlastiti list (vjerojatno je list bio antifašističkog sadržaja, nije poznato).³² Otac mu se spasio tako što je postao domobranski liječnik i poslan je u Banja Luku. Tamo se Artur Horvat povezao sa skupinom liječnika 1942. godine koja je pomagala partizanima tako što su iz bolnice slali sanitetski materijal. Premješten je 1943. u Sarajevo i uspijeva uspostaviti ponovno vezu s partizanima. Tamo je dobivao naređenja direktno od poznatog Valtera kojega je Artur Horvat osobno i upoznao.³³

Nakon prvog oslobođenja Požege u rujnu 1944. Horvat je izabran za predsjednika gradskog odbora USAOH-a (Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske). Iz USAOH-a upućen je u kotarski komitet SKOJ-a ali nije primljen. Početkom studenog poslan je u jedinice NOV-a (Narodnooslobodilačka vojska) u komandu požeškog područja. U partizanima se razbolio te se je nekoliko mjeseci skrivao od ustaša.³⁴ Preko veze dospio je natrag u Požegu, a ustaše su ga tamo uhapsile 6. travnja 1945. godine. Ustaše su tražile od njega podatke o nekim drugovima, a pošto im Horvat nije htio ništa reći bio je pretučen, maltretiran i prijetilo mu se smrću. Pušten je iz ustaškog zatvora 19. travnja 1945. pod uvjetom da se za tri dana pojavi u Novoj Gradiški, koja je još tada bila ustaško središte velike župe. Međutim, partizani su ponovno oslobodili Požegu, a Horvat se kroz nekoliko dana prijavio natrag u svoju jedinicu u kojoj ostaje do demobilizacije.³⁵

U Požegi nakon rata završava sedmi i osmi razred gimnazije, ostaje član gradskog odbora USAOH-a, a do mature 1946. je predsjednik NSO-a požeške gimnazije.

³¹ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Horvatova biografija, 1.

³² Ibid, 1.

³³ HR HDA 2003 – 18.1, Osobni fond Branka Horvata - Drugi članovi obitelji Horvat, kutija 109, Artur Horvat (1895-1981), Artur Horvat: Moja sjećanja, 5-7.

³⁴ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Horvatova biografija, 1.

³⁵ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Izjava povodom moga hapšenja 6.IV.1945.

Između 1945. i 1946. sudjelovao je na nekoliko radnih akcija. Prva radna akcija na kojoj je sudjelovao bila je izgradnja Brčko-Banović pruge, zatim Šamac-Sarajevo. Ukupno je na radnim akcijama proveo sedam mjeseci vršeći razne dužnosti poput zamjenika komandira, komandir član štaba i vršio je neke dužnosti u Glavnom Štabu.

Horvatova obitelj se u jesen 1946. seli u Zagreb, a Horvat iste godine upisuje Tehnički fakultet u Zagrebu, gdje je i primljen u SKOJ početkom trećeg mjeseca 1947. godine. U jesen 1947. godine prepisuje se na Ekonomski fakultet u Zagrebu, a tamo je početkom šestog mjeseca 1948. primljen u KPJ.³⁶

Za *Dnevnik* Branka Horvata je važan vremenski kontekst kojemu je nastao. Veliki politički potres sukob Tito-Staljin je uzdrmao tadašnji komunistički svijet i napravio u njemu prvu pukotinu u tada naočigled monolitni sustav. Taj lom ostavio je duboke posljedice po politički i društveni život tadašnje Jugoslavije. Horvat je postao član *Partije* upravo početkom lipnja 1948. prije nego što je nastupio vrhunac političke krize, te je stoga on odličan izvor za kronološko praćenje kako se je sukob očitovao na nižim političkim razinama. Da bismo mogli shvatiti koliko je raskol Jugoslavije s istočnoeuropskim zemljama važan potrebno je u glavnim crtama prikazati kako je do toga došlo i koje su bile posljedice u širem političkom i društvenom kontekstu.

Sukob Tito-Staljin 1948-1951.

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata zaoštavaju se odnosi između nekadašnjih saveznika. Počinju se javljati teze o dva nepomirljiva bloka. Ovdje će fokus biti na vanjskoj politici SSSR-a. Kreator teze u Sovjetskom Savezu o dva nepomirljiva tabora bio je Andrej Ždanov po kojemu će vanjska politika SSSR-a dobiti naziv *ždanovština*. Taj pravac nastojao je pokazati nadmoć sovjetske znanosti naspram njenog zapadnog pandana³⁷. Ždanovština se očitovala i u sovjetskom vanjsko političkom planu u kojemu je SAD predstavljen kao glavni protivnik SSSR-a. Shodno tome trebalo je razviti vanjsko-politički plan djelovanja Sovjeta i njihovih saveznika. Ždanov je svoj plan obznanio u jesen 1947. na osnivačkoj sjednici Informbiroa u Szkalskoj Porebi. Savjetovanje je trajalo sedam dana, a sudjelovali su predstavnici komunističkih partija SSSR-a, Jugoslavije, Mađarske, Čehoslovačke, Poljske,

³⁶ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Horvatova biografija, 2.

³⁷ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990), 37.

Rumunjske, Bugarske, Francuske i Italije.³⁸ Ždanov je pripremio na savjetovanju deklaraciju u kojoj je stajalo da je svijet podijeljen na dva tabora – tabor imperijalizma i antidemokratski, kojemu je cilj uspostava gospodstva američkog imperijalizma, a drugi tabor je demokratski kojemu je cilj podrivanje imperijalizma, učvršćenje demokracije i likvidacija ostataka fašizma. Ta politika je trebala zaoštriti klasnu borbu u vlastitom taboru ali i suparničkom; to se je očitovalo u smjenama vlasti u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj, pojačani pritisak na KPJ i poticanje štrajkova u Zapadnoj Europi. No, ta politika je imala neočekivane rezultate; umjesto da je slomila KPJ i podvrgnula pritisku Informbiroa, utjecaj KPJ u Jugoslaviji je ojačao a partijsko vodstvo nije smijenjeno.³⁹

Prije nego što krenemo na sam raskol prvo moramo reći nešto o poslijeratnim odnosima Jugoslavije i SSSR-a. Jugoslavija je u prvim poslijeratnim godinama bila jedna od bliskih saveznica Sovjetskog Saveza što se očitovalo u izvođenju niza zajedničkih poslova (formiranje mješovitih jugoslavensko-sovjetskih društava, planiranje industrijalizacije, prisutnost sovjetskih vojnih i civilnih stručnjaka u Jugoslaviji, školovanje jugoslavenskih oficira u Sovjetskom Savezu).⁴⁰ Odnosi između Jugoslavije i SSSR-a uspostavljeni su još tijekom rata. Prvi sporazum potpisan je u travnju 1945 godine, a naredni 8. lipnja 1946. i 5. srpnja 1947. te je tim ugovorima proširen opseg trgovinske razmjene. Od uspostavljenih mješovitih društava oni su bili stvoreni u sektorima za eksploataciju nafte, ugljena, crne metalurgije, olova, boksita i razgovori su bili vezani o obrazovanju zajedničke banke.⁴¹

Jugoslavija je njegovala odnose i s drugim socijalističkim zemljama. Tijekom 1946. sklopljeni su ugovori o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći s Poljskom, Čehoslovačkom i Albanijom. Nakon sklapanja mirovnog sporazuma 1947. s Mađarskom, Rumunjskom i Bugarskom krajem te iste godine sklopljeni su ugovori o uzajamnoj pomoći i suradnji s Mađarskom i Rumunjskom. S Bugarskom je zaključen ugovor 1. kolovoza 1947. kojim se je otvorao put za stvaranje federacije ovih dviju zemalja u budućnosti.⁴² Osim sklapanja političkih ugovora, Jugoslavija je tim zemljama pomagala i na ekonomskom planu. U 1947. godini Jugoslavija je dala Rumunjskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj ukupno 17000 vagona žita kao pomoć tim zemljama koje je pogodila suša, iako se i sama suočavala s velikim

³⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, (Beograd: Nolit, 1980), 467.

³⁹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955.*, (Zagreb: Globus, 1988), 17.

⁴⁰ Radovan Radonjić, *Sukob KPJ s Kominformom*, (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, 1979), 72.

⁴¹ Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja; Sukob KPJ i Informbiroa*, (Beograd: Prosveta, 1984), 66.

⁴² Ibid, 67.

problemom prehrane stanovništva. Albaniji je tijekom 1946. dan beskamatni zajam u iznosu od 5 milijardi dinara.⁴³

Ugled koji se pridavao KPJ mogao se uočiti i na osnivačkoj skupštini Informbiroa. Naime, Ždanov je odredio da će upravo jugoslavenski predstavnici povesti kritiku protiv francuskih i talijanskih komunista. Edvard Kardelj je kritizirao talijansku delegaciju, a Đilas francusku. Staljin je takav postupak jugoslavenske delegacije pohvalio, no čini se da je to bila smišljena zamka. Zašto? Zato što ako je KPJ mogla sebi uzeti za pravo da kritizira druge komunističke partije u Kominformu, onda je i ona mogla doći pod istu takvu proceduru.⁴⁴ Kritika jugoslavenskih delegata nije dovela samo do pogoršanja odnosa s talijanskom i francuskom partijom, već su se R. Slansky u ime KP Čehoslovačke i Wladyslaw Gomulka u ime poljske RK suprotstavili delegatima KPJ s argumentima da je politika svake komunističke partije njena stvar, a ne stvar drugih.⁴⁵ Gomulka je na sastanku govorio o „poljskom putu u socijalizam“ što je jugoslavenskoj delegaciji u tome trenutku bilo neshvatljivo.⁴⁶ Na koncu savjetovanja osnovan je Informbiro koji je organiziran za razmjenu iskustava između komunističkih partija i u slučaju potrebe da se utvrdi koordinacija njihovih djelatnosti na osnovu uzajamne suglasnosti. Za sjedište je odabran Beograd, a štampao se i list pod nazivom *Za čvrsti mir, za narodnu demokraciju*.⁴⁷

Usprkos ugledu jugoslavenske partije Staljin je smatrao da je SKP(b) vodeća sila socijalizma na svjetskoj razini. To mišljenje je proizlazilo iz činjenice da je Sovjetski Savez bio prva socijalistička zemlja te je zbog toga polagala sebi pravo da komandira politikom drugih socijalističkih partija. Do sada dostupnoj literaturi vodstvo KPJ se nije slagalo sa Staljinovom politikom. To se najbolje očitovalo na vanjskopolitičkom planu. Prve trzavice oko vođenja vanjske politike mogli su se uočiti već pri završetku rata. Tito je održao govor u Ljubljani 27. svibnja 1945. u kojemu se govorilo o pitanju Trsta. U tom govoru je istaknuo da Jugoslavija ne želi biti zavisna od bilo koga te da s njom nema mešetarenja, nema trgovine. Izjava je izazvala negodovanje Moskve koja je protumačila to ne samo kao govor uperen protiv imperijalističkih država već i protiv SSSR-a. Sovjeti su preko svoje ambasade u

⁴³ Ibid, 68.

⁴⁴ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, III. tom, (Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1984), 272

⁴⁵ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 24.

⁴⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 39.

⁴⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 468.

Beogradu poručili da ako Tito još jednom učini tako što protiv Sovjetskog Saveza „oni će biti prinuđeni da mu odgovore kritikom u štampi i da ga dezavuišu“.⁴⁸

Uzima se da su tri glavna razloga koja su dovela do sukoba Tito-Staljin i sva tri su vanjsko političke naravi: jugoslavenski angažman u Grčkom građanskom ratu (1946-1949.), suradnja s Bugarskom i pitanje federacije te jugoslavenski utjecaj u Albaniji.⁴⁹ Ukratko, razlog sukoba jest Staljinov strah da će Jugoslavija sebe smatrati glavnim komunističkim središtem toga dijela Europe što bi vodilo pogoršanju odnosa Sovjeta sa Zapadom.⁵⁰ Postojale su i nesuglasice oko vođenja unutarnje politike u Jugoslaviji (Petogodišnji plan, mješovita poduzeća, status i aktivnost sovjetskih savjetnika itd.).⁵¹

Obračun SKP(b)-a s KPJ započeo je početkom 1948. godine. Sovjetsko rukovodstvo pozvalo je čelnike KPJ na sastanak u Moskvu koji se održao 10. veljače 1948. godine. Uz sovjetsku i jugoslavensku delegaciju sudjelovala je i bugarska delegacija na čelu s Georgijem Dimitrovom. Tito je trebao voditi jugoslavensku delegaciju no on je poslao kao zamjenu Edvarda Kardelja, Milovana Đilasa i Vladimira Bakarića.⁵² Na sjednici je Bugarima i Jugoslavenima prigovoreno zbog zaključenja jugoslavensko-bugarskog ugovora o prijateljstvu iz 1947., Dimitrovu njegova izjava o federaciji, a Jugoslaviji činjenica da ne konzultiraju Sovjete prilikom donošenja odluka o vanjskoj politici. Povod kritici je bio postupak slanja dviju jugoslavenskih u južnu Albaniju. Staljin je na sastanku izrazio želju o stvaranju jugoslavensko-bugarske federacije kojoj se jugoslavenska strana načelno protivila. Druga točka vanjsko političkog plana ticala se jugoslavenske pomoći ustanicima u Grčkoj. Staljin je smatrao da komunisti u Grčkoj ne mogu pobijediti jer da Zapad neće dozvoliti da u Grčkoj pobjede komunisti.⁵³ Na kraju boravka u Moskvi Kardelj je u ime jugoslavenske delegacije potpisao sporazum o uzajamnom konzultiranju jugoslavenske vlade sa SSSR-om o vanjsko-političkim pitanjima.⁵⁴

Ugovor koji je Kardelj potpisao nikada nije sproveden u praksi. Na sjednici CK KPJ održanoj 1. ožujka 1948. odbačene su sve sovjetske obaveze i zahtjevi. Na sovjetsku reakciju nije trebalo dugo čekati. Već 18. i 19. ožujka 1948. povlače se sovjetski vojni i civilni

⁴⁸ Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja*, 75

⁴⁹ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, (Zagreb: Fraktura, 2019), 48.

⁵⁰ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990), 41.

⁵¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 25.

⁵² Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi*, (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 153.

⁵³ Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja*, 268/269.

⁵⁴ *Ibid*, 85/86.

stručnjaci pod izgovorom neprijateljske atmosfere u zemlji. Tito šalje pismo Molotovu (tada ministru vanjskih poslova SSSR-a) 20. ožujka s zahtjevom da se objasne stvarni uzroci povlačenja sovjetskih savjetnika.⁵⁵ Odgovor od sovjetske strane, koji se još naziva Prvim pismom CK KPJ dobili su 27. ožujka. U tome pismu Staljin je napisao da je do pogoršanja odnosa došlo zbog jugoslavenskih funkcionara (Milovan Đilas, Svetozar Vukmanović-Tempo, Boris Kidrič i Aleksandar Ranković) koji su odgovorni za antisovjetsku atmosferu u Jugoslaviji. Još se navode optužbe da su njihove ljevičarske fraze slične Trockom, da u KPJ nedostaje demokracije zbog Rankovićeve UDB-e, utapanje KPJ u Narodni Front, te da u KPJ nedostaje klasne budnosti. Staljin je još naveo ljevičarska skretanja zbog teze o miroljubivom prijelazu u socijalizam što se očitovalo u toleriranju kapitalističkih ili kulačkih elemenata na selu. Konačno optužio je Jugoslavena da imaju u službi britanskog špijuna Vladimira Velebita koji je tada obavljao posao pomoćnika ministra vanjskih poslova.⁵⁶ Sukob će se nastaviti u daljnjoj prepisci u Drugom pismu od 4. svibnja i 22. svibnja 1948. godine.⁵⁷

Sukob između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza kulminirat će u lipnju 1948. godine kada će rukovodstvo KPJ odbiti doći na sastanak Informbiroa u Bukurešt. 28. lipnja 1948. objavljena je Rezolucija Informbiroa koja je imala za cilj smijeniti Tita sa čela KPJ, postaviti novo podložno sovjetsko rukovodstvo, prekinuti akcije u Grčkoj i Albaniji i ponovno hijerarhizirati međunarodni komunistički pokret.⁵⁸

KPJ je održala u srpnju već unaprijed planirani V. kongres KPJ u Beogradu koji je zasjedao od 21. do 28. srpnja 1948. godine. Kongres je podržao politiku CK KPJ naspram Rezolucije Informbiroa. Iako se Kongres odlučno usprotivio optužbama, bili su poslani i kompromisne poruke te je naložio CK KPJ da učini sve što je moguće da se likvidira razmimoilaženja s CK SKP(b)-om te da se CK SKP(b)-u na licu mjesta dokažu sve netočnosti njihovih optužbi.⁵⁹ Takav kompromisni stav KPJ je prevladavao do Drugog kongresa KP Srbije koji je održan u siječnju 1949. godine. Tito je na kongresu održao govor u kojemu ističe opasnost koja prijete Partiji i Jugoslaviji od jugoslavenskih kominformaša. Sukob sa Staljinom Tito je vodio istovremeno na ideološkom i državnom frontu. Ideološkom jer je zastupao tezu o mogućnosti razvoja socijalizma u jednoj zemlji (to je prije bila krilatica SSSR-a), i državnom jer je naglašavao važnost partizanske borbe i zajedništva naroda

⁵⁵ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, 52.

⁵⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 54/55.

⁵⁷ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, 55/56.

⁵⁸ Ibid, 57.

⁵⁹ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 449/450.

Jugoslavije za vrijeme Drugoga svjetskog rata. To jest Tito je partizansku borbu predstavljao kao temelj na kojemu je izgrađena nova socijalistička Jugoslavija, te je to povijesno iskustvo koristio kao politički kapital u sukobu s IB-om.⁶⁰

Postojala je opasnost od invazije SSSR-a na Jugoslaviju. Čini se da je postojao plan invazije, no od toga se odustalo nakon intervencije UN-ovih snaga u Koreji 1951. godine.⁶¹ Jugoslavija se prekidom veza sa Sovjetima našla u teškoj ekonomskoj situaciji. Troškovi za obrambene svrhe samo u 1952. godini iznosili su 21,4% nacionalnog dohotka. Jugoslavija je ovisila o sovjetskim zajmovima i trgovini s istočnoeuropskim zemljama kako bi sprovela petogodišnji plan, no ti planovi su otkazana ili su raskinuti kao posljedica sukoba.⁶²

Jedna od glavnih kritika upućenih Jugoslaviji bila je ekonomska politika na selu, točnije sporo provođenje kolektivizacije. Jugoslavenski rukovodioci su stoga htjeli dokazati kako su na „pravilnoj socijalističkoj liniji“ stoga su donijeli odluku o ubrzanju procesa kolektivizacije. Seoske zadruge su osnivane diljem Jugoslavije, a ekonomska korist od njih bila je slaba. Stoga je 1953. godine donesena odluka o raspuštanju seoskih zadruga.⁶³

Do smanjenja tenzija i uspostavljanja odnosa između Jugoslavije i SSSR-a će doći tek nakon Staljinove smrti 1953. godine i posjeta Hruščova Jugoslaviji u svibnju 1955. godine kada će biti potpisana Beogradska deklaracija koja je priznala mogućnost različitih oblika razvoja socijalističkih zemalja.⁶⁴

Rezolucija Informbiroa ostavit će duboke posljedice na KPJ. Problem s kojim se *Partija* morala suočiti jest održati političku stabilnost u zemlji i samoj *Partiji*. Tito i rukovodstvo su znali koliko je Staljin bio važna ličnost u tadašnjem socijalističkom lageru uključujući i Jugoslaviju. Staljin je jedno vrijeme slovio kao klasik marksizma (uz Marxa, Engelsa i Lenjina) te se suprotstaviti takvoj osobi implicitno bi značilo skretanje s marksističkog pravca. Danas znamo da to nije slučaj te da postoje različiti pravci marksističke misli, ali moramo se staviti u kontekst vremena kada je sukob izbio. Rez sa Staljinom i SKP(b)-om je sigurno ostavio partijsko članstvo u šoku. Znajući na što je sve Staljin spreman (sam Tito je vjerojatno znao za staljinističke metode obračuna s neistomišljenicima tijekom 1930-ih) Tito je znao da mora očuvati partijsko jedinstvo kako bi očuvao vlast u zemlji i spriječio

⁶⁰ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 128/129.

⁶¹ Ibid, 131.

⁶² Ibid, 131.

⁶³ Ibid 134/135.

⁶⁴ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, (Zagreb: Matica Hrvatska, 2002), 11.

potencijalne pokušaje uništavanja zemlje iznutra od strane potencijalnih Staljinovih pristaša. Ti potencijalni staljinisti dobili su naziv *ibeovci*.

Najjednostavnije rečeno *ibeovac* je osoba koja je na neki način podržavala politiku SSSR-a za vrijeme spora s Jugoslavijom i na neki način djelovala u tom smjeru.⁶⁵ Ukupan broj ljudi koji su bili optuženi da su *ibeovci* bio je od 55 633 do 59 596, a od tih kaznu na Golom otoku i Sv. Grguru odslužilo je 16 132 osobe.⁶⁶ Međutim valja istaknuti da iz *Partije* u tome razdoblju nisu svi bili izbačeni samo zbog IB-a. Zbog toga nam je Horvatom slučaj u ovome radu od dvostruke važnosti. Najprije zbog toga što će i njega prvi put optužiti da je *ibeovac* ujesen 1948. godine, a zatim i zbog drugih optužbi protiv Horvata tijekom procesa isključenja iz *Partije* u proljeće 1949. godine.

Prije same analize *Dnevnika* i radova ostaje još prikazati političku situaciju na Sveučilištu u Zagrebu i Ekonomskom fakultetu u Zagrebu kako bi se istaknule političke posljedice sukoba Tito – Staljin na Sveučilištu. Političke promjene su utjecale na Horvatove političke i ideološke nazore, stoga je važno u osnovnim crtama prikazati kakva je bila politička situacija za vrijeme sukoba s IB-om na Sveučilištu.

Sveučilište u Zagrebu i Ekonomski fakultet

Nakon završetka rata u poslijeratnoj Jugoslaviji postojala su tri sveučilišta: u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani.⁶⁷ Uvođenjem novog društvenog sistema bilo je nužno obnoviti ratom porušenu zemlju, te se je javila i velika potreba za visokokvalificiranom obrazovnom radnom snagom. Kako bi se omogućilo lakše studiranje na fakultetima, donesene su bile odredbe poput besplatnog studiranja te stipendiranja studenata.⁶⁸ Pred sveučilišta je bio postavljen jasan cilj: povećati i stvoriti novi tip socijalističke inteligencije.⁶⁹

Prve odredbe koje su se ticale Sveučilišta u Zagrebu donesene su još za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Odlukom AVNOJ-a br. 132 od 3. veljače 1945. svi pravni propisi koji su

⁶⁵ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, 67.

⁶⁶ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 272.

⁶⁷ Tatjana Šarić, *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945.-1954.*, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017), 249.

⁶⁸ *Ibid*, 249.

⁶⁹ Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija – Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, (Zagreb: Matica Hrvatska, 2013), 150.

doneseni od strane okupatora i njihovih pomagača se ukidaju i smatraju se nevažnima.⁷⁰ Ta odluka ticala se i nekih propisa koji su doneseni prije rata ako su oni bili u suprotnosti s tekovinama NOB-a.⁷¹

Prvi poslijeratni propisi doneseni su 20. srpnja 1945. kada su pojedini fakulteti Sveučilišta u Zagrebu i Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu potpali pod vrhovni nadzor stručnih ministarstava, a druga odredba je od 23. listopada 1945. koja se ticala izbora i nadležnosti rektora Sveučilišta u Zagrebu te sastavu i nadležnosti Sveučilišnog senata.⁷² Tom odredbom je određeno da Sveučilištem upravljaju rektor i Sveučilišni senat. Pitanjem obrazovanja, koje uključuje i Sveučilište, bili su zaduženi ministarstva obrazovanja na federativnoj i republičkoj razini. Nazivi ministarstava obrazovanja i kulture u razdoblju od 1945 do 1950. mijenjaju nekoliko puta svoja imena, te od sredine 1950. na federalnoj razini je ustaljen naziv Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ pod čiju nadležnost potpadaju i Sveučilišta. U Hrvatskoj od 1951. poslovi Sveučilišta potpadaju pod nadležnost Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu unutar kojeg djeluje Odbor za visoke škole i naučne ustanove.⁷³

Veliki problem na Sveučilištu predstavljalo je kršenje njegove autonomije. Ona se je kršila time što su izbori u zvanja morali biti potvrđeni od strane vlasti. Profesore je potvrđivalo Predsjedništvo Narodne vlade, a asistente Ministarstvo prosvjete.⁷⁴

Već smo naveli da su neki fakulteti došli pod nadzor pojedinih ministarstava. Kritike su bile upućivane takvom sistemu jer se tvrdilo da se takva organizacija pokazala loša a rektorat je predstavljao beznačajnu administrativnu transmisiju. Fakulteti nisu mogli biti objedinjeni u općim nastavno-znanstvenim problemima koji su im bili zajednički zbog razbijanja jedinstvenosti sveučilišnih sastavnica.⁷⁵ Zbog toga je uredbom Vlade NRH 20. kolovoza 1947. godine formiran Komitet za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole na čelo kojega

⁷⁰ Milušić, Sirotković, Lang, „Sveučilište od oslobođenja od uvođenja društvenog upravljanja (1945-1954)“, u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1,(Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969), 189.

⁷¹ Ibid, 189.

⁷² Ibid, 189.

⁷³ Ibid, 190/191.

⁷⁴ Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 151. Navedeni podaci odnose se na uputstvo od 21.3.1947. godine.

⁷⁵ Ibid, 152.

je 4. listopada 1947. postavljen Miljenko Protega koji je po struci bio pravnik i publicist.⁷⁶ Time je ponovno završena centralizacija sveučilišta.⁷⁷

Ekonomski fakultet nije odmah poslije rata bio član Sveučilišta u Zagrebu zato što ta ustanova nije još bila uzdignuta na rang fakulteta. Djelovao je od 1920. (te godine je i osnovan) prvo pod nazivom Visoka škola za trgovinu i promet, a od prosinca 1925. nosi naziv Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu.⁷⁸ Uredbom od 4. travnja 1947. godine Ekonomsko-komercijalna visoka škola uzdignuta je na rang fakulteta i dobiva novi naziv - Ekonomski fakultet u Zagrebu.⁷⁹ Time Ekonomski fakultet od 1947. postaje jednom od članica Sveučilišta u Zagrebu.

Što se tiče partijskih struktura na sveučilištu djelovao je SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije), a od lipnja 1945. djeluje odbor Narodne studentske omladine Federalne Hrvatske sa svojim Predsjedništvom. Na fakultetima su uz skojevske organizacije bile organizirane i partijske ćelije, a one su obje djelovale preko masovne organizacije NSO-a (*Narodne studentske omladine*).⁸⁰ Predsjednik Odbora NSO-a u drugoj polovici 1940-ih bio je Marko Šarić. U odboru je djelovalo pet sekcija: Komisija za čišćenje fašističkih elemenata, Ekonomska sekcija, Kulturno-umjetnička sekcija, Sekcija za plan i program te Fiskulturna sekcija. Ekonomska sekcija je u jesen 1945. prekvalificirana u Ured za socijalnu zaštitu studenata koji se podijelio tri sekcije: za domove, zdravstvenu zaštitu i menzu.⁸¹ Sveučilišni odbor NSO je djelovao do prosinca 1948. godine kada je došlo do spajanja SKOJ-a i NOJ-a te od tada vrhovno tijelo sveučilišne organizacije postaje Sveučilišni komitet s tri odsjeka: Instruktorski, Kadrovski i Agitprop.⁸²

Sukob Tito-Staljin se na Sveučilištu očitovao u pronalaženju IB-ovaca, pošto je raskol bio glavno političko pitanje od 1948. godine. Iz literature koja nam je dostupna možemo vidjeti da se lov na kominformovce (informbiroovce) provodio i na Sveučilištu u Zagrebu. Neki od njih su bili samo izbačeni iz *Partije* i nisu snosili daljnje posljedice, neki su izbačeni s

⁷⁶ *Zapisi Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.*, Svezak. 1, priredio Branislav Vojnović, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006), Zapisnik od 5.VI. 1947 str. 369; i Zapisnik od 4. listopada 1947. str. 393. i *Enciklopedija Jugoslavije*, 5 svezak, .v. „Miljenko Protega“

⁷⁷ Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 152/153.

⁷⁸ Ekonomski fakultet u Zagrebu, u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 2, (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969), 311.

⁷⁹ Ivo Andrijanović gl. urednik, *Ekonomski fakultet u Zagrebu 1920-1995*, (Zagreb: Ekonomski fakultet u Zagrebu, 1995), 41.

⁸⁰ Tatjana Šarić, *U vrtlogu komunizma*, 250.

⁸¹ Ibid, 250.

⁸² Ibid, 251.

fakulteta, a najekstremniji su bili odvedeni u pritvor (uključujući i odsluženje kazne na Golom otoku). Pitanje jest naravno da li su ljudi koji su optuženi da su pristalice Informbiroa to stvarno bili ili ne. To ne možemo sa sigurnošću znati, ali pitanje informbiroovaca je shvaćano veoma ozbiljno. Ivo Banac u svojoj knjizi navodi podatak da je partijska organizacija na Zagrebačkom sveučilištu u periodu 1948 – 1950. izbacila oko petinu svojih članova, a od onih koji su isključeni četvrtina se složila sa svim točkama Rezolucije Kominforma.⁸³

Središta kominformstva bili su na Tehničkom i Ekonomskom fakultetu. Grupa na Tehničkom fakultetu je zastupala mišljenje da KPJ-u nedostaje kritike i samokritike, demokratičnosti, izbornosti, da se trebalo ići na sastanak IB-a, da je *Partija* polulegalna, kritizirala se rastrošnost CK-a i Tita te da vodeće rukovodstvo ne vodi zemlju u socijalizam.⁸⁴ Na razini Sveučilišta formirala se *grupa Bendeković*, koja se sastojala od 13 članova a činili su je studenti Tehničkog, Ekonomskog i Filozofskog fakulteta. Na Ekonomskom fakultetu se formirala grupa *Boljševička reakcija* koja je obuhvaćala oko 60 – 70 studenata koji su bili članovi KPJ. Glavni obračun s partijskim članstvom vodio je Sveučilišni komitet KPH-a, a tek se kasnije proširio i na NOH-a.⁸⁵

Da je pronalaženja informbiroovaca bilo tretirano važnim političkim pitanjem saznajemo i iz obavljenih izvora Politbiroa CK KPH. Na sjednici održanoj 18. kolovoza 1948. godine Mika Špiljak, pod točkom razno, obavještava komitet da se je provela istraga protiv uhapšenih studenata kojom se potvrdilo da su uhapšeni frakcionaški pripremali napasti službena stajališta CK-a. Međutim, istraga je pokazala da je nekima teško dokazati da su frakcionaši. Na kraju se usvaja prijedlog da se prema rezultatima istrage utvrdi stanje na fakultetskim ćelijama i da *nezdrave ćelije* treba *rasturiti*, a za svakog posebno vidjeti da li koga treba isključiti iz partije.⁸⁶

Prva točka sjednice koja se vodila 14. lipnja 1949. bila je posvećena raspravi o stanju na Sveučilištu u Zagrebu. Vladimir Bakarić je na sjednici upitao Marka Šarića (jednog od sekretara Sveučilišnog komiteta koji se spominje i u Horvatovom *Dnevniku*) da li na Sveučilištu postoje još kakve neprijateljske grupe osim one na liniji Informbiroa. Šarić odgovara da su prošle godine (1948.) otkrivene grupice monarhista, ustaša i klerikalaca koje su brojale po 3 do 4 člana; a za informbiroovce kaže da se uglavnom radi o nezadovoljnicima,

⁸³ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb: Globus, 1990), 153.

⁸⁴ Tatjana Šarić, *U vrtlogu komunizma*, 386.

⁸⁵ Ibid, 387.

⁸⁶ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952*. Svezak 1, Zapisnik od 16. VII. 1948., 502.

karijeristima i ambicioznim tipovima.⁸⁷ Ove zadnje Šarićeve napomene da su informbiroovci okarakterizirani kao karijeristi i ambiciozni tipovi biti će važne prilikom Horvatovog slučaja, te stoga ove napomene valja zapamtiti za kasnije izlaganje. Napomenut ćemo još jednu stvar o kojoj se govori na ovoj sjednici (a ta stavka će Horvatu također stvarati probleme i služiti će kao jedna od točaka optužnice) a to je pitanje dodjeljivanja stipendija. Ivan Krajačić, član Politbiroa CK KPH i ministar unutarnjih poslova Vlade NR Hrvatske od 1946 – 1953. godine⁸⁸, govori da je ovo prvi put da se detaljnije bave stanjem na Sveučilištu i da neki aspekti nisu sagledani (npr. da se oko 30 studentica bavi prostitucijom), a jedno od pitanja jest i dodjela stipendije. Krajačić kaže da je broj stipendija velik i da stipendije primaju i neprijatelji, te da partijska organizacija treba voditi računa kome se dodjeljuju stipendije, i da li dotični studenti polažu redovno ispite.⁸⁹

Što se tiče Dnevnika našli smo informacije iz kojih možemo iščitati kakvo je bilo stanje na Ekonomskom fakultetu po pitanju obračuna s informbiroovcima početkom 1949. godine. U svome *Dnevniku* iz 1949. (Prvi dio) pod datumom 13. siječnja 1949. Horvat zapisuje sljedeće:

„13.I.1949. Ne znam da li sam zapisao da je pred neku nedjelju dana bivši predsjednik moje grupe, član B. Vlado (Đuro) Tomić uhapšen od strane UDB – e. To je prvi slučaj, koliko ja znam, na mom fakultetu. Čuo sam da je jedan član P.⁹⁰ dao o njemu jednu izjavu. Ne znam detalje, no radi se o Kominformu. Tomić je automatski izbačen iz P. Prije toga bio je biran u rukovodstvo NO II. godine i tako otišao iz moje grupe.“⁹¹

Nadalje, u bilješci pod datumom 22. veljače 1949. Horvat piše da je na Ekonomskom fakultetu razbijena grupa Kominformaša koja se sastojala od 20 studenata i da će svi valjda otići s fakulteta.⁹²

Horvat 23. veljače 1949. sudjeluje na sastanku partijske ćelije II. godine Ekonomskog fakulteta na kojoj se raspravlja o izbacivanju jednog člana iz partije. Radi se o Ćiri Radivkoviću, bivšem sekretaru biroa II. godine. Horvat se izjasnio za njegovo izbacivanje i njegova izjava glasila je ovako: „Nije mi jasno kako netko može raditi na liniji CK, (tako je

⁸⁷ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.* Svezak 2, Zapisnik od 14. lipnja 1949, Br. 18/49, 147.

⁸⁸ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952.* Svezak 1, Biografski podaci o Ivanu Krajačiću, 18/19.

⁸⁹ *Ibid*, 148.

⁹⁰ Kratica P se vjerojatno donosi na partiju

⁹¹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. I. dio, str. 13.

⁹² *Ibid*, str. 25.

tvrdio Ćiro), a u isto vreme znati za postojanje ilegalnog rada. Ilegalno raditi znači danas staviti se na pozicije izazivanja građanskog rata, a to je po mom mišljenju zločin i zato se slažem da se isključi.⁹³ Pod ilegalnim radom Horvat vjerojatno misli na one koji su izbačeni pod optužbom da su informbiroovci. Na istome tom sastanku Horvat će primiti kritiku zašto se nije interesirao za stanje na fakultetu, zašto je jednoj drugarici dao karakteristike NO omladine a izbačena je iz *Partije* zbog kominforma, te kako nije znao da je tajnik njegove ćelije isključen.⁹⁴

Početak ožujka 1949. u *Dnevniku* je zapisano da je otkrivena organizacija čiji je centar bio na II. godini i da je oko 20 ljudi zatvoreno. Iz partijske ćelije II. godine izbačeno je 30 ljudi što skoro čini 50 % članova (ukupno ih je bilo 65). Iz biroa su članovi izbačeni zbog *nebudnosti*, drug P. (rukopis nečitak, op. a.) je isključen iz KP, a Majerić (kadrovik, ispitivat će Horvata tijekom prvog saslušanja 5. ožujka 1949) dobio je strogi ukor.⁹⁵

Ne možemo sa sigurnošću potvrditi da se frakcija o kojoj piše Horvat odnosi na *Boljševičku reakciju* (kod Banca u knjizi stoji *Mlada boljševička frakcija*).⁹⁶ Razlog tome je što Banac koristeći svoje izvore s Hoover Institution Archives, Stanford, Calif., Dinko A. Tomašić Collection kaže da je *Boljševička reakcija* razbijena krajem 1948. godine⁹⁷, a Tatjana Šarić u knjizi *U vrtlogu komunizma* koristi izvor CK SKH koji govori o stanju na Sveučilištu po pitanju Informbiroa a datirani su od veljače do svibnja 1949. godine.⁹⁸ Horvat kao što smo već napisali, prvi slučaj hapšenja po pitanju IB-a spominje 13. siječnja 1949. godine, a o prvoj većoj grupi IB-ovaca na Ekonomskom fakultetu tek u veljači 1949. godine. Horvatov *Dnevnik* se vremenski više poklapa s izvorima koje je koristila Šarić negoli s Bančevim datiranjem na kraj 1948. godine, no moguće je da je postojalo više frakcija na Ekonomiji.

Sada kada smo prikazali opću sliku na Sveučilištu i na Ekonomskom fakultetu i potkrijepili primjerima, možemo se posvetiti analizi *Dnevnika* i ostalih izvora.

⁹³ Ibid, 27.

⁹⁴ Ibid, 28.

⁹⁵ Ibid, 36.

⁹⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 221.

⁹⁷ Ibid, 221.

⁹⁸ Tatjana Šarić, *U vrtlogu komunizma*, 387.

Politika u Dnevniku Branka Horvata

Prva polovica 1948. do primanja u *Partiju*

Horvat će u KPJ biti primljen 6.lipnja.1948. godine, u nestabilnom vremenu kada sukob između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza već vrije. Staljinizam je još uvijek prihvaćen kao temeljna ideologija tumačenja svijeta i načina funkcioniranja društva. Jugoslavija je imala veoma zategnute odnose sa zapadnim zemljama, a sukob sa članicama IB-a joj zasigurno nije olakšavao situaciju, kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem planu. Nagli raskid veza sa Sovjetima ostavio je partijsko članstvo u šoku, to će u *Dnevniku* zapisati i Horvat. Uzevši u obzir da je primljen u *Partiju* uoči raskida s IB-om može se pretpostaviti da je bio sumnjiv tadašnjem političkom rukovodstvu. Isto tako Horvat će se u srpnju 1948. na razgovoru partijske ćelije nespretno izraziti o pitanju opravdanosti postojanja Narodnog Fronta, što će biti iskorišteno ujesen 1948. kao ideološko skretanje prema IB-u. Tijekom 1948. doći će u sukob i s asistentom Rollerom oko pitanja tumačenja seljaštva kao klase (treba napomenuti da taj dio Horvat zapisuje tek par godina kasnije kao prvi sukob s asistentom Rollerom koji će biti bitan za pokretanje drugog procesa protiv Horvata u proljeće 1949. godine). Ako se prisjetimo da je glavni napad Sovjeta prema ekonomskoj politici Jugoslavije bilo neprovođenje kolektivizacije na selu, onda možemo shvatiti da je to bilo dosta osjetljivo pitanje. K tome ako se je netko nespretno izrazio ili iznio suprotno mišljenje u vezi provođenja agrarne politike na selu mogao je biti okarakteriziran kao *ibeovac*. Staljinizam je još 1948. bio službena ideologija, a tek početkom 1949. biti će prvi puta javno kritiziran od strane Tita, a neke sovjetske mjere (poput kolektivizacije) biti će forsirane i napuštene tek 1953. godine. Razdoblje od 1948. do 1951. bilo je veoma turbulentno vrijeme u kojemu stari način razmišljanja nije u potpunosti napušten, a novi još nije nastao.

Horvat dugo vremena piše u *Dnevniku* kako silno želi biti član *Partije*, ali ta mogućnost se nikako nije mogla ostvariti. Uvijek smatra da ga netko iz *Partije* sabotira i ocrnjuje pred drugovima kako bi on ispao što je moguće gora osoba i nepoželjan partijac. Krajem siječnja (31.I.1948) nakon sastanka naučnog kružoka razmišlja o prijemu u *Partiju*. Dobio je prvi zadatak (čini mu se) da ga provjere, no to ne znači da je prijem osiguran. O kakvom se točno partijskom zadatku radi nije poznato. Važno je što zapisuje da su se opet našli pojedinci (partijci) koji se trude što više iskriviti stvari o njemu, te zaključuje da mora biti jako oprezan. Ne smije iznositi vlastito mišljenje, razgovarati samo o bezazlenim stvarima i na seminarima

ne diskutirati.⁹⁹ Razlog zašto ne bi trebao diskutirati je taj što se njegove riječi izvrću u ispoljavanje superiornosti, a njegova veselost se tumači kao ciničnost. Iznosi i kritičan stav prema rukovodiocima koje ne smatra nešto osobitima, te zaključuje da prema njima treba biti oprezan.¹⁰⁰ Horvata prati osjećaj nelagode i nesigurnosti kada su u vezi partijske stvari. To je jednim dijelom posljedica nelagodnih iskustva na pruži koje je imao s nadređenima (to ćemo objasniti u kasnijem dijelu rada)¹⁰¹, ali čini se da on primjećuje već početkom 1948. da u odnosima među partijcima nešto ne valja. Znakovito je što on sam na sebi počinje primjenjivati autocenzuru kada piše da ne smije davati vlastito mišljenje, ne diskutirati na seminarima i da treba razgovarati samo o bezazlenim stvarima. Razlozi koje navodi su vjerojatno posljedica kritike koja mu je vjerojatno nekom prilikom bila upućena. No primjena autocenzure opet može upućivati na to da odnosi među članovima u *Partiji* nisu dobri, te je autocenzura jedan od načina kako će si osigurati prijem u *Partiju*. U ovome konkretnome slučaju ne znamo kakva je mišljenja Horvat iznosio na kružoku (saznajemo jedino da je održao predavanje o dijalektičkom materijalizmu).¹⁰²

Nakon toga kod njega se javlja stav da se ne bi trebalo previše zbližavati s ljudima. To je posljedica toga što su mu se ljudi često puta žalili i povjeravali te on sam za sebe kaže da je previše puta bio „korpa za povjeravanje“. Prije mu je to godilo, no sada ga to smeta jer „ako se ljudi previše približe jedno drugome to je onda štetno.“ Takav zaključak je donio nakon što mu se jedan kolega (kojeg je poznao tek dva-tri tjedna) povjerio da su ga izbacili iz SKOJ-a. Zašto je njegov kolega izbačen iz SKOJ-a nije zapisano.¹⁰³ Zašto Horvat iznosi ovakav negativan stav? Da li mu je bilo sumnjivo što mu se čovjek kojeg praktički nije dobro ni poznao došao povjeriti o izbacivanju iz SKOJ-a ili je stvarno po pitanju bila zasićenost bavljenja tuđim problemima? Po zapisima čini se da je ovo drugo, no možda se i varamo s obzirom na to da Horvat krajem siječnja zapisuje da treba biti oprezan što govori. Da li je ovakav stav onda posljedica autocenzure? Moguće, ali možda je po stvari samo i zasićenost bavljenja tuđim problemima.

⁹⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948. str. 17/18. ovaj dio je podcrtan i u dnevniku, zapis od 31.I.1948.

¹⁰⁰ Ibid, 18.

¹⁰¹ Ibid, 18.

¹⁰² Ibid, 16.

¹⁰³ Ibid, 21/22. zapis od 6.II.1948.

U travnju Horvata počinje hvatati briga i misli da nešto nije u redu. Kaže da se kraj godine bliži (vjerojatno je mislio na kraj akademske godine) a on još nije primljen u *Partiju*. Nije dobio ni jedan odgovorniji zadatak koji bi ga veselio. Ne zna u čemu je problem.¹⁰⁴

Početak lipnja saznaje informaciju da će biti masovno primanje u *Partiju* te da će vjerojatno i on biti primljen. Svečano primanje će biti u 12 sati.¹⁰⁵ Horvat je 6.lipnja.1948. konačno primljen u *Partiju* i time je njegov glavni zadatak za godinu ispunjen. Saznaje da će tijekom ljeta ostati u Zagrebu da radi u Inicijativnom odboru za naučno uzdizanje studenata, što znači da neće ići na radne akcije.¹⁰⁶ Ovaj trenutak valja zapamtiti za kasniji dio rada jer će jedna od kritika na jesen 1948. biti da je Horvat izbjegavao fizički rad.

Prvi sukobi s partijskim rukovodstvom u drugoj polovici 1948. godine

Tijekom ljetnih mjeseci Horvat neće baš pretjerano voditi bilješke koje se tiču političkih tema. No, sredinom srpnja je zabilježio veoma važan podatak. Na partijskoj sjednici od 12. srpnja bila je rasprava oko Kominforma. Piše da ih je sve izbacila iz koncepta odluka Kominforma. Navodi kako se vrlo mnogo diskutiralo, ali njemu ta stvar nije baš nikako bila jasna te se nastojao suzdržavati od bilo kakve diskusije i samo slušati. Međutim, nije uspio u tome naumu. Svoj stav je iznio na ponešto, kako navodi u bilješkama, „nezgodan način“ i to ga je „grizlo“.¹⁰⁷ U zapisima od srpnja ne saznajemo što je Horvat komentirao i kakav je stav iznio. Možemo primijetiti da se radilo o potencijalno osjetljivoj temi pošto se je brinuo oko načina kako je izrekao svoj stav. Što je Horvat iznio na toj sjednici saznat ćemo tek najesen 1948. kada će ga partijsko rukovodstvo prvi puta pokušati kazniti i izbaciti iz *Partije*.

Nakon odmora na moru, Horvat se početkom kolovoza vraća u Zagreb. Ponovno radi u Inicijativnom odboru, a pošto nema predsjednika niti tajnika on je za to vrijeme glavni. U tome trenutku je najmlađi te zato naglašava da treba biti oprezan, osobito u partijskim stvarima: „Tu možeš imati svoje mišljenje, ali odluke neka donosi rukovodilac.“¹⁰⁸ Dalje piše da nije bio dobro upućen u neku stvar te se je zaletio, stvar je bila naivna ali treba paziti.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Ibid, 40. zapis od 17.IV.1948.

¹⁰⁵ Ibid, 57. zapis od 2.VI.1948

¹⁰⁶ Ibid, 58. zapis od 6.VI.1948.

¹⁰⁷ Ibid, 64/65. zapis od 12.VII.1948.

¹⁰⁸ Ibid, 79/80. zapis od 8.VIII.1948.

¹⁰⁹ Ibid, 80.

Stav autocenzure i opreza se nastavlja i u daljnjem periodu. Vidjeli smo da je taj stav donio još u siječnju 1948. a sada nakon Rezolucije IB-a je na još većem oprezu. Makar, čini se da problem Horvatu predstavlja njegova, kako je on sam naziva, „brbljavost“. On prepoznaje koje su to nezgodne teme (pošto je već sada dva puta u dnevniku konstatirao da nije bio oprezan u vezi s nekim temama), ali ga to ne sprječava da iznosi stav, iako sebe u *Dnevniku* stalno upozorava da treba biti oprezan i ne govoriti sve što mu je na pameti. Ova prethodna dva primjera se mogu uzeti kao primjena autocenzure.

Razlozi upotrebe autocenzure postaju jasniji kada se pojasne okolnosti u kojima piše *Dnevnik*. Ljeto 1948. bio je vrhunac sukoba s IB-om, te je politička atmosfera u Jugoslaviji bila napeta. U takvoj situaciji partijski članovi nisu bili sigurni koja mišljenja su važeća i u skladu s partijskom linijom, a koja su nepravilna to jest *ibeovska*. Ljudi stoga moraju biti oprezni prilikom iznošenja svojih sudova kako ne bi bili okarakterizirani kao neprijatelji i shodno stupnju prijestupa protiv *partije* kažnjeni. O prvim kažnjavanjima *ibeovaca* i hapšenjima na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu Horvat bilježi tek početkom 1949. godine, ali to ne mora značiti da su kažnjavanja ljudi po optužbi za IB Horvatu prije 1949. bila nepoznanica. Već je navedeno kako Horvat ima svojevrсно nepovjerenje prema partijcima. Od početka godine može se pratiti razvoj nepovjerenja i nervoze kod Horvata koji misli da ga netko nastoji sabotirati. Uzevši u obzir ozbiljnost situacije s IB-om i Horvatovo nepovjerenje prema partijskim drugovima od prije Rezolucije IB-a primjena autocenzure je logičan razvoj događaja. Međutim, tu se rađa jedan novi problem; jasno je da Horvat upotrebljava autocenzuru prilikom partijskih sastanaka, ali zašto to čini u *Dnevniku*? Postoji zapisana jedna epizoda sa rada na pruzi Brčko-Banović iz 1946. godine koja može objasniti Horvatu primjenu autocenzure u *Dnevniku*.

U poslijeratnom razdoblju omladinske radne akcije (skraćeno ORA) pozivale su mlade ljude da se priključe u poslijeratnoj obnovi zemlje. Brigade su radile na izgradnji željezničkih pruga (Brčko-Banović), autocesta (Autoput „Bratstvo i Jedinstvo“), cesta, hidroelektrana, nasipa, studentskih domova itd. Prve radne akcije su vođene još tijekom Drugog svjetskog rata.¹¹⁰ Omladinske radne akcije su osim ekonomske koristi imale i ulogu simboličkog izgrađivanja novog socijalističkog čovjeka koji je ukorijenjen u sjećanju na NOB i usmjeren

¹¹⁰ Слободан В. Ристановић, *То су наших руку дела – Херојска и славна епопеја омладинских радних акција 1941 – 1990*, (Београд: „Космос“ ДОО, 2014) ,8.

prema budućnosti koju izgrađuje svojim rukama.¹¹¹ Prva velika poslijeratna omladinska radna akcija bila je izgradnja pruge Brčko-Banović na kojoj je sudjelovao i Horvat. S te izgradnje ostale su sačuvane četiri dnevničke knjižice koje su nastale od srpnja do rujna 1946. godine.

Horvat je u kolovozu 1946. bio smješten u ambulantu u mjestu Čehaji zbog povišene temperature od 40 stupnjeva i glavobolje. Za vrijeme boravka u ambulanti zapisao je da se na pruzi događaju smrtni slučajevi. Pred nekim neimenovanim tunelom poginuo je jedan miner, a drugi dan pognula su trojica omladinaca na pruzi. Događala su se i ubojstva, tako je jedan Osječanin pronađen ubijen kod nekog izvora. Rečenica o smrti minera je išarana grafitnom olovkom i pored toga je velikim slovima napisano „LAŽEŠ“.¹¹² Nakon povratka u Požegu sredinom rujna razgovara sa sekretaricom SKOJ-a koja ga ispituje što je napisao u *Dnevniku* 12. i 13. kolovoza 1946. godine. Interesira je o kakvim se smrtnim slučajevima radi.¹¹³ Možemo se zapitati kako je sekretarica SKOJ-a iz Požege mogla znati sadržaj Horvatovog *Dnevnika* ako ga nije imala prilike prije čitati i još k tome nije bila na radnim akcijama na pruzi Brčko-Banović? Horvat zapisuje objašnjenje kako je ona došla do te informacije. Horvat je jednom prilikom zamjeniku komandira svoje čete dao *Dnevnik* da pročita jednu pjesmu koju je smislio. Zamjenik komandira je naišao u *Dnevniku* i na Horvatove bilješke o smrtnim slučajevima¹¹⁴ i to je očigledno prijavio nadležnima. Rečenicu o smrti minera je prošarao sam Horvat, dok nije zapisao tko je nadopisao riječ „LAŽEŠ“. Je li moguće da je to nadopisao sam zamjenik komandira brigade? Vrlo vjerojatno, jer nema opravdanog razloga zašto bi Horvat sam sebi pisao da laže. Nije poznato u kojem trenutku je zamjenik komandira čitao *Dnevnik*, to se je moralo dogoditi u vremenskom razdoblju između 12. kolovoza i 19. rujna 1946. godine. Precrtavanje rečenice grafitnom olovkom je još jedan argument da Horvat vrši autocenzuru, čak i prije Rezolucije IB-a. Ovaj događaj na pruzi Brčko-Banović daje objašnjenje zašto on autocenzuru na nekim mjestima primjenjuje i u *Dnevniku*, iz straha da bi netko od nadležnih partijskih rukovodioca mogao iskoristiti informacije koje su u njemu zapisane protiv njega.

¹¹¹ Marko Fuček, „Socijalistički mladi čovjek: sinegdoha kulturne politike prema mladima, 1945 – 1960“, u *Socijalizam: izgradnja i razgradnja*, (Zagreb : Srednja Europa ; Pula : Sveučilište Jurja Dobrile, 2017), 19.

¹¹² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1946. II. dio, 42 – 44. zapis od 19.IX.1946.

¹¹³ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1946. III. dio, 42 – 43. zapis od 12.VIII. i 13.VIII.1946.

¹¹⁴ *Ibid*, 44.

Horvat ne zapisuje svoja mišljenja koja su vezana uz *Partiju* samo na lokalnoj razini, već i o državnoj politici. Zapisuje razmišljanja u vezi govora Blaža Jovanovića u kojemu potonji objašnjava otpuštanje pojedinih ministara iz vlade zbog slaganja s IB-om. Blažo Jovanović bio je u to vrijeme predsjednik vlade Narodne Republike Crne Gore (1945. – 1953.) i politički sekretar CK SK Crne Gore (1943. – 1963.).¹¹⁵ Horvat konstatira da mu je žao što ne poznaje slučaj bolje jer bi tada mogao vidjeti kako stoje stvari s demokracijom i kritičnošću unutar *Partije*.¹¹⁶ Treba uzeti u obzir da je u Crnoj Gori s obzirom na broj stanovništva udio pristalicama IB-a bio najveći (1,32% stanovništva je podržavalo IB, a oni su u *Partiji* činili 9% svih kominformovaca).¹¹⁷ Horvat stoga zapisuje taj podatak jer ga interesira kako je moguće da su Crnoj Gori pristalice Kominforma prisutne čak i u vrhovima partijske strukture. KPJ je u tim trenucima imala priliku pokazati na koji će način očuvati stabilnost i riješiti krizu između dva suprotstavljena narativa: dozvoljavanjem različitih vrsta mišljenja unutar *Partije* ili silom i kažnjavanjem neistomišljenika. Može se reći da su ovdje začeci Horvatovih propitkivanja vladajućeg sistem i načina na koji se sistem odnosi prema unutarpartijskim neistomišljenicima.

Koncem rujna situacija u *Partiji* se za Horvata komplicira. Na sastanku ćelije sekretar je izjavio da su se neki članovi *Partije* (uključujući i Horvata) nemarno odnosili prema zadacima i da će se oko toga provesti istraga. On se ne osjeća nimalo krivim, te ne zna kako će to završiti.¹¹⁸

Horvat je pod nadnevkom 6.listopada.1948. zapisao žalbu protiv postupka koji je vođen protiv njega, a iz žalbe saznajemo sve potankosti njegova slučaja i razloge koji su doveli do odluke o kažnjavanju. Žalba je napisana na 20 stranica *Dnevnika*, a uključuje raspravu koja se vodila između Horvata i partijskih rukovodilaca. U ovome dijelu *Dnevnika* prvi puta se spominju imena partijskih rukovodioca na Ekonomskom fakultetu. S tim istim rukovodiocima će Horvat biti u sukobu i na proljeće 1949. godine, stoga će u kontekstu prvog sukoba biti rečeno i par riječi o tome tko su oni bili i čime su se oni nakon studiranja bavili kako bismo dobili širi kontekst u kakvim su se društvenim krugovima kretali. Treba

¹¹⁵ Radošin Rajović, gl. urednik, *Jugoslavenski savremenici : ko je ko u Jugoslaviji*, (Beograd: Hronometar, 1970), 412.

¹¹⁶ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948., 86. zapis od 14.VIII.1948.

¹¹⁷ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 148.

¹¹⁸ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948., 97. zapis od 30.XI.1948.

napomenuti da nažalost nisu pronađeni podaci o svim rukovodiocima, ali za glavnog rukovodioca Nikolu Šimetina su pronađeni podaci.

Horvat se žali protiv sekretara partijskog komiteta Ekonomskog fakulteta Nikole Šimetina jer je ovaj imao „nepravilan, nedrugarski i neodgojen“ stav prema Horvatu na partijskoj sjednici održanoj 30. rujna 1948. godine. O Šimetinu su pronađeni podaci u knjizi *Jugoslovenski savremenici*. Saznajemo da je Šimetin bio u partizanima od 1944. a član SKOJ-a je od 1945. godine. Na Ekonomiji je diplomirao 1952. godine i od tada se bavio zanimanjima u područjima politike i ekonomije (radio je u Uredu za informacije predsjedništva Vlade NRH, bio je direktor financijskog sektora Brodogradilišta „J. L. Mostar“ u Trogiru, načelnik Odjeljenja za privredu NO općine Split, i od 1967 – 1969. bio je poslanik u Narodnoj Skupštini).¹¹⁹ Šimetin je već od studentskih dana zauzimao političke pozicije u partijskim strukturama, što se pokazalo kao odskočna daska za obavljanje prestižnih rukovodećih zanimanja u politici i ekonomiji tijekom života.

Sukob s rukovodstvom je počeo kada se nitko nije htio javiti za sudjelovanje u radnoj akciji, te je Šimetin na svoju ruku odabrao nekoliko osoba, među njima i Horvata. Horvat se ispričao i rekao da ne može raditi jer ima zdravstvenih problema (tešku prehladu i probleme s očima) te moli da ga netko zamijeni. Naveo je i druge razloge, no Šimetin je rekao da ni jedan razlog ne opravdava. Na kasnijoj diskusiji Horvatovo odjeljenje je prihvatilo njegove razloge za neodlazak na rad kao opravdane, no Šimetin je to odbio i izjavio da se Horvat nemarno ponašao prema postavljenim zadacima te će biti uspostavljena komisija koja će ispitati Horvatov rad preko ljeta. U razgovoru s drugovima s odjeljenja to je bilo rečeno u tonu kao da Horvatu prijete izbacivanje iz *Partije*.¹²⁰

Komisija se s Horvatom sastala 6. listopada 1948. i razgovor je bio podijeljen na dva dijela. Prvi dio bavio se Informbiroom. Komisija je nastojala dokazati i uvjeriti Horvata da je skrenuo s partijske linije prema IB-u i izvrtala je njegove izjave na sjednici održanoj pred tri mjeseca (u srpnju 1948). Radilo se o tome da je Horvat na sjednici održanoj u srpnju navodno izjavio da treba likvidirati frontu u Jugoslaviji, što je komisija okarakterizirala kao skretanje prema IB-u. Druga kritika je bila upućena od strane ranije spomenutog Šimetina da se kod

¹¹⁹ Radošin Rajović, gl. urednik, *Jugoslovenski savremenici : ko je ko u Jugoslaviji*, 1029.

¹²⁰ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948., 101. zapis od 6.X.1948.

Horvata očituju „kolebanja, sumnje i nedovoljno povjerenje prema CK“. Knežević (nije navedeno ime, jedan od članova komisije koji ispituje Horvata) je predbacio Horvatu da on nije nigdje objašnjavao stav CK-a te da nije pokazivao privrženost liniji CK. Horvat se očekivano branio pred optužbama, nakon čega je Šimetin odgovorio (koliko je Horvat shvatio) da ima drugova u *Partiji* koji ga paze ili prate.¹²¹ Horvat je pogođen i u šoku te se pita otkad se na članove *Partije* „pazi“. ¹²²

Drugi dio rada komisije bavio se Horvatovim radom tijekom ljeta 1948. Komisija je Horvatu predbacivala da nije sudjelovao na radnim akcijama brigade nego je proveo cijelo ljeto u Inicijativnom odboru. Na kasnijim stranicama *Dnevnika* saznajemo da se radi o brigadi „Ljubice Cerovac“ u kojoj su bili i Horvatovi kolege s I. godine Ekonomskog fakulteta kojima je priskočio u pomoć na par sati početkom kolovoza 1948. godine.¹²³ Pošto taj zapis zapisuje u Zagrebu radilo se o nekoj radnoj akciji u gradu, nažalost nije navedeno o kojoj se akciji radi. Horvat se branio da je on tražio da radi u brigadi, ali ga je rukovodstvo na Ekonomskom fakultetu prvo prebacilo u *Odjeljenje za inostrane brigade gl. štaba* za Autoput (nije naveden podatak o kojem se Autoputu radi, no pošto je prvi izgrađeni poslijeratni autoput bio *Bratstva i jedinstva* može se zaključiti da se radi o toj radnoj akciji¹²⁴) te je on završio i kurs za prevoditelja. Tvrdi da je on nekoliko puta molio da ga se prebaci natrag u brigadu, no ti prijedlozi nisu bili prihvaćeni. U međuvremenu drug Novosel (nije navedeno ime) je zaključio da će Horvat biti potrebniji da radi u Inicijativnom odboru za Naučno uzdizanje studenata te mu je nađena adekvatna zamjena. Horvat naglašava da je dvije godine bio na radnim akcijama (sveukupno je proveo 8 mjeseci na radnim akcijama), a da je ovo ljeto skoro svake nedjelje odlazio na gradilište studentskih domova te mu nitko tamo iz brigade nije rekao da bi tamo trebao stalno raditi, iako je Šimetin bio komandant te brigade.¹²⁵

Zaključeno je na kraju sastanka da je po prvoj točki Horvat mislio jedno, a ispalo je drugo, a druga točka ide na diskusiju na odjeljenje njegove godine. Horvat obavještava drugove na svom odjeljenju o sastanku s komisijom i oni ga podržavaju, te potvrđuju Horvatovu izjavu da on nije nikada tvrdio da Narodni front treba likvidirati niti da je imao skretanja prema IB-u.

¹²¹ Ibid, 102-106.

¹²² Ibid, 106.

¹²³ Ibid, 80. zapis od 8.VIII. 1948.

¹²⁴ Слободан В. Ристановић, *То су наших руку дела – Херојска и славна епопеја омладинских радних акција 1941 – 1990*, (Београд: „Космос“ ДОО, 2014) ,488

¹²⁵ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948., 106-112.

Horvat je zamolio Šimetina da mu se ispriča za ponašanje na sastanku s kraja rujna, no on je to odbio, kao i kada je Horvat to tražio preko sekretara svoje godine. Komisija se branila da je to sve bilo povedeno kako bi se njemu „pomoglo“ i da mu se „drugarski objasne stvari“. Horvat ironično pita „zar je 2 sata ubjeđivanja bilo pomaganje?“ Zaključuje da je do svega toga došlo zbog toga što ga komisija ne pozna dovoljno dobro kao komunista, te da odjeljenje može donijeti sud o njemu jer ga oni poznaju. Komisija je bila četveročlana i činili su je: Šimetin, Knežević, Majević i Josip Vrhovec. Horvat zapisuje napomenu da je sve ovo zapisao odmah nakon sastanka dok mu je još svježije.¹²⁶

Dva dana nakon sastanka s komisijom Horvat razgovara sa Šimetinom i Vrhovcem. Horvat ih obavještava da su mu uz probleme s očima pronašli i neki proces na plućima. Šimetin mijenja stav i potvrđuje Horvatu da su njegovi razlozi za neodlazak na rad 30. rujna bili opravdani. Obavijestio ih je da se njegovo odjeljenje slaže s njim, nakon čega su potonja dvojica odgovorila da je njegovo odjeljenje teoretski slabo potkivano te da zato nisu mogli primijetiti skretanja. Nije mu sasvim jasno zašto se Šimetin i Vrhovec promijenili stav prema njemu. Ne zna je li to zato što je rukovodstvo spoznalo svoje greške ili zato što su, kako navodi Horvat u svom *Dnevniku*, uskoro bili izbori za rukovodstvo ćelije na Ekonomskom fakultetu pa sadašnje rukovodstvo ne želi da ih Horvat raskrinka pred drugim studentima kako ne bi izgubili sadašnje rukovodeće pozicije.¹²⁷

Kasnije se još vodila konferencija na Ekonomskom fakultetu na kojoj je prisustvovao i A. Čudina (org. sekretar Sveučilišnog komiteta). Jedan od članova odjeljenja tražio je da Horvat razjasni svoj slučaj te je Horvat objašnjavao opet što je bilo pred komisijom. Horvatu nije bilo svejedno kritizirati postojeće rukovodstvo pred partijskom ćelijom. Konferencije se vodila na isti dan kada su se trebali provesti izbori za novo rukovodstvo na Ekonomskom fakultetu. Ako Horvat iskritizira trenutne rukovodioce (Šimetina, Vrhovca i Kneževića) pred partijskom ćelijom, a oni ponovno budu izabrani zasigurno će mu zagorčati život. Horvat ipak iznosi što se je dogodilo na ispitivanju i kritizira trenutno rukovodstvo. Zapisuje da je Šimetin mijenjao boje dok je on pred svima objašnjavao kako je izgledalo ispitivanje i za što je sve bio optužen. Vrhovec se uz Šimetina pokušao braniti, no prema Horvatu on ih je „tukao argumentima“. Rekao je da su izjavili za njegovo odjeljenje da je teoretski slabo potkivano što je izazvalo napad Vrhovca da Horvat nije precizirao na koju osobu se ta izjava odnosi. Na kraju

¹²⁶ Ibid, 112-118.

¹²⁷ Ibid, 121-125. zapis od 7.X.1948.

konferencije Čudina je održao govor u kojemu konstatira da ovo što je čuo nije bila samo kritika nego možda i nešto više. Rekao je da se nada da je u krivu, ali ne vjeruje. Horvat ga je kasnije upitao kako da tumači njegovu izjavu, nakon čega je Čudina odgovorio da je ton mogao biti drugačiji i da je ovako započelo i na Tehničkom fakultetu. Složio se s Horvatom da je rukovodstvo reagiralo „grubo i nedrugarski“, ali je ostao pri svom stajalištu da će *Partija* „istjerati na čistac kolebljivce i neprijatelje“. Napomenut ćemo još za ovu konferenciju princip funkcioniranja izbora rukovodstva za ćeliju na Ekonomskom fakultetu II. godine. Šimetin je kao rukovodilac upravljao izborima te je zavljučio glasovanje za one članove koje je smatrao nepoćudnima, no ovaj put su po Horvatu sudu izbori bili demokratićni u potpunosti. Rezultati izbora su bili takvi da je izabrano novo rukovodstvo. Horvat je saznao od kolegice Škarice (ćlana komisije, nije navedeno ime) da je Šimetin odbacio ideju da se on kazni, na što Horvat zaključuje da se onda zna tko je bio inicijator hajke na njega (ćilja na Šimetina).¹²⁸ Horvat nije naveo tko je izabran u novo rukovodstvo partijske ćelije.

Ranka Peašinović (studirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pedagogiju, Horvatova djevojka i buduća supruga)¹²⁹ obavještava Horvata da se zaoštrava kurs prema *kominformovcima*. Na partijskoj ćeliji II. godine formirana je posebna komisija za *ibeovce*. Prvi je na redu za ispitivanje o *ibeovcima* bio ćlan predsjednik NO-a i ćlan njegovog odjeljenja. Horvat je zaključio da je bilo dobro što je sve zapisivao u *Dnevnik* i da misli da neće imati posla s tom komisijom, ali da u svakom slućaju ima dobre argumente ako bude potrebno. U mećuvremenu je postao ćlan Upravnog odbora Društva za naućno uzdizanje studenata i sekretar grupe NSO-a.¹³⁰

Od 20. studenog. do 20. prosinca.1948., Horvat je zbog mrlje na plućima na lijećenju na Sljemenu. Jedine politićke bilješke koje se tiću fakulteta su vezane za Ranku. Ona mu prića kako su je na Filozofskom fakultetu drugovi napali na sastanku zbog „ambicioznosti i poduzetnosti“. Horvat smatra da su Rankini drugovi na nju ljubomorni, te to tumaći kao izljeve malograćanštine. Smatra da je možda problem i taj što Ranka nije uspostavila odnose s ljudima, ali to ne opravdava njene kolege za takvo ponašanje. Ranku je ta kritika jako

¹²⁸ Ibid, 132-140.

¹²⁹ Ranka Peašinović, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47236>, pristupljeno: 8.7.2020.

¹³⁰ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnićki zapisi, Dnevnik 1948., 146/147 zapis od 5.XI.1948.

pogodila, no Horvat smatra da je to tako možda i bolje jer što je nepravednija kritika to će je prije razdrmati i moći će je ispraviti.¹³¹ Što je Horvat mislio pod ovim, ostaje upitno.

Stanje na fakultetu početkom 1949. godine

Nakon povratka iz bolnice krajem 1948. godine Horvat se početkom iduće godine vraća natrag na fakultet. Ovaj dio koji se odnosi na 1949. godinu zbog složenosti će događaja biti podijeljen na više dijelova.

Čitajući dnevničke zapise pod datumom 3.siječnja.1949. Horvatova se pozicija u *Partiji* i na Ekonomskom fakultetu činila nikad boljom. Postao je demonstratorom Političke ekonomije na II. godini, podnio je molbu za upis filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, ušao je u upravni odbor Društva za naučno uzdizanje studenata (a trebao je postati i potpredsjednik upravnog odbora tog Društva), i na koncu postao predsjednikom svoje grupe na Ekonomskom fakultetu (odnosno rukovodilac).¹³² No, vidimo da već pet dana kasnije stvari u *Partiji* nisu idealne. Početkom siječnja njegov bivši rukovodilac Nikola Šimetin (koji je tada bio prebačen u kadrovsku) vraća Horvatu njegove dokumente i traži da ih popuni. Horvat treba pojasniti svoj odnos prema ljudima (da li pokazuje superioran stav i pretjeranu ambiciju) te da li je sklon filozofiranju (pitanje je postavljeno zbog diskusije o seljačkom pitanju i temi seljaštva kao zasebnoj klasi).¹³³

Horvata je iznenadio Šimetinom dodatni zahtjev: morao je napisati što je radio za vrijeme okupacije, kako je otišao u partizane, kako se ponašao prilikom hapšenja od strane ustaša, što je radio za vrijeme bolovanja u Slavonskoj Požegi tijekom rata, kako se idejno približavao NOP-u i da li je ikada simpatizirao Engleze.¹³⁴ Ova sva postavljena pitanja podsjetila su Horvata na požeška klevetanja: sjetio se da u komitetu radi i jedan Požežanin Branko Štanel (koji je jednom prilikom rekao da bi u SKOJ trebalo primiti sve prije nego Horvata) i uvjeren je da je to njegovo maslo.¹³⁵ Dakle osobne simpatije su prilikom kadroviranja u *Partiji* igrale veliku ulogu.

¹³¹ Ibid, 162-167. zapis od 1.XII.1948.

¹³² Ibid, 4/5. zapis od 3.I.1949.

¹³³ Ibid, 7. zapis od 8.I.1949.

¹³⁴ Ibid, 8 – 10.

¹³⁵ Ibid, 10.

Horvat u *Dnevniku*, pod datumom 12. siječnja 1949,¹³⁶ piše da su mu drugovi sastavili još bolje karakteristike nego što ih je imao prije, a te karakteristike su nasreću ostale sačuvane u Horvatovom osobnom fondu.¹³⁷ Drugovi su ga stvarno nahvalili i dali su mu dobre karakteristike (da je predan radu, da je sudjelovao u radnim akcijama, izvršava zadatke *Partije*, pomaže studentima itd.). Naveli su jedino da je Horvat u početku teško prilazio ljudima, ali da je tu grešku uspio ispraviti. Mišljenja su da Horvatu treba izdati partijsku knjižicu. Potpisnicu su bili Petar Crnković, Djoko Stanojević i Branko Cerovac (Karakteristike su napisane i poslane sveučilišnom komitetu 10.siječnja 1949. godine).¹³⁸

Branko Cerovac je Horvatu rekao u povjerenju da se Šimetin nije složio s poslanim karakteristikama i da on želi uložiti svoje primjedbe.¹³⁹ Horvat zatim odlazi k Šimetinu na razgovor, no on tu uopće ne spominje Cerovčeve navode i traži bilo kakvu grešku koju je on mogao počinuti za vrijeme bolovanja krajem 1948. U konačnici Šimetin vraća dokumente Horvatu i traži njihovu ponovnu nadopunu. Primjećuje da u kadrovskoj radi još jedan Požežanin Vlado K. (prezime je nečitko napisano, op.a.), i ima osjećaj da ga Vlado iz nekog razloga mrzi.¹⁴⁰

Kao i u slučaju sa prethodnim Požežaninom Štanelom i prema ovome Vladi K. Horvat ima negativno stajalište. Da li su možda neka loša iskustva iz Požege (poput one sa sekretaricom SKOJ-a) formirala u Horvatu averziju prema Požežanima? Moguće, ali to je veoma teško za provjeriti, a u narednim stranicama *Dnevnika* Horvat se više nikada ne vraća na spomenute Požežane, tako da, po svemu sudeći, oni nisu imali nikakve veze s partijskim obračunima.

Druga runda komisijskih ispitivanja

Početak ožujka 1949. započelo je ispitivanje Horvata od strane članova partijskog komiteta Ekonomskog fakulteta.¹⁴¹ Horvat konstatira da je to sve Rollerovo maslo i da je to

¹³⁶ Ibid, 10.

¹³⁷ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Karakteristike za druga Branka Horvata, 10. januara 1949.

¹³⁸ Ibid, Karakteristike za druga Branka Horvata, 10. januara 1949.

¹³⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. I. dio, str. 11. zapis od 12.I.1949.

¹⁴⁰ Ibid, 12.

¹⁴¹ Ibid, 28. zapis od 5.III.1949.

drugi put da mu iza leđa pokušava napakostiti.¹⁴² Kada je navedeni Roller Horvatu prvi puta napakostio ostaje nepoznato., ali o Rollerovom navodnom sukobu s Horvatom više ćemo iznijeti u prvoj žalbi.

Biografija novog Horvatovog „suparnika“ je veoma zanimljiva. Dok su prethodno Šimetin, Vrhovec i Knežević bili studenti, Roller je bio asistent na Ekonomskom fakultetu. Radi se o Draganu Rolleru, hrvatskom ekonomskom povjesničaru koji je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu započeo raditi kao asistent 1948. godine, a od 1952. godine kao docent. Doktorirao je 1951. godine. Radio je od 1953. u Državnom sekretarijatu za vanjske poslove FNRJ.¹⁴³ Bavio se istraživanjem hrvatske ekonomske povijesti.¹⁴⁴ Razlozi zašto Roller ne podnosi Horvata bit će zabilježeni u *Dnevniku* tek krajem 1951. godine.

U komisiji koja je ispitivala Horvata bili su prisutni: Milivoj Gaberšnik (sekretar), Majerić (kadrovik) i Dragutin Rožman koji je odmah otišao s ispitivanja.¹⁴⁵ Postavljeno mu je šest pitanja na koja je trebao dati odgovor. Prvo pitanje ticalo se njegove kolegice Rade Mihailović. Horvat je kriv što joj je dao karakteristike za stipendiju unatoč tome što je izbačena iz *Partije*. Uz to, bila je djevojka osuđenog *ibeovca* Vlade Tomića (on je već spomenut ranije u diplomskom radu).¹⁴⁶

Komisija nije bez razloga navela Radu Mihailović i njenoga tadašnjeg dečka Tomića. Očigledno su bili povezani s *ibeovcima* na Ekonomskom fakultetu. Kada bismo se vodili samo Horvatovim *Dnevnikom* i njegovim Žalbama (koje ćemo kasnije prikazati) ispalo bi da je on kažnjen samo zbog nesmotrenosti davanja karakteristika bivšoj Partijki. No, ono što želimo pokazati jest da je komisija iskoristila slučaj Mihailovićke i Tomića kako bi osudili Horvata kao pomagača *ibeovskoj* skupini na Ekonomskom fakultetu i na taj način ga diskriminirali i izbacili kao „nebudni element“ iz *Partije*.

Vlado Tomić, kao što smo već naveli u prethodnim poglavljima, bio je Horvatov kolega na II. godini studija Ekonomije na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Počekom siječnja, po Horvatovom *Dnevniku*, bio je prvi uhapšeni na Ekonomskom fakultetu koji se sumnjiči za suradnju sa *ibeovcima*. Iz partijske knjige Sveučilišnog komiteta izbačenih zbog

¹⁴² Ibid, 28.

¹⁴³ Dragan Roller, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53268>, pristupljeno: 8.7.2020.

¹⁴⁴ Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli : 1848 – 1963.*, knjiga 2. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu - Ekonomski fakultet u Zagrebu, 2013), 479.

¹⁴⁵ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1949. I. dio, 30.

¹⁴⁶ Ibid, 13. Zapis od 13.I.1949.

IB-a saznajemo kako je došlo do njegovog hapšenja. Iz knjige izbačenih pod rednim brojem 404. saznajemo da mu je pravo ime Vladimir Tomić, po nacionalnosti je bio Crnogorac, a iz *Partije* je isključen 11. siječnja 1949. godine (Horvat svoj zapis bilježi 13. siječnja). Tomić je prijavljen nakon telefonskog razgovora s drugom iz Beograda Živkom Đurovićem (također članom *Partije*). Đurović ga je prijavio UDB-i nakon što ga je Tomić htio ubaciti u redove *ibeovaca* i dati mu *ibeovske* letke i list *Novu borbu*.¹⁴⁷

U njegovom IB dosjeu saznajemo da je Tomić 1962. godine tražio da ga se primi natrag u *Partiju*. Povodom toga Kontrolna komisija KPH traži da se provjeri njegova prošlost i kakvo je njegovo držanje nakon odsluženja kazne. Jedan isječak dokumenta piše o tome da je Tomić za vrijeme studiranja na Ekonomskom fakultetu imao vodeću ulogu u organiziranju crnogorskih studenata koji su zastupali liniju IB-a. Zato napominju da treba biti na oprezu jer nisu sigurni da je on promijenio svoje ideološke nazore.¹⁴⁸ Kako bi se potvrdilo da je Tomić zaista bio vođa *ibeovske* organizacije upotrijebljen je i IB dosje Branka Šnajdera.

Branko Šnajder, Tomićev i Horvatov kolega s Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, je isto izbačen iz *Partije* zbog IB-a. Horvat ga spominje u Dnevniku tek u 5. mjesecu 1949. godine, no o tome više kasnije. Njegov dosje nam je potreban zato što pokazuje da je Tomić zaista bio vođa neke *ibeovske* grupacije na Ekonomskom fakultetu. Na ispitivanju početkom trećeg mjeseca 1949. komisija, koja se sastojala od Marka Šarića (Predsjednika Sveučilišnog komiteta), Milivoja Gaberšnika (partijski sekretar), Ive Perišina i Dragutina Rožmana, ispituje Šnajdera da li je znao za postojanje IB-ovskih grupacija na Ekonomskom fakultetu. Tomić odgovara potvrdno i nabroja grupe oko Vlade Tomića i Voje Borkovića. Šnajder je izbačen zato što je znao za postojanje *ibeovskih* grupacija, a to nije prijavio nadležnim rukovodiocima.¹⁴⁹ Osim Šnajdera i Rada Mihailović, Tomićeva tadašnja djevojka, je također zbog Tomića izbačena iz *Partije*.

U već spomenutoj knjizi izbačenih studenata zbog IB-a spominje se i Rada Mihailović. U knjizi je navedeno njeno puno ime Radmila Mihailović, po nacionalnosti je bila Srпкиnja, a iz *Partije* je izbačena krajem siječnja 1949. godine. Kažnjena je zato što je skupljala pomoć za uhapšenog Tomića i jer ga nije mogla osuditi zato što ga voli. Usto sudjelovala je u radu

¹⁴⁷ HR HDA 2068, Sveučilišni komitet SKH-a, Zagreb 1945. – 1965. Knjiga 8. Knjiga izbačenih članova Partije zbog IB-a, Vlado Tomić, broj 404.

¹⁴⁸ HR HDA 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske – IB dosjei, Kutija 141, Dosje: Vladimir Tomić

¹⁴⁹ HR HDA 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske – IB dosjei, Kutija 137, Dosje: Branko Šnajder Zapisnik od 6. ožujka 1949. i Odluka o izbacivanju 5. ožujka 1949.

ilegalnog kružoka i čitala je antipartijski materijal. Nije navedeno o kakvom se kružoku i materijalu radi.¹⁵⁰

Prema ovim navedenim podacima Tomić je zaista bio važan vođa *ibeovske* grupacije na Ekonomskom fakultetu. Stoga ne treba čuditi da se povezivanje s njim ili osobama koje su bliske njemu koristilo za povezivanje s *ibeovskim* djelovanjem na Ekonomskom fakultetu. Upravo zato je davanje karakteristika Radi Mihailović za dobivanje stipendije tumačeno i kao pomaganje antipartijskim elementima, a taj argument je sigurno iskorišten za Horvatovo izbacivanje iz *Partije*. No, o samom izbacivanju će više riječi biti kasnije.

Komisija je Horvatu postavila niz pitanja vezanih uz profesora Peršića. Interesiralo ih je što Horvat misli o spomenutom profesoru, da li je u kontaktu s njim i otkuda on (prof. Peršić) saznaje što se na partijskim sastancima priča o njemu. Po svemu sudeći radi se o profesoru ekonomske geografije Nikoli Peršiću koji je još otprije predavao na Ekonomskoj-višoj školi u Zagrebu. Možda je partijskom rukovodstvu Ekonomskog fakulteta Peršić bio sumnjiv jer se za vrijeme NDH bavio znanstvenim radom (npr. 1941. objavio je srednjoškolski udžbenik *Zemljopis NDH*). Usprkos tome on i nakon rata nastavlja svoj znanstveni rad (njegova knjiga *Ekonomska geografija FNRJ Jugoslavije* izdana je u više izdanja između 1946. i 1950. godine).¹⁵¹ Horvat izjavljuje pred komisijom da ne zna otkuda Peršić dobiva informacije, te naglašava da se Peršić sam hvalio da on ima svoje kanale iz kojih zna što o njemu misle studenti.¹⁵² Još su ga pitali za njegovo mišljenje o *ibeovcima* na Ekonomskom fakultetu i zašto je inzistirao da Bićanić dođe predavati na fakultet kada je on neprijateljski element i zašto je išao zbog toga do Miljenka Protege.¹⁵³ Pitanje koje se postavlja jest što je Rudolf Bićanić radio u Zagrebu poslije rata i kako je tamo došao?

Nakon povratka iz emigracije od ožujka do studenog 1945. Rudolf Bićanić bio je član vlade u Beogradu. Nakon pobjede KPJ na izborima u studenom 1945. godine Bićanić izlazi iz vlade i sa svojom suprugom Soniom Wild (upoznao ju je u Engleskoj dok je bio u emigraciji) odlazi u Zagreb početkom 1946. godine. Bićanić je u Zagreb došao predavati kao profesor na Pravnom fakultetu. Izgleda da je Bićanića čekalo mjesto profesora na Pravnom fakultetu u Zagrebu, u dogovoru sa ministrom pravosuđa NR Hrvatske Dušanom Brkićem i odobrenjem

¹⁵⁰ HR HDA 2068, Sveučilišni komitet SKH-a, Zagreb 1945. – 1965. Knjiga 8. Knjiga izbačenih članova Partije zbog IB-a, Radmila Mihailović, broj 234.

¹⁵¹ Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli : 1848 – 1963.*, knjiga 2., 488.

¹⁵² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. I. dio, 32.

¹⁵³ *Ibid*, 31 – 33. zapis od 5. III. 1949.

od Vladimira Bakarića,. Početkom 1946. Fakultetsko vijeće Pravnog fakulteta u Zagrebu poziva Bićanića da popuni prazno mjesto na Katedri za ekonomske znanosti (to je izgleda bilo odobreno od strane komunističkih vlasti). Bićanić je 1946/47. predavao predmet Ekonomska politika s opće državnim planom, a od 1947/48. predmet se zvao Ekonomska politika FNRJ.¹⁵⁴ Za slučaj da nije poznato Rudolf Bićanić bio je ekonomist, sociolog i političar. U međuratnom razdoblju bio je aktivan član Hrvatske seljačke stranke i napisao je dva veoma važna djela; jedno iz područja sociologije *Kako živi narod* (1936), a drugo iz ekonomsko-političkog područja *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* (1938). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata otišao je sa izbjegličkom vladom u London u kojoj je obnašao dužnost viceguvernera Narodne banke Jugoslavije. Već je spomenuto da je kratko vrijeme bio član vlade u Beogradu tijekom 1945. godine. Od 1946. predaje na Pravnom fakultetu u Zagrebu i do kraja života bavio se znanstvenim radom. Neka još značajna djela su *Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, I. Doba manufakture u Hrvatskoj i Sloveniji, 1750–1860* (1951), i *Ekonomska politika u socijalističkoj Jugoslaviji* (1973).¹⁵⁵

Pet dana kasnije (10.ožujka 1949.) nastavilo se s ispitivanjem. Horvatu je postavljeno pitanje je li ikada branio Trockog? (iako Horvat njega u *Dnevniku* nikada nije branio, a prvi puta je pročitao nešto od njega u listopadu 1950 godine)¹⁵⁶ Ovo pitanje je zanimljivo jer izgleda da *Partija* (ili barem članovi fakultetskog komiteta) žele prikazati sebe da su još uvijek na „pravoj“ partijskoj liniji koja je još od sredine tridesetih godina osudila Trockog i njegova ideološka skretanja. Još jedno od pitanja jest ono o engleskim klubovima (nije navedeno o kakvim se točno klubovima radi) i o tome kako Horvat tvrdi da se forsira pitanje NOB-a, i da se protivio teoretskom razmatranju tadašnje stvarnosti.¹⁵⁷ Još na nekoliko stranica piše o tome kako je izgledalo saslušanje, a mi ćemo navesti početak Horvatovih misli i vidjeti kako je izgledala komisija i kako se osjećao sa svime što mu se stavljalalo na teret:

„Komisija je bila sastavljena od ljudi od kojih nijedan nije s moje godine a prema tome nije sa mnom ni partijski radio, a dobila je i uzela u obzir podatke samo od onih ljudi s kojima sam ja nekada došao u sukob, i to razumljivo po sasvim drugim stvarima nego što je pitanje stava i rada u KP posle objavljivanja rezolucije. Na taj način nije se moglo doći do

¹⁵⁴ Željko Karaula, *Rudolf Bićanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist; Prilozi za biografiju*, (Zagreb – Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2018), 79 – 84.

¹⁵⁵ Rudolf Bićanić: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7485>, pristupljeno: 11.7.2020.

¹⁵⁶ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. I. dio, 39. zapis od 10.III.1949.

¹⁵⁷ *Ibid*, 41.

ispravnoga i objektivnog rješenja, već do neistinitog i iskrivljenog. Ja sam krvavo zaradio dok sam bio jednom primljen u SKOJ i u KP. Živio u sredini gde se svaka moja riječ namjerno izvrtala, mogu navesti ljude, članove KP, kako mi se podmetalo. I danas se opet javljaju ljudi, koji su npr. prije tri godine izjavljivali: sve ćemo prije primiti u SKOJ odnosno u KP, samo ne Branka Horvata. Smatram da je ne samo pravo, nego i dužnost KP da točno provjeri i ispita sve nejasnoće, naročito je to dužnost KP danas, kad neprijatelj pokušava iznutra minirati KP, ali to je ujedno dužnost odeliti istinu od laži, dužnost isterati na čistac one koji se služe današnjom situacijom u svoje svrhe i šire klevetu i nepoverenje među članovima KP. Ti su jednako opasni kao i informbiraši.¹⁵⁸

Horvat je očigledno potresen i smatra nepravednim postupak koji se vodi protiv njega i smatra da mu se namješta i podvaljuje. To nije prvi puta napisano u *Dnevniku* gdje se govori da mu članovi *Partije* podmeću. Prikazano je u prethodnim poglavljima da je Horvat već ujesen 1948. imao sukob s partijskim rukovodstvom koje ga je htjelo optužiti za skretanja s linije po pitanju Rezolucije IB-a. Prave razloge zašto je tome tako ne možemo sa sigurnošću potvrditi. Naveli smo već Branka Štanela i Rollera kao osobe za koje misli da mu smještaju i podmeću, stoga se može pretpostaviti da se radi o osobnim sukobima i simpatijama. Isto tako valja se prisjetiti da je Horvat neke članove bivšeg rukovodstva (Vrhovca, Šimetina i Kneževića) javno ponizio pred sveučilišnim sekretarom A. Čudinom ujesen 1948. godine.

Horvat početkom travnja bilježi po njegovom mišljenju nelagodnu situaciju s profesorom Karlijem a tiče se pitanja dolaska Bićanića za predavača na Ekonomskom fakultetu. Tu priču s puno više detalja Horvat bilježi kasnije u žalbi koju piše Sveučilišnom komitetu pa ćemo je tamo detaljnije izložiti, no ovdje ćemo samo napomenuti da je išao na razgovor kod prof. Karlija koji je odbio mogućnost da Bićanić dođe predavati na Ekonomski fakultet.¹⁵⁹ Profesor o kojem je riječ je Leonard Karli. On je na Ekonomskom fakultetu počeo predavati početkom 1949. godine, a držao je kolegij o financijama.¹⁶⁰

Slijedeće saslušanje održano je 23. travnja.1949. godine, skoro mjesec i pol dana nakon zadnjeg sastanka. Komisije ovaj puta nije bilo nego se o Horvatovom slučaju raspravljalo na sastanku partijske ćelije. Horvata se ovdje kritiziralo da je radio na svoju ruku, da je htio dovesti Bićanića na fakultet bez da je znao tko on je. Opet se postavilo pitanje fronte, kao i

¹⁵⁸ Ibid, 42 – 44.

¹⁵⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 4– 7. zapis od 8.IV.1949.

¹⁶⁰ Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli : 1848 – 1963.*, 468.

stara optužba da Horvat nije bio dovoljno aktivan prema neprijateljima, dok je jedan drug rekao da se kod Horvata očituje samovolja – i da je bolesno ambiciozan.¹⁶¹

Tri dana nakon sastanka piše u *Dnevnik* da su ga predložili za isključenje iz *Partije*. Napisao je žalbu koju je planirao predati Sveučilišnom komitetu KPH, no prvo je morao pričekati odluku komiteta¹⁶²

Krajem travnja 1949. Horvat saznaje nove pojedinosti o svom slučaju. Ovaj put ga optužuju da je on „teška intelektualština“ koja samo bulji u knjige, i da je „bolesno ambiciozan“. Prvo su ga htjeli kazniti zbog nerada, a na to su htjeli dodati i Informbiro, a onda im je dobrodošao i slučaj sa prof. Karlijem (to je profesor kojega je Horvat upitao da li bi Bićanić mogao predavati na Ekonomskom fakultetu); a čak su za kritiku uzeli i to da je navodno nekog profesora potapšao po ramenu!¹⁶³

U međuvremenu, dok je čekao odluku Sveučilišnog komiteta, Horvat se dogovorio s Rankom Peašinović (svojom djevojkom i budućom suprugom) da se jedno vrijeme, dok Sveučilišni komitet ne donese odluku, ne bi trebali sastajati. Zapisuje da su na Ranku počeli vršiti pritisak da ostavi Horvata kojega nazivaju „intelektualčić“.¹⁶⁴ Izgleda da je Horvat to učinio za Rankino dobro i da nije htio da se njoj osvećuju zbog toga što je ostala u vezi sa njime koji je postao politički nepodoban. Vjerojatno mu je ostalo u sjećanju što se je dogodilo njegovoj kolegici s ekonomije Ranki Mihailović koju su izbacili iz *Partije* i s fakulteta jer nije htjela reći ništa protiv svojega tadašnjeg dečka *ibeovca* Tomića.

Odmah poslije zadnjeg sastanka u travnju, Horvat je otišao u odbor Društva za naučno uzdizanje studenata te je tražio da ga smijene sa svih funkcija. Nisu ga smijenili ali je zato u Društvo došla direktiva od Sveučilišnog komiteta KPH po kojoj se Horvatov rad mora skinuti sa liste Narodnog sveučilišta i da se ne objavi u zborniku. Njegov rad se natjecao i za nagradu na Majskome festivalu te je ostala još jedino opcija da će ga moći javno pročitati. Međutim, njegova kolegica ga obavještava da je komitet na Ekonomiji protiv toga da on javno pročita svoj rad, no ta odluka ostala je na Sveučilišnom komitetu. Saznaje da su došli prijedlozi da ga smijene iz rukovodstva NSO-a, te da će ga smijeniti s mjesta demonstratora. Horvat je

¹⁶¹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1949. II. dio, str. 12 (8 – 22) zapis od 23.IV.1949.

¹⁶² *Ibid*, 22.

¹⁶³ *Ibid*, 23/24. zapis od 27.IV.1949.

¹⁶⁴ *Ibid*, 25/26.

napisao dodatak da je već idući dan dobio obavijest da više neće biti demonstrator na političkoj ekonomiji.¹⁶⁵

Sačuvan je partijski dokument od 24. travnja.1949. u kojem partijska ćelija II. godine Ekonomskog fakulteta rješava da se Branko Horvat izbacuje iz *Partije*. Obrazloženje je poslano Sveučilišnom komitetu KPH, a u njemu su navedene slijedeće točke:

1. Horvat se oštro protivio kazni i bunio se protiv ukora. Komunisti su ga ocrnili kao laktaroša i kazna je preinačena iz ukora u isključenje iz *Partije*
2. Članstvo se složilo s Rožmanovim izvještajem i kritiziralo je Horvata „jer je htio nametnuti tijek diskusije u ćeliji i okarakteriziran je kao „frakcionaš“
3. Sumnjive diskusije o Narodnoj fronti, davanje stipendije drugarici koja je izbačena iz *Partije* i fakulteta, Horvat je „filozofska utvara“ koja tjera vodu na svoj mlin i smatra se najpametnijim te tako šteti *Partiji* i pomaže neprijateljima
4. Slučaj sa profesorom Bićanićem ga predstavlja kao kršitelja osnovnih disciplinskih načela i karakterizira ga kao čovjeka vrlo, vrlo nezdravih i bezobzirnih ambicija
5. Ćelija je zaključila da će tjeranjem ovakvih ljudi samo ojačati

Obrazloženje je potpisao sekretar partijske ćelije II. godine Ekonomskog fakulteta Ilija Marjanović.¹⁶⁶

Početak svibnja počelo je čitanje radova na Ekonomskom fakultetu. Horvat je dobio obavijest da je Sveučilišni komitet na intervenciju komiteta s Ekonomije zabranio Horvatu da čita javno svoj rad.¹⁶⁷

Žalbe Branka Horvata na izbacivanje iz *Partije*

Napomenuli smo već da je Horvat već 24. travnja 1949. napisao žalbu koju je adresirao na Sveučilišni komitet KPH. Ovdje ćemo iznijeti glavne točke žalbe. Horvat smatra da je taj cijeli njegov slučaj započeo u jesen 1948. kada mu je Nikola Šimetin naredio da mora ići na

¹⁶⁵ Ibid, 25-28.

¹⁶⁶ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Obrazloženje, 24.IV.1949.

¹⁶⁷ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 28-29. zapis od 4.V.1949.

rad u Lašćinu (vjerojatno se radi o studentskom domu u Zagrebu, nije točno navedeno o kojoj se radnoj akciji radi), usprkos tome što se osjećao loše (nekoliko tjedana kasnije otišao je na liječenje zbog mrlje na plućima u bolnicu na Sljeme).¹⁶⁸ Smatrao je da to prema njemu nije bilo pravilno, na što je Nikola Šimetin osorno odgovorio da se i prije nemarno odnosio prema radu i da će se njegov rad tijekom ljeta ispitati. Neki drugovi su mu rekli da je to rečeno u tonu kao da mu prijete izbacivanje iz *Partije*.

Horvat u žalbi detaljno objašnjava slučaj koji smo već obradili u prethodnom poglavlju iz jeseni 1948. Istaknut ćemo glavne crte žalbe. Početkom listopada 1948. sastala se komisija i postavila je Horvatu dva glavna pitanja. Prvo je bilo o Informbirou, odnosno pitanje koje je Horvat postavio na diskusiji u lipnju 1948. kada je pitao da li će Narodni front ostati u Jugoslaviji u obliku kakvom je sada ili će kada se izgradi socijalizam postati suvišan. Tada na tom sastanku nitko nije izjavio da je to bilo pogrešno pitanje. Drugi dio pitanja vezan za Informbiro vodio se o tome što je Horvat navodno postavljao pitanja u vezi detalja pisama Rezolucije. Druga točka je bila „teoretsko skretanje“ tj. da Horvat tijekom ljeta nije radio u brigadi Ekonomskog fakulteta. Odgovorio je da nije mogao raditi kada je bio dodijeljen na rad u Inicijativni odbor Naučnog društva studenata, a da je jedno vrijeme čak i rukovodio odborom kada su dvojica drugova bili odsutni iz odbora. Već znamo da do kažnjavanja nije došlo.¹⁶⁹

Horvat u svojoj žalbi ponavlja pitanja s ispitivanja početkom ožujka 1949. godine i kaže kako je komisiji dao detaljne odgovore na postavljena pitanja. Kada je komisiji odbio priznati neistinite tvrdnje, dobio je komentar da se na takav isti način branio i Ljubo Božović (kominformaš); drugim riječima, zaključuje da su i njega svrstali onda među takve ljude. Dalje nastavlja izlaganje tvrdeći da je netko iz Komiteta proširio vijest da se nalazi pred partijskom komisijom kao kominformovac, a na ispitivanju mu je rečeno da se ne nalazi pred komisijom, a još manje da je bio na ispitivanju kao kominformovac.¹⁷⁰

Zatim prelazi na ispitivanje koje se održalo 23. travnja 1949. gdje ponavlja glavne točke po kojima je osuđena je kriv. Potvrdili su da je diskusija o Frontu iz lipnja 1948. bila nepravilna. Prema neprijateljima (ibeovcima) nije dovoljno aktivno istupio i još je dao karakteristike za stipendiju Radi Mihailović (djevojci ibeovca Tomića). Protežirao je dolazak

¹⁶⁸ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Žalba Sveučilišnom komitetu KPH, 24.IV.1949., 2.

¹⁶⁹ Ibid, 2 – 4.

¹⁷⁰ Ibid, 5.

Bićanića na fakultet pred Miljenkom Protegom i profesorom na Ekonomskom Leonardom Karlijem. Za zamjerku su mu uzeli da nije direktno odgovarao na postavljena pitanja čime su htjeli pokazati da Horvat izbjegavanjem odgovora nastoji sakriti svoju krivicu.¹⁷¹

Horvat detaljno iznosi argumente po kojima smatra da su navedene točke pogrešne i netočne. Jedino za treću točku, davanje karaktera Radi Mihailović, kaže da je bio u krivu i da nije znao. Napominje da je Rada djevojka Đure Tomića (njega smo već spomenuli da je uhapšen od strane UDB-e kao ibeovac).

Optužbi kojoj najviše posvećuje pažnje jest ona za pokušaj dovođenja prof. Bićanića na Ekonomski fakultet. Sam Horvat kaže da mu se iz izvještaja čini da je to najvažnija pogreška koja mu se predbacuje pa se njoj i najdetaljnije posvetio. Naime, u siječnju 1949. Horvat je htio pisati rad iz ekonomike imperijalizma. Pošto mu je za to trebala engleska literatura obratio se prof. Langu koji ga je dalje usmjerio na prof. Bićanića. Drug Winter ga je upoznao s prof. Bićanićem i započeo je s njime raspravu. Bićanić se zainteresirao za Horvatovu temu i iz diskusije je Horvat zaključio da Bićanić dobro poznaje temu i da je pravilno marksistički objašnjava. Zatim se dodatno raspitao kod drugova o prof. Bićaniću i doznao da potonji predaje na Pravnom fakultetu, da su mu predavanja marksistički i kvalitativno na razini, da nije politički sasvim ispravan te da predaje često preko radija i na Narodnom sveučilištu. Još je doznao da Bićanić na Pravnom fakultetu počinje predavati kolegij *Ekonomsku historiju Hrvatske* i da namjerava napisati knjigu iz tog područja.¹⁷²

Horvat je *Ekonomsku historiju naroda FNRJ* smatrao jednim od najvažnijih predmeta i pokušao je s asistentom tog kolegija Rollerom (za kojega sumnja da mu podmeće) urediti da se izvodi neki seminari (čak mu je ponudio i pomoć Društva za naučno uzdizanje studenata) ali Roller odbija.¹⁷³ U *Dnevniku* saznajemo više informacije o tome da je Horvat s Rollerom došao u sukob oko načina na koji bi se trebao održavati kolegij iz ekonomske historije FNRJ. Naime, Roller je radio kao asistent na kolegiju iz Političke ekonomije, te se je postavilo pitanje kako će se izvoditi nastava na kolegiju o ekonomskoj historiji FNRJ. Horvat smatra da ga je upravo Roller prijavio komisiji da protežira Bićanićev dolazak na Ekonomski fakultet, iako je on (Roller) provjerio kod drugova na Pravnom fakultetu da je Bićanić neprijateljski

¹⁷¹ Ibid, 6.

¹⁷² Ibid, 8.

¹⁷³ Ibid, 8.

element.¹⁷⁴ Već je rečeno da je Horvat početkom godine izabran za demonstratora na kolegiju iz Političke ekonomije pa se može uzeti za pretpostavku da je Roller vidio u Horvatu suparnika koji bi jednoga dana mogao doći na njegovo mjesto asistenta. Zato se može uzeti u obzir da je prijavio Horvata komisiji kako bi onemogućio njegov daljnji napredak na fakultetu. Ovo što smo iznijeli je naravno hipoteza koja proizlazi iz čitanja Horvatovi žalbi i *Dnevnika* te se ne može uzeti sa sto postotnom sigurnošću, ali ono što se sigurno može zaključiti jest da je između njih dvojice postojala izrazita netrpeljivost. Sukob na osobnoj razini je prenesen na političku dimenziju.

Zatim se u razgovoru s drugovima iz svog odjeljenja, Dragomanovićem i Jazićem osvrnuo na mogućnost da prof. Bićanić izvodi predavanja i oni su smatrali da se stvar može ispitati. Obratio se i partijskom Komitetu preko Branka Vučkovića koji se složio s idejom i rekao da će stvar provjeriti. Vučković je potom rekao Horvatu da treba poći s njime k profesoru Karliju. Horvat se isprva nećkao jer ne poznaje profesora Karlija, no Vučković ga je uvjerio da će on objasniti stvar. Kada su došli u profesorovu kancelariju tamo su već bili tajnik i knjižničar fakulteta (oboje su bili nepartijci). Razgovor je vodio Vučković o drugim stvarima, te je saopćio profesoru da mu Horvat ima nešto za reći. Isprva mu je bilo neugodno, no ipak je uspio reći profesoru da smatra da je *Ekonomska historija FNRJ* veoma bitan predmet, ali da nema profesora. Karli se s time složio i rekao je da nažalost nema tko izvoditi nastavu, na što Horvat kaže da bi to mogao predavati prof. Bićanić. Karli na to oštro reagira i odbija prijedlog te mu se Horvat sutradan ispričao.¹⁷⁵

Krajem siječnja, početkom veljače, Horvat i njegovi drugovi Aleksandar Flaker i Winter odlaze do Miljenka Protege koji je poznao situaciju na Pravnom fakultetu. Horvat je svojim drugovima saopćio da bi htio s Protegom privatno porazgovarati, i oni su se s time složili. Protega je zaključio da bi o pitanju izvođenja kolegija i Bićanića trebalo još prodiskutirati na partijskim organizacijama prava i ekonomije. Kada je to iznio asistentu Rolleru on je veoma osorno reagirao i zaprijetio da će cijelu stvar iznijeti na nastavničkom odjeljenju. Horvat se zatim obratio i iznio slučaj drugu Borojeviću, sekretaru profesorske ćelije, koji nije vidio ništa nepravilno u njegovu stavu i da to pitanje rješava Kadrovska uprava CK, i da su oni već imali

¹⁷⁴ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. I. dio, 28. zapis od 5.III.1949.

¹⁷⁵ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Žalba Sveučilišnom komitetu KPH, 24.IV.1949., 9.

u vidu prof. Bićanića, ali da on (Bićanić, op. a.) po svoj prilici neće moći predavati na Ekonomskom, jer je to novi predmet itd.¹⁷⁶

Nakon što je predao žalbu Ekonomskom fakultetu koja ga je trebala dalje proslijediti na Sveučilište prošlo je neko vrijeme, ali odgovora nije bilo. Zato je otišao porazgovarati s Milivojem Gaberšnikom (partijski sekretar) da li je žalba otišla s Ekonomskog fakulteta na Sveučilište da bi mu ovaj odgovorio da žalba nije predana jer je Marko (ne zna se točno koji) rekao da se ne predaje. Kada ga je upitao zašto, dobio je od Gaberšnika odgovor neka ide razgovarati s Markom. Šarićem¹⁷⁷ To je Horvat u konačnici i učinio i saznajemo da je 9. svibnja 1949. bio na razgovoru kod Šarića i činilo mu se da će rezultati biti povoljni po njega.¹⁷⁸

Ranka je na nagovor svoje ćelije na Filozofskom otišla porazgovarati s Gabrom o Horvatovom slučaju. Horvat je zapisao sve informacije koje je ona dobila od Gaberšnika. Glavni razlog zašto je kazna povišena Horvatu po mišljenju Gaberšnika je zbog toga što je Horvat zauzeo obranaški stav, a trebao je priznati greške.¹⁷⁹ Ovakvo tumačenje partijskog sekretara nas ne treba čuditi. Berislav Jandrić u svojoj knjizi *Hrvatska pod crvenom zvijezdom* objašnjava kako su u *Partiji* tumačene pogreške i kažnjavanja. Kazna je trebala članu *Partije* ukazati na počinjenje pogreške i na neprihvatljivo ponašanje te je kazna shvaćana kao odgojno sredstvo. Cilj je bio da član koji je izložen kritici promijeni svoje ponašanje i ispravi pogreške. Ako to ne bi učinio ili je njegovo ponašanje postalo toliko neprikladno bio bi isključen iz *Partije*.¹⁸⁰ Horvat je po tome trebao prihvatiti sve kritike koje su bile upućene prema njemu, kako bi pokazao da je član koji sluša svoje nadređeno rukovodstvo. Odnosno, Horvat je neprihvatanjem stavova rukovodstva doveo u pitanje njihov autoritet.

Rješenje sa Sveučilišnog komiteta je bilo da se slaže s kaznom¹⁸¹, stoga Horvat piše drugu žalbu koju šalje Zemaljskoj kontrolnoj komisiji CK KPH. No prije prelaska na samu žalbu analizirat ćemo informacije koje je Horvat dobio od svojih drugova. Nakon što je dobio negativno rješenje njegov drug Flaker odlazi na Sveučilišni komitet kako bi porazgovarao s

¹⁷⁶ Ibid, 9/10.

¹⁷⁷ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 30-31, zapis od 6.V.1949.

¹⁷⁸ Ibid, 36. zapis od 9.V.1949.

¹⁷⁹ Ibid, 38. zapis od 12.V.1949.

¹⁸⁰ Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, 142.

¹⁸¹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 43. zapis od 23.V.1949.

Markom Šarićem u čemu je problem. Šarić mu objašnjava da je Sveučilišni komitet isprva htio odbiti kazniti Horvata, no onda su se posavjetovali s Komitetom na Ekonomiji i prihvatili su kaznu. S Flakerom je bio i neki drug Veseljko koji je Ranki ispričao istu stvar s time da je nadodao da je Sveučilišni komitet smatrao obrazloženje komiteta s Ekonomskog neozbiljnim.¹⁸²

Druga žalba je upućena Zemaljskoj kontrolnoj komisiji CK KPH i datirana je 2. lipnja 1949. godine.¹⁸³ Ova žalba napisana je nakon što je dobio negativno rješenje od Sveučilišnog komiteta KPH 23. svibnja 1949. kojim se potvrđuje njegovo izbacivanje iz *Partije*. Zanimljivo je da u tom obrazloženju od strane Sveučilišnog komiteta on nije izbačen zbog stvari koje su navedene u žalbi njegove ćelije, već je izbačen zato što je mlad i nezreo za *Partiju*!¹⁸⁴ Horvat odlazi na razgovor u Sveučilišni komitet da dobije objašnjenje i rečeno mu je da je ćelija mislila isto kao i Sveučilišni komitet, ali da nisu znali to formulirati! Dalje u izvještaju iznosi svoje viđenje stvari i ukazuje na kontradiktorne izjave svoje ćelije na Fakultetu i Sveučilišnog komiteta.

Isti dan kada je predao žalbu 3. lipnja. pričao je sa sekretarom svoje ćelije Ilijom Marjanovićem. Išao je razgovarati s njim nakon što mu je Gaberšnik poručio da mora razgovarati s Ilijom Marjanovićem povodom toga što je Horvat izjavio pred Brankom Šnajderom. Marjanović tvrdi da zna da je Horvat razgovarao sa Šnajderom i da to ne treba pred drugim ljudima pričati. Zašto je tako reagirao? Već smo objasnili da je Šnajder izbačen iz *Partije* početkom ožujka jer nije naveo *ibeovske* grupacije na Ekonomskom fakultetu. Horvat je u jednom trenutku (prije nego što je dobio službenu potvrdu da je izbačen iz *Partije*) susreo Šnajdera na Korzu u Zagrebu i u razgovoru ga je Šnajder pitao da zar su i njega (Horvata) izbacili iz *Partije*. Horvatu je bilo čudno otkuda bi Šnajder (izbačeni partijac) znao za tu informaciju. Na kraju su se rukovali i otišli svaki svojim putem.¹⁸⁵ Taj razgovor sa Šnajderom mogao je imati negativne posljedice po Horvata. Jedan od razloga zašto je taj što je izbačen iz *Partije* zbog nebudnosti prilikom davanja karakteristika *ibeovki* Mihailovički, a sada se još po gradskim ulicama druži s *ibeovcima*. K tome tu informaciju zna i rukovodilac koji mu baš nije naklon, a ta informacija bi se mogla protiv njega vrlo lako iskoristiti da se

¹⁸² Ibid, 45.

¹⁸³ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Žalba Zemaljskoj kontrolnoj komisiji CK KPH, 2.VI.1949., 1 – 5.

¹⁸⁴ Ibid, 1.

¹⁸⁵ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 53-55. zapis od 3.VI.1949.

prikaže kako Horvat surađuje s osuđenim *ibeovcima*. Međutim, u *Dnevniku* nije zabilježeno da je itko od rukovodilaca iskoristio susret sa Šnajderom da kritizira Horvata (osim upozorenja Marjanovića), pa se Horvat provukao bez nekih težih posljedica.

Idućeg dana pozvan je na razgovor kod Gaberšnika zbog toga što je predao žalbu. Gaberšnik se zgrnuo kako Horvat može misliti da su oni intervenirali kod Sveučilišnog komiteta da ga se isključi iz *Partije*. Horvat je napisao da mu je Gaberšnik posebnim tonom rekao da je potrebna samo jedna izjava o njemu i da može biti izbačen s fakulteta. Zaključuje da je iz *Partije* izbačen iz drugih razloga, a ne zato što je bio „rđav“ partijac. Rad na fakultetu i područje kojim se može baviti mu se sve više sužuje te Horvat ne razumije što je Gaberšnika, čovjeka kojeg poznaje tek od trećeg mjeseca 1949., navelo na ovakav postupak prema njemu.¹⁸⁶

Desetoga lipnja 1949. Gaberšnik postavlja pitanje demonstrature na svom komitetu i jednoglasno je odlučeno da Horvat više ne može biti demonstrator jer je došao u sukob s linijom *Partije*. Horvat bilježi da je sekretar Marko Šarić sa Sveučilišnog rekao da demonstratura nema veze s članstvom *Partije*, na što je dobio ponovljeni odgovor da je došao u sukob s linijom *Partije* i da je to razlog zašto ne može biti demonstrator te da Sveučilišni komitet ne može biti toliko dobro upoznat sa situacijom kao komitet na Ekonomiji.¹⁸⁷ Kasnije njegov otac saznaje od neimenovanog profesor da je na Fakultetsko vijeće Ekonomije stiglo negativna ocjena NSO-a za Horvatovu demonstraturu. Taj profesor je upitao svog demonstratora, koji je član KP, zašto su izbacili Horvata, a on mu je odgovorio zato što je bio prejak.¹⁸⁸

Osim što mu je onemogućena demonstratura na fakultetu, dobio je zabranu javnog izvođenja svojeg rada, izbačen je iz *Partije*, a bit će mu onemogućen i rad u Odboru za naučno uzdizanje studenata. Na sjednici DNUS-a 18.lipnja.1949. svi nepartijci morali su napustiti sjednicu. Dva dana kasnije saznao je da su na toj sjednici odlučili da je izbačen iz Upravnog odbora DNUS-a. Na toj sjednici prisustvovali su i članovi Sveučilišnog komiteta. Službeno im je rečeno da njegovo izbacivanje iz *Partije* povlači za sobom i udaljšavanje iz odbora za uzdizanje studenata.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Ibid, 59-63. zapis od 4.VI.1949.

¹⁸⁷ Ibid, 67-69. zapis od 10.VI.1949.

¹⁸⁸ Ibid, 138. zapis od 7.XII.1949.

¹⁸⁹ Ibid, 72-76. zapis od 18.VI. do 20.VI.1949.

Nelagodnosti su sustigle i njegovu djevojku Ranku Peašinović. Stambena komisija je odredila da se mora iseliti, a usto je kažnjena i s partijskim ukorom. Horvat je napisao da ona to smatra tragičnim, ali da još ne vidi o čemu se tu zapravo radi.¹⁹⁰ Ne može se sa sigurnošću potvrditi da li Horvat misli da je Ranka kažnjena zbog njega, ali čini se da njegove insinuacije idu upravo u tome smjeru, ako uzmemo u obzir da su drugovi s fakulteta vršili pritisak da prekinu vezu s Horvatom te da ju je i on sam savjetovao da prekinu odnose na neko vrijeme. Uz to zna i kakva je bila sudbina Rade Mihailović.

Horvat saznaje da je njegova druga žalba s fakulteta otišla tek 1 srpnja, a on ju je predao pred skoro mjesec dana.¹⁹¹ Žalba će biti odbijena, te će on sastaviti treću žalbu.

Treća žalba upućena je opet Zemaljskoj kontrolnoj komisiji CK KPH, 8. kolovoza 1949.¹⁹² Ova treća žalba ustvari je nadopuna druge žalbe i on ovdje iznosi svoje viđenje o cijelom slučaju. Može se primijetiti promjena stava. Od mišljenja da se radi o nesporazumu do toga da bi u trećoj žalbi konstatirao, što možemo iščitati između redaka, da je cijeli slučaj namješten. Smatra da za njegovo izbacivanje nisu postojali nikakvi stvarni razlozi, a da je slučaj vođen nepravilno vidi u tome što je sekretar njegovog odjeljenja nekoliko dana prije rekao da se nikome ne smije reći da će njegov slučaj biti stavljen na dnevni red, a istovremeno se istraživala njegova povijest ne bi li se našla greška koja može biti upotrijebljena protiv njega.¹⁹³

Horvata najviše pogađaju posljedice izbacivanja iz *Partije*. Piše da se protiv njega na fakultetu, nakon što je Sveučilišni komitet potvrdio izbacivanje, počela vršiti diskriminacija. Počeli su ga skidati sa svih zaduženja koje je do tada obavljao, skinute su mu sve pohvale i nagrade koji bi inače dobio, a članovi drugih ćelija ga više ne pozdravljaju jer misle da mu se više ne smiju obraćati. Njega je proces veoma pogodio. Ističe da je učinjeno sve kako bi stvorili priliku i strpali ga u isti koš s informbirašima kako bi na taj način opravdali izbacivanje iz *Partije*.¹⁹⁴ Usprkos svemu tome, Horvat piše „da ne gubi vjeru u *Partiju*, jer je on dobar komunist, a ove osobe koje mu podmeću su same sebe srozale na razinu obične agenture informbira“. Postupak prema njemu „naziva nekomunistički i antipartijski“, i

¹⁹⁰ Ibid, 79,80. zapis od 23.VI.1949.

¹⁹¹ Ibid, 88. zapis od 6.VII.1949.

¹⁹² HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Žalba Zemaljskoj kontrolnoj komisiji CK KPH, 8.VII.1949., 1 – 4.

¹⁹³ Ibid, 1.

¹⁹⁴ Ibid, 2.

napominje da ne zna tko je zapravo „inicijator hajke na njegovo članstvo u *Partiji*.“¹⁹⁵ Horvat radi upravo suprotno od onoga što partijsko rukovodstvo očekuje. Umjesto da prizna greške i pokori se autoritetu partijskog rukovodstva on i dalje smatra da je postupak prema njemu nepravilan. Pošto smo do sada imali prilike vidjeti da je Horvat imao dosta sukoba s partijskim rukovodstvom (Nikola Šimetin, Josip Vrhovec, Knežević, asistent Roller) nema sumnje da je netko od njih bio upleten u to da ga se izbacila iz *Partije*. Za Rollera smo naveli koje bi on imao motive, za Šimetina i Vrhovca možda bi bilo riječi o osveti za diskusiju iz jeseni 1948. Treba reći da se Šimetin u *Dnevniku* više ne spominje od početka 1949. godine, dok će Horvat, provodeći svoju privatnu istragu, doći do nekih zanimljivih podataka što je Vrhovec radio da se Horvata izbacila iz *Partije*. No, do tih podataka će doći tek 1951. godine.

Nakon treće žalbe Horvat i dalje nastavlja ispitivati rukovodstvo i nastoji ustanoviti do koje granice izbacivanje iz *Partije* znači i onemogućavanje njegova rada u ostalim studentskim aktivnostima. Horvat je tražio da tijekom ljeta ide na rad u zadrugu. Molba mu je odbijena, a kada je upitao Gaberšnika za razloge, rekao mu je da on razloge već zna i da se obrati Vrhovcu. To ga je potaknulo na razmišljanje da nije možda Vrhovec inicijator hajke na njega. Argumente pronalazi u činjenici da je dozvola za demonstratorski dekret kasnila godinu dana, a upravo je Vrhovec bio zadužen za njihovo izdavanje. Zatim je Vrhovec kritizirao Horvata da slabo radi kao demonstrator zato što ne prima plaću. Horvat misli da je to sve zato što je on bolje marksistički izgrađen nego Vrhovec i zato što ga je na sastanku prošle godine osramotio i pokazao kada je Vrhovec išao braniti Šimetina. Od Ljubice Glažinić je čuo da su mu kao zamjerku uzeli i to što je rušio autoritet rukovodstva.¹⁹⁶

Nakon povratka na fakultet Horvat nastoji dobiti dopuštenje da mu se vrati mogućnost obavljanja nekih poslova za koje je bio zadužen prije izbacivanja. U listopadu želi podnijeti zahtjev za demonstraturu te o tome razgovara s Dragomanovićem koji je za to bio zadužen. On mu odgovara da već imaju tri kandidata koji će sigurno proći te da na kolegijima iz političke ekonomije i sociologije demonstrator može biti samo član KP. Nakon toga razgovarao je s prof. Vrančićem i pitao ga da li on ima išta protiv da on podnese zahtjev za demonstraturu. Vrančić odgovara da nema, ali uz napomenu da ako Horvatova organizacija ne odobri zahtjev za demonstraturu onda neće ni on. Narednog dana ipak je predao molbu za

¹⁹⁵ Ibid, 2.

¹⁹⁶ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 94-96. zapis od 15.VII.1949.

demonstraturu.¹⁹⁷ Radi se o profesoru Ivanu Vrančiću, koji je na Ekonomskom fakultetu od akademske godine 1946/47. predavao kolegij Političku ekonomiju. Vodio je i katedru iz Političke ekonomije, birao je asistente i poticao ih da nastave dalje studij na doktorskoj razini.¹⁹⁸

Horvat ubrzo odlazi na razgovor kod Šarića na Sveučilišni komitet u vezi demonstrature. Kaže da je Šarić bio učtiv, ali da misli da neće biti ništa od njegove molbe. Susret s prof. Peršićem na ulici, koji ga je upitao hoće li biti demonstrator, poslužilo mu je kao poticaj da ode na razgovor kod Šarića u Sveučilišni komitet.¹⁹⁹

Horvat početkom studenog susreće Gaberšnika i pita ga da li je Marko (Šarić, op.a.) rekao što o izboru za demonstratore. Gaberšnik odgovara da nije i usput je rekao Horvatu slijedeće stvari. Prvo da oni za demonstratore moraju imati svoje ljude na osjetljivim mjestima (što Horvat tumači da oni njega ne smatraju svojim čovjekom); i drugo da oni moraju zastupati jedinstvo, to se je očitivalo kod izbacivanja Horvata iz *Partije* kada Gaberšnik kaže da on nije mogao reći što on misli; da li je on za ili protiv izbacivanja.²⁰⁰

Ovo je veoma interesantan trenutak jer postoji mogućnost da se je na nekoj drugoj instanci odlučilo da Horvata treba izbaciti. Isto tako pokazuje se da među rukovodstvom prevladava jednomymlje, to jest odluku koju jedan član donese svi moraju bespogovorno pratiti. Trebamo uzeti u obzir i političke okolnosti. Ako članovi *Partije* nisu bili sigurni koja je pravilna partijska linija nakon raskola Tito-Staljin, kako su onda članovi rukovodstva mogli biti sigurni koja je to ispravna linija? Oni su također bili samo studenti koji su imali svoje interese i želje koje su htjeli ispuniti, a sada im je još na leđima stajala obveza održavanja reda među partijskim članstvom na Ekonomskom fakultetu i morali su pronalaziti *ibeovce*. Rukovodioci nastoje očuvati svoje stečene partijske pozicije, stoga se oni vode logikom da ako se na neku osobu sumnja da je neprijatelj *Partije* onda je bolje da i ta osoba bude kolateralna žrtva nego da oni nastradaju zbog „nesmotrenosti“. Isto tako rukovodioci su sigurno bili bolje upućeni što se događa sa *ibeovcima* koji su bili uhapšeni (zatvor, ili možda čak i Goli otok, ali ne možemo biti sigurni da su rukovodstva na fakultetima znala za njegovo postojanje) te nisu htjeli doživjeti njihovu sudbinu.

¹⁹⁷ Ibid, 115/116., zapis od 19.X.1949.

¹⁹⁸ Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli : 1848 – 1963.*, 409/410.

¹⁹⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 117. zapis od 24.X.1949.

²⁰⁰ Ibid, 122. zapis od 2.XI.1949.

Osim Horvata i Ranka Peašinović se raspituje o njegovom slučaju. Ona je u studenom izabrana u Sveučilišni komitet NO. Tamo je susrela Jerku (sekretara biroa s Horvatove godine na Ekonomiji, nije navedeno prezime) i porazgovarale su o Horvatovom slučaju. Jerka je rekla da se drugi ljudi pred Horvatom nisu usuđivali diskutirati zato što je on uvijek davao razne diskusije i da je to nekomunistički. Horvat to tumači ovako: da su mu zamjerali to što mu nisu mogli osporiti pravilnost i marksistički stav u diskusijama te zato što je imao visok autoritet među ljudima kojeg je stekao osobno, a ne preko nekog položaja. Smatra da su to kritike mediokriteta koji žele da čovjek bude neznalica koji neće znati više od svojih pretpostavljenih i da bi onda u tom slučaju bio dobar član KP. Drži da Jerka nije sama došla do ovakvih zaključaka nego joj je to rekao netko odozgo.²⁰¹

Horvatova upornost ispitivanja i konstantnog dosađivanja rukovodstvu na Ekonomiji i Sveučilišnom komitetu se u neku ruku isplatila. Gaberšnik i Vrhovec su ga pozvali na razgovor 15. studenog 1949. i priopćili mu da su u dogovoru sa Šarićem (sa Sveučilišnog komiteta) došli do kompromisnog rješenja. Horvat ne može više raditi kao demonstrator na političkoj ekonomiji, ali može biti volonter. Rekli su da si je sam kriv jer se ne želi približiti organizaciji, a on zapisuje da kako se može približiti kada mu svugdje onemogućavaju rad. Gaberšnik izlazi Horvatu u susret i ispričava mu se što prilikom čitanja liste najboljih studenata nisu naveli i njegovo ime. Čudno mu je što se rukovodstvo približilo njemu, osobito Vrhovec, ali da to sada treba iskoristiti.²⁰²

U ovom trenutku dolazi do malog „zatopljenja“ odnosa između partijskog rukovodstva i Horvata. Ne možemo biti sigurni čega je to posljedica, da li su rukovodstvo na Ekonomiji i Sveučilištu uvidjeli da su Horvata bezrazložno izbacili i kaznili pa je ovo način kako bi mu se iskupili ili je Horvat promijenio svoje ponašanje? Iz *Dnevnika* se ne može naslutiti da se Horvat po ičemu promijenio. Isto tako traženje *ibeovaca* je i dalje u punom jeku, pa je rukovodstvo možda uvidjelo da Horvat nije nikakav suradnik IB-a. Međutim, možda rukovodstvo popušta jer znaju da je Horvat kažnjen zbog nečijih osobnih animoziteta (i da je odluka donesena na nekoj drugoj instanci), pa više nemaju argumenata zbog kojih bi Horvatu i dalje onemogućavali daljnji rad u fakultetskim tijelima. Ali ako je tome tako zašto rukovodstvo onda ne povuče kaznu Horvatu u potpunosti nego koriste kompromisna rješenja? Tu se opet vraćamo raspravi o očuvanju pozicija moći i ugleda. Ako bi rukovodstvo povuklo sve kazne Horvatu moralo bi priznati grešku čime bi zasigurno urušili svoj autoritet i ugled

²⁰¹ Ibid, 129, zapis od 13.XI.1949.

²⁰² Ibid, 130/131. zapis od .15XI.1949.

među studentima. Nadalje, ako bi se pokazalo da je Horvatom slučaj namješten postavilo bi se pitanje kako je uopće došlo do toga, tko je odgovoran za to, i da li možda ima još takvih slučajeva koji su ostali skriveni.

Horvat saznaje i kako se njegovi kolege odnose prema njemu *iza leđa*. Na jednoj zabavi bile su Horvatove kolegice i Ante Prodan (jedan od rukovodioca parijskog odjeljenja na II. godini Ekonomije) te im je rekao da one ne bi trebale biti baš intimne sa Horvatom.²⁰³

Iako je izbačen iz Odbora za naučno uzdizanje studenata on je još uvijek imao pravo prisustvovati sastancima i sudjelovati u radu. Na sjednici održanoj početkom prosinca Horvat je duboko razočaran stanjem u Društvu. Konstatira da će Društvo uskoro postati privjesak Agitpropa Sveučilišnog komiteta jer već sada primjećuje dosta fraziranja, a populariziranje će doskora postati jedini glavni zadatak. Žalosno se pita zašto se sve dobre ideje kod nas pretvaraju u mediokritet.²⁰⁴ Kada kaže da će populariziranje biti jedini zadatak, vjerojatno misli na populariziranje u smislu Agitprop propagande.

O Horvatu su se raspitivali i kolege s filozofije na čija predavanja je Horvat odlazio. Ranka Peašinić je pitala njihovog kolegu Predraga Vranickog što mu je Marko Šarić rekao na Sveučilišnom komitetu. Predrag Vranicki bio je hrvatski filozof, najpoznatiji po tome što je bio jedan od predstavnika zagrebačke škole *Praxis*. Jedno od najpoznatijih djela je *Historija marksizma* iz 1961. godine.²⁰⁵ Vranicki je rekao da se ne sjeća točno svega, ali da je Šarić rekao da ni njemu nije sasvim to jasno te da je najbolje da problem Horvata rješava neko više rukovodstvo. Posrednim putem je Horvat doznao da mu je i treća žalba odbijena, a službeno je doznao 16. prosinca. 1949. Navedeno je da se kolebao po pitanju Informbiroa, protežirao je profesora za kojeg je znao da je negativan element (Bićanića), i dao je pozitivne karakteristike kolegici (Radi Mihailović) koja je izbačena zbog kolebljivosti.²⁰⁶

Horvat opet sastavlja žalbu, ali odlučuje osobno ispitati ljude s Ekonomije što oni misle zašto je on isključen iz *Partije*. Prvo je pitao Voju Otaševića (koji nije bio prisutan prilikom izbacivanja) koji je čuo od Veljka Đurovića da je glavni razlog isključivanja zato što je protežirao dolazak Bićanića na Ekonomski fakultet. Đurović mu još saopćava da kruži priča da je unaprijed bilo dogovoreno da ga kolega kojega zovu Mojsije (to je nadimak nekog

²⁰³ Ibid, 133/134. zapis od 22.XI.1949.

²⁰⁴ Ibid, 137. zapis od 4.XII.1949.

²⁰⁵ Članak o Predragu Vranickom: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=65399>, pristupljeno: 9.7.2020.

²⁰⁶ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 139/140. zapis od 4.XII.1949.

kolege, nije navedeno u *Dnevniku* kako se on ustvari zove) predloži za isključenje. Takvo mišljenje dijeli i Selim Pečenković. O kolebljivosti mu nije nitko rekao ni riječi, a u tom smislu mu je izjavu odmah nakon ispitivanja rekao i Vlado Stipetić.²⁰⁷ Stipetić je bio Horvatov kolega na ekonomiji, diplomirao je 1951. godine a doktorirao 1956. na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Od 1960. radio je ekonomskom fakultetu u Zagrebu, važan je za ekonomsku povijest. a neka od glavnih djela bave se poviješću razdoblja poljoprivrede u Hrvatskoj (*Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945–48.* (1954), *Poljoprivreda i privredni razvoj* (1969)).²⁰⁸

Par dana kasnije susreće kolegu Krstića da mu objasni razloge njegova (Horvatovog) izbacivanja. Krstić smatra da je to zbog nekih ideoloških razloga, profesora i zbog karakteristika koje je rekao i sam Horvat. Na odjeljenju nije nitko rekao nešto direktno o Rezoluciji, već indirektno, a na odjeljenje od Krstića su dolazili Vrhovec, Gija i Ilija Marjanović (ljudi koji su kao članovi rukovodstva odlučili da se Horvat izbaci).²⁰⁹

Četvrta žalba upućena je Centralnoj kontrolnoj komisiji CK KPJ, 24. prosinca.1949.²¹⁰ Ova žalba donosi treće obrazloženje Horvatova izbacivanja. U tom obrazloženju je navedeno da je Horvat izbačen jer je bio kolebljivac prema partijskoj liniji.²¹¹ Treće obrazloženje donosi i treće objašnjenje. Do sada je već poprilično jasno da ni kontrolne komisije nisu sigurne u opravdane razloge Horvatovog kažnjavanja. No, *Partija* mora nastaviti primjenjivati i držati se odluka koje je donesla kako ne bi sebe prikazala nedosljednom.

Političke prilike u zemlji ranih 1950-ih u Horvatovom *Dnevniku*

Horvat je u siječnju 1950. pozvan u Sveučilišni komitet KPH da mu uruče odluku kontrolne komisije. Žalba je i ovaj put bila odbijena. Razlozi su isti kao i za treću žalbu (kolebanje po pitanju Informbiroa, protežiranje Bićanića za profesora, davanje karakteristika kolegici koja je izbačena zbog kolebljivosti). Opet je išao k Šariću na razgovor u Sveučilišni ?

²⁰⁷ Ibid, 140/141. zapis od 17.XII.1949.

²⁰⁸ Članak o Vladimiru Stipetiću, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58127>, pristupljeno: 9.7.2020.

²⁰⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1949. II. dio, 144. zapis od 20.XII.1949.

²¹⁰ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Žalba Centralnoj kontrolnoj komisiji CK KPJ, 24.XII.1949., 1 – 3.

²¹¹ Ibid, 1.

Šarić mu je tom prilikom rekao da je takva odluka donesena možda na temelju svih dostupnih materijala koje je komisija imala na raspolaganju. Naglasio je da je Horvat dobio mjesto volontera na Političkoj ekonomiji zahvaljujući njegovom pristanku.²¹²

Slijedeći zapis iz *Dnevnika* pokazuje da se je među partijcima i nepartijcima na Ekonomskom fakultetu razvila međusobna netrpeljivost. Okidač sukoba bila je revizija studentskih stipendija. Sastanak je išao mirno dok nije došla na red Horvatova stipendija. Sekretarica *Partije* je predložila da Horvatu ostane ista stipendija što je izazvalo nezadovoljstvo kolega na sastanku. Horvat bilježi da se doslovno cijela grupa nepartijaca usprotivila i tražila da se Horvatu poveća stipendija. Članovi *Partije* su bili protiv, a nepartijci su zatim nabrajali razloge zašto bi se Horvatu trebala povećati stipendija (dobar đak, odličan radnik, ideološki spreman). Jedan kolega je komentirao ovako situaciju: „kada treba raditi Branko je prvi, a kada se nagrađuje na njega nikada ne dođe red“. Partijci su kontrirali i rekli da je Horvat materijalno osiguran, nakon čega su dobili odgovor od nepartijaca „da zar ne vrijedi postulat da se u socijalizmu nagrađuje prema radu, da se o takvim stvarima glasa i sl.“ Komitet je popustio i Horvatu je stipendija povišena za 300 dinara. Horvat piše da je vanpartijce inače teško pokrenuti na diskusiju, osobito kada bi se trebalo suprotstaviti rukovodstvu, te on to tumači tako što su oni uvidjeli koliko je diskriminacija protiv njega otišla daleko, te da ga kolege na studiju ipak cijene.²¹³ Imena partijaca i nepartijaca ne spominje u *Dnevniku* za ovaj sastanak, kao ni koliki je njihov brojčani omjer. Horvatovo mišljenje po ovoj stvari može se prihvatiti, ali za ovu situaciju se mogu dodati još pokoji komentari. Čini se da je sukob među partijcima i nepartijcima rastao kako je prolazilo vrijeme. Dovoljno je prisjetiti se koliko je stvari onemogućeno Horvatu nakon što je ponovno postao nepartijac (ne može biti demonstrator, ne čita rad na Majskom festivalu, ne može ići na rad u zadrugu itd.). Zar nije za pretpostaviti da su stvari koje su branjenje Horvatu jer je nepartijac vrijedile i za ostale kolege koji su bili nepartijci? Iz zapisa koji su korišteni u ovome radu Horvat često naglašava činjenicu koju mu kažu članovi partijskog rukovodstva da demonstratori na fakultetu mogu biti samo članovi *Partije*. To znači da su svi nepartijci diskriminirani po političkoj osnovi, te da nisu studenti bili međusobno ravnopravni. Nejednakost i diskriminacija su zasigurno morali uroditi nezadovoljstvom kod kolega nepartijaca. Pitanje koje se postavlja jest, zašto onda nisu reagirali ranije nego su čekali ovaj trenutak? Jedno objašnjenje je da su znali koliko Horvat

²¹² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik* 1949-1951. 21/22. zapis od 13.I.1950.

²¹³ *Ibid*, 23/24, zapis od 17.I.1950.

ima autoritet među njima i kako se na sve načine bori protiv nepravde koja mu je nanesena, pa je Horvat možda za njih predstavljao simbol borbe protiv nejednakosti, a usto su preko njega mogli podbosti svoje kolege partijce kojima je Horvat očigledno predstavljao trn u oku.

Valja reći i nešto o načinu na koji kolege nepartijci kontriraju partijcima. Nepartijci se svojim kolegama suprotstavljaju koristeći navode i postulate iz ideologije (marksizma) na koju se sami partijci pozivaju. Koristeći te postulate nepartijci se s jedne strane izruguju sa svojim kolegama ukazujući na to da oni krše osnovne postulate na koje se partijci pozivaju i drugo, da oni ne znaju što njihova ideologija ustvari propovijeda. Primjer je već naveden a tiče se nagrađivanja prema radu. U svakom slučaju to je jedna od zanimljivih i rijetkih epizoda sukoba između studenata partijaca i nepartijaca na Ekonomiji koja je ostala zapisana u *Dnevniku*.

Horvat odlazi na razgovor k Čaliću kojeg zove Počuća²¹⁴ i par dana kasnije je na razgovoru s tročlanom komisijom koju su činili član kontrolne komisije CK, član Gradske kontrolne komisije i član Sveučilišnog komiteta. Horvat je ponovno opovrgnuo optužbe (o likvidiranju Fronte, prof. Bičaniću i davanje karakteristika kolegici) i bio je zadovoljan s razgovorom. Čita izjave nekih svojih kolega koju su dali o njemu te je nekim izjavama iznenađen.²¹⁵ Par dana kasnije pozvan je u CK gdje mu je priopćeno da se ostaje pri staroj odluci da je izbačen iz *Partije*. Razvila se diskusija između Horvata i Mile Štakića u koju se uključuje i Počuća koji mu kaže da su dva glavna razloga zašto se Horvatu ne uvažava žalba: protežiranje kolegice i Bičanić. Počuća mu usto još kaže da kada bi sve što je Horvat rekao bilo istinito, oni ipak moraju vjerovati prije partijskoj organizaciji negoli njemu. On ime je odgovorio da su sve kompartije protiv jugoslavenske ali pak je naša (jugoslavenska) u pravu. Odgovaraju mu da to nije isto te da oni ne mogu imati nepovjerenje prema partijskoj organizaciji. Zaključuje da od njegove rehabilitacije neće biti ništa, da će možda biti vraćen u *Partiju* ali nije siguran kada će se to dogoditi.²¹⁶

U to vrijeme Horvat čita svoje stare dnevničke zapise s početka 1949. i misli da je netko samo čekao da ga izbace iz *Partije* i da mu smjeste. Da nije bilo Bičanića ili kolegice, ta

²¹⁴ Ibid, 25.

²¹⁵ Ibid, 27/28.

²¹⁶ Ibid, 28-30., zapis od 17.II.1950.

osoba bi iskoristila nešto drugo.²¹⁷ Horvat ipak nije dobio povećanje stipendije jer je komitet to odbio.²¹⁸

Početak veljače dok je bio na komisijskom ispitivanju pročitao je neke od žalbi svojih kolega. U ožujku će susresti neke od tih kolega na faksu i ispitivati ih što su napisali o njemu da vidi što će mu reći. Prvo susreće Selima Pečenkovića koji mu je rekao da je za njega napisao ono što je bilo rečeno. Pečenković nije znao da je Horvat pročitao izjavu koju je ovaj, izgleda, znao napamet. Pečenković je napisao da je Horvat rekao da će se Fronta likvidirati, da je bolesno ambiciozan (nakon što je pročitao Horvatu bilješku za kritiku *Kapitala*). Pečenković je rekao da se ne sjeća i da mu ne može sve reći jer da se nešto vuče za njim. Što se točno vuče ne znamo, možda Pečenković misli da ga netko prati. U svakom slučaju netko Pečenkovića drži u šaci. Zatim kaže da su ga ispitivali zajedno s Vlastom Rivoli koja je njega stalno ispravljala i nadopunjavala te da su oni htjeli (valjda komisija i Vlasta Rivoli) da Pečenković potvrdi da je Horvat bio kolebljivac, ali on (Pečenković) dobro zna da Horvat to nije bio. Odnosno Selim tvrdi da je izjavu dao pod pritiskom.²¹⁹

Ovaj trenutak je presudan za Horvatu daljnje žalbe jer će kasnije tvrditi da je njegovo izbacivanje nepravilno zato jer je temeljeno na lažnoj i iznuđenoj izjavi. Partijsko rukovodstvo pokazuje da se nisu libili upotrebljavati dopuštena i nedopuštena sredstva kako bi se neku osobu eliminiralo iz *Partije*. Iznuđena izjava pokazuje da partijsko rukovodstvo nije imalo temelja na kojemu bi Horvata izbacili iz partije stoga su upotrijebili lažni iskaz.

Nakon toga susreće spomenutu Vlastu Rivoli koja se isprva izvlačila da se ne može sjetiti, no onda kada je uvidjela da Horvat zna sadržaj njene izjave rekla mu je otvoreno da ga smatra krivim jer je rekao da će se Fronta likvidirati Tijekom razgovora se često pozivala na Vrhovca. Horvat se sjeća da je ona bila u nekom ljubavnom odnosu s Vrhovcem koji joj je saopćio kakvu izjavu treba dati protiv Horvata.²²⁰ Za slučaj Vlaste Rivoli izgleda da se isto radi o namještenoj izjavi. Dok Selim Pečenković tvrdi da je bio prisiljen, kod Rivoli izgleda da se radi o dogovoru između nje i Vrhovca. Tu se naslućuje da je Vrhovec ta osoba koja je namještala teren kako bi se Horvata kaznilo. Koristeći lažne iskaze Vrhovec poseže za van zakonskim i neetičnim postupcima koju su za svaku osudu. Zato se Vrhovca može smatrati drugom osobom (uz asistenta Rollera) koji bi htio Horvatu napakostiti. Vrhovec za to ima i

²¹⁷ Ibid, 32. zapis od 19.II.1950.

²¹⁸ Ibid, 35. zapis od 21.II.1950.

²¹⁹ Ibid, 37/38.zapis od 6.III.1950.

²²⁰ Ibid, 39. zapis od 9.III.1950.

motiv, osvetu za javno omalavažanje iz jeseni 1948. Međutim, ne znamo kakav je Vrhovec bio kao osoba niti kakav je njegov psihološki profil da bi za čin osvete upotrebljavao lažne iskaze i time ugrožavao vlastitu karijeru i politički položaj. Isto tako zašto bi onda Vrhovec uz Gaberšnika i Šarića dopustio Horvatu da radi kao volonter na Političkoj ekonomiji? Zar se ne bi Vrhovec tome usprotivio? Nemamo podatke kako je izgledao razgovor između njih trojice, niti ne možemo biti sasvim sigurni da je Vrhovec upotrijebio lažne izjave samoinicijativno ili na nečiju naredbu (kao što Gaberšnik nije mogao izreći svoje mišljenje, a na Pečenkovića je vršen pritisak). U svakom slučaju, lažni iskazi pokazuju da je slučaj bio namješten a partijski rukovodilac Vrhovec je sudjelovao u tome. Za Selima ne možemo biti sigurni da je bio pod Vrhovčevim utjecajem, dok je kod Vlaste Rivoli to poprilično jasno.

Horvat odlazi potkraj ožujka u Beograd gdje predaje žalbu Kontrolnoj komisiji CK KPJ. To je peta žalba po redu. Ona nije ostala sačuvana u partijskim dokumentima nego je zapisana u Dnevniku. Sve prethodno naveden stavke na koje se Horvat pozivao u prethodnim žalbama pojavljuju se i sada. Jedina novost je što sada u njoj tvrdi da je odluka ove zadnje komisije donesena na izjavama koje su bile lažne, i da je treći član komisije bila jedna od osoba koja je inicirala njegovo izbacivanje iz Partije te stoga komisija nije niti mogla donijeti pravilnu odluku.²²¹ U žalbi spominje Selima Pečenkovića i razgovor u kojemu mu on priznaje da je dao lažne izjave, a Horvat zaključuje da je Selim to uradio iz straha da ne prođe kao i on.²²²

Cjelokupna situacija odrazila se negativno na Horvatovo raspoloženje. Pokušavao je održati optimizam, no ne zna koliko dugo će još moći izdržati. Osjeća da već „godinu dana gazi po blatu iz kojega ne može izaći“. Kolegica ga također sada kritizira i kaže da je opravdano izbačen (zbog prepotentnosti, protežiranja profesora, stvaranja planova koje nije nikad izvršavao). Ogovaranja smatra malograđanštinom protiv koje se *Partija* treba boriti, no umjesto toga *Partija* je to postavila kao direktivu te u tome trenutku ona postaje kleveta protiv koje se treba boriti. Pita se da li će ga cijeli život proganjati zavist poluinteligencije kojoj će morati nastojati da udovolji. Smeta ga što Ranku nagovaraju da se prestane viđati s njime.²²³

Potkraj godine čini se da se pritisak na Horvata smanjuje i polako mu se vraća mogućnost djelovanja u sveučilišnim institucijama koje su mu od proljeća 1949. bile zabranjene. Tako je u studenom od strane svojega aktiva na godini izabran da bude delegat na izborima za Sveučilišnu konferenciju NO-a i to usprkos protivljenju partijske organizacije. Nažalost,

²²¹ Ibid, 42. zapis od 23.III.1950.

²²² Ibid, 45/46. zapis od 23.III.1950.

²²³ Ibid, 47-48.

Horvat nije bio raspoložen pa je samo zapisao da mu se nije dalo sve bilježiti. Gadilo mu se biti u istoj prostoriji s Ljubom Majerićem kojeg izgleda krivi (ili smatra odgovornim) za sve što mu se dogodilo u zadnjih godinu dana. Isti dan zapisuje svoja razmišljanja o situaciji u svijetu i pita se pod kojim uvjetima je moguć stvaralački rad i hoće li već sada moći biti slobodan, da ne mora kriti svoje mišljenje i laskati budalama i pokvarenjacima.²²⁴

Jedan od kolega iz DNUS-a Rauer mu je prišao i upitao ga da li bi se htio vratiti natrag u strukturu DNUS-a ali ovoga puta u Upravnom odboru gdje će raditi kao rukovodilac. Horvat je pristao i na sjednici je službeno izabran za člana Upravnog odbora DNUS-a. Tvrdi da je od bivšeg rukovodstva ostala anarhija i pita se što će od toga sada izaći.²²⁵

Početak ožujka 1951. Horvat se vraća kući u Zagreb sa skijanja u Sloveniji (bio je u Mežakli). Piše da se puno priča o izbijanju rata i navodi neke konkretne mjere (pakiraju se muzeji, navodno se seli jedna tvornica, sprema se evakuacija žene i staraca i sl.) ali on u rat ne vjeruje.²²⁶ S kime treba započeti rat nije zapisano. Pretpostavka je da se radi o ratu Jugoslavije sa SSSR-om i njegovim saveznicama zbog napetih političkih odnosa koji su ostali kao posljedica sukoba Tito-Staljin. Iz sadašnje literature znamo da je postojala mogućnost invazije Sovjetskog Saveza na Jugoslaviju. Na granici između Jugoslavije i članica IB-a izazvano je 7877 graničnih incidenata, od čega 142 oružana sukoba u kojemu je bilo i ljudskih žrtava.²²⁷

U svibnju imamo bilješku iz koje možemo vidjeti kako Horvat sagledava Tita. Bilježi da je Titov rođendan proslavljen kao nacionalni praznik i usporedio je to s proslavama istočnjačkog despota ili nekog monarha. Kult ličnosti Tita do početka 60-ih se već ustalio. To se je najbolje moglo primijetiti na partijskim kongresima. Na Petom kongresu delegati su pjevali *Internacionalu* i bili su navođeni po abecednom redu, a na Šestom kongresu 1952. godine pjevalo se *Druže Tito mi ti se kunemo* i Tito je bio naveden kao prvi na čelu abecednog spiska sudionika kongresa.²²⁸ Vrhunac kulta ličnosti je Titov rođendan koji se obilježavao 25. svibnja, a koji je 1957. godine proglašen državnim praznikom pod nazivom *Dan Mladosti*.²²⁹ Horvat već 1950. godine primjećuje da se rađa Titov kult ličnosti. Smatra da u društvu ipak postoji tendencija za demokratizaciju i priznavanje ljudskih prava masama, a ne samo

²²⁴ Ibid, 90-92. zapis od 11.XI.1950.

²²⁵ Ibid, 94. zapis od 22.XI. i 26.X. 1950.

²²⁶ Ibid, 128. 20.III.1951.

²²⁷ Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom – Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija uloge, djelovanje*, (Zagreb: Srednja Europa, 2005), 247.

²²⁸ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, 327.

²²⁹ Ibid, 327.

rukovodiocima. Pita se dokle će tendencija prema demokratizaciji biti u raskoraku s političkim stanjem i s manifestacijama despotizma kao prethodno navedena proslava Titovog rođendana. Zaključuje da će tendencija prema demokratizaciji biti ugušena naspram despotizma zbog proizvodne i društvene zaostalosti zemlje. Međutim, zanimljivo je da Horvat uvodi jedan novi element za koji smatra da bi mogao okrenuti pravac razvoja prema demokratizaciji, a to je međunarodna situacija.²³⁰ Možemo pretpostaviti da se to odnosi na jačanje odnosa sa zapadnim zemljama s obzirom da Horvat u *Dnevniku* iznosi dosta negativna stajališta o sovjetskom sustavu (o tome više riječi u poglavlju koje obrađuje ideologiju).

U *Dnevniku* su zapisani događaji iz javne sfere politike čije aktere Horvat uspoređuje sa sobom. Poistovjećivanje i uspoređivanje svoga privatnog iskustva s društvenim kretanjima je jedna od znakovitih metoda koje se mogu uočiti. Može se pretpostaviti da korištenjem te metode pokušava objasniti sebi društvo u kojemu živi i dokučiti zašto dolazi do takvih pojava. On nikada ne dolazi do odgovora na to pitanje već samo uočava da njegov slučaj nije jedinstven već se on ponavlja i u drugim društvenim sferama. Ta metoda se može se uočiti i kada je pred komisijom sebe usporedio s Jugoslavijom, a *Partiju* sa SSSR-om. Konkretno ove prethodne napomene se odnose na VII. plenum CK KPH koji se održao u Zagrebu u 21. i 22. svibnju 1951. godine na kojem je jedan sudionik kritizirao argumentima politiku otkupa i rekao da nisu krivi niži partijski rukovodioci nego više partijske instance koje su odredile nenabavljive količine artikala koje niži rukovodioci ne mogu ispuniti. Ta rasprava se odvijala u vrijeme kada se pokazalo da je politika osnivanja seoskih radnih zadruga i kolektivizacije na selu propala. Jedna od mjera kojoj su seljaci pružali otpor (uz kolektivizaciju) bila je prisilni otkup proizvedenih proizvoda. Zabilježeni su incidenti u Hrvatskoj zbog otpora seljaka prisilnom otkupu proizvoda od strane države koja je na taj način htjela doći do jeftinije hrane.²³¹ Na kritiku su Bakarić i Co. (Co. je kratica koju koristi Horvat što značiti suradnici, op. a.) krenuli s verbalnim napadima na tog diskutanta, a „sala i naučnici su šutili“. Horvat suosjeća s diskutantom i uspoređuje ga sa sobom i kaže da u zemlji koja bi imala demokratsku tradiciju cijela sala bi stala u opoziciju naspram diktatorskim manirama vrhova!²³² Veoma teške riječi, ali su važne za uočavanje promjene Horvatovih političkih stavova. Može se uočiti da se stavovi postupno gradacijom mijenjaju te postaju sve kritičniji i negativniji. Isprva se negativnost i kritičnost odnose na članove rukovodstva na Ekonomskom fakultetu i

²³⁰ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949-1951., 131. zapis od 27.V.1951.

²³¹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, 195/197.

²³² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949-1951., 131. zapis od 27.V.1951.

Sveučilištu, da bi se onda prenijela i na vrhove tadašnje partijske jugoslavenske elite. Duboko razočaranje ipak neće Horvata smesti da i dalje uporno traži da se otkloni kazna izbacivanja koju smatra nepravednom. U ovome trenutku čini se da nakon dvije godine Horvat više ne želi ući u *Partiju* zato što želi biti komunist, već se radi o njegovom osobnom obračunu s *Partijom* i težnji da se otkloni mrlja s njegovog imena koja mu je nepravedno nanesena. Jer zašto bi netko htio ući natrag u *Partiju* ako to rukovodstvo smatra despotskim, a način upravljanja nedemokratskim?

Rečeno je da Horvat ne odustaje od uklanjanja kazne te je u srpnju 1951. u Beogradu ponovno kod Kontrolne komisije CK KPJ koju je vodio Stanko Perović. Tom je prilikom je prvi puta pročitao koji su bili razlozi izbacivanja koje je napisao Ilija Marjanović Sveučilišnom komitetu u Zagrebu. Horvat zapisuje da je u tom obrazloženju okarakteriziran da teži za slavom i popularnošću, bolesno ambiciozan, sklon filozofiranju itd. Ironično zapisuje da je dokument pun pogrda kao moskovska *Pravda*. Rezultati komisije nisu zapisani.²³³

Kritika vladajuće KPJ se nastavlja. Početkom rujna čita članak u *Borbi* o ruskim logorima u kojima ima navodno oko 15 milijuna ljudi. Zgrožen tim podatkom i dvoličnošću *Borbe* (za koju kaže da ako je netko to rekao pred 4 godine onda je u njenim člancima bio kritiziran) pita se kako politički vođe u Jugoslaviji to nisu mogli znati. Postoje dvije mogućnosti: ako stvarno nisu znali onda su neznalice i nesposobni za vođenje zemlje (jer su to teme koje se po Horvatu provlače već 20 godina), a ako su znali i svjesno lagali narodu onda bi ih opet trebalo maknuti s vlasti jer su vodili protunarodnu politiku.²³⁴

Uz ove političke spise javlja se problematika egzistencijalističke naravi: što i gdje raditi nakon završetka studija. Jedna od opcija na koju Horvat cilja je mjesto asistenta na Ekonomskom fakultetu, Međutim, to neće ići sasvim po planu jer je i to pitanje usko povezano s politikom te ćemo sada prikazati i kako. Potkraj rujna susreće sekretara partijske organizacije asistenta Rollera s kojim razgovara o pitanju odabira asistenta. Roller smatra da je kod Horvata problem njegov građanski odgoj, prepotencija, rezimiranje diskusija na seminarima i sklonost filozofiranju. Kritike o prepotenciji i sklonosti filozofiranju su već bile videne kao neki od razloga zbog kojih je Horvat bio izbačen iz *Partije*, što su mu neki kolege iz *Partije* i rekli, a Marjanović zapisao u izvještaju Sveučilišnom komitetu. Kao najveću

²³³ Ibid, 134/135. zapis od 10.VII.1951.

²³⁴ Ibid, 141/142. zapis od 11.IX.1951.

zamjerku uzima to što je kao student na I. godini studija tijekom razgovora o seljaštvu kao klasi pozivao na istrgnute citate koji su se kosili s Rollerovim objašnjenjem seljaštva. Koji su bili suprotstavljeni stavovi njih dvojice ostaje nepoznato. Roller mu još govori što su dvojica profesora pričali o njemu: jedan je Ivan Vrančić koji je rekao da mu je Horvat na seminaru o „Temama reprodukcije“ otkrio Ameriku, a drugi profesor (koji nije naveden) je komentirao da ga je Horvat svojim znanjem iz filozofije nastojao blefirati. Koliko je vjerovati na riječ Rolleru ostaje upitno, no Horvat mu vjeruje pošto piše da su ti profesori mizerije.²³⁵

Posljednja žalba u Beogradu nije odbijena, a nije ni prihvaćena, ipak se ovoga puta drugačije pristupa slučaju. Službeno objašnjenje je da se Horvatov slučaj mora još ispitati. To je saznao u razgovoru s Milom Štankovićem u CK KPH. Glavni razlog ponovnog preispitivanja je taj što je Horvat u Beogradu naveo da je Selim Pečenković dao lažnu izjavu pod nečijim pritiskom i da se on nije slagao s Horvatovim izbacivanjem. Mile je pozvao Pečenkovića nekoliko dana ranije i tražio ga izjavu o tome. Pečenković u novoj izjavi tvrdi da on to nije rekao te da je s Horvatom pričao o tim stvarima ali ne na takav način, odnosno opovrgava Horvatove navode.²³⁶ Valja se prisjetiti da je Selim u razgovoru s Horvatom od 6. ožujka 1950., koji je već spomenut u radu, tvrdio upravo suprotno, tj. da je te izjave dao pod svojevrsnom prisilom i da ga je još Vlasta Rivola, s kojom je bio na ispitivanju, ispravljala i nadglasavala. Jednom riječju, Selim ponovno laže (ako se vodimo Horvatovim *Dnevnikom*). Nekoliko dana kasnije Horvat s kolegom Brankom Obradovićem izlazi iz menze i susreće Selima Pečenkovića. Horvat vrijeđa Pečenkovića nazivajući ga „kukavicom“ i „svinjom“. Pečenković oštro reagira i kaže da je on morao raditi ono što su od njega tražili. Horvat ga je nastavio grditi, a Pečenković je zaprijetio da će mu razbiti nos.²³⁷

Gaberšnik, koji je bio rukovodilac, prvi priznaje Horvatu da nije imao mogućnosti izjasniti svoje mišljenje o njegovom izbacivanju. Dakle indirektno mu je bio poručio da je slijedio nečiju direktivu. Pečenkovićevo priznanje da je i on radio po nečijem nahođenju te Rivolino pozivanje na Vrhovca samo pokazuje da je Horvatov slučaj bio namješten od strane nepoznate osobe. Intrige s kojima se susretao u političkom životu biti će prisutne i prilikom biranja asistenata na Ekonomskom fakultetu.

Horvat susreće profesora Leonarda Karljija koji je razgovarao sa profesorom Dušanom Sabolovićem. Sabolović mu je u povjerenju rekao da su njega (Sabolovića) odvrćali od ideje

²³⁵ Ibid, 147/148. 21.IX.1951.

²³⁶ Ibid, 153-158. zapis od 9.XI.1951.

²³⁷ Ibid, 159. zapis od 13.XI.1951.

da mu Horvat bude asistent. Objašnjavali su mu da će mu on konkurirati, pokazati pretenzije na njegovo mjesto i da će ga nastojati izgurati. Karli mu još kaže da je opozicija protiv njega vrlo jaka i da je to jednim dijelom zbog toga što su ga na brzinu izbacili iz KP a bio je najbolji student. U povjerenju poručuje da je glavni nosilac otpora da Horvat postane asistent Savka. Karla smatra da je potrebno razgovarati s Dušanom Čalićem (koji predaje na političkoj ekonomiji)²³⁸ da on samoinicijativno predloži Horvata za asistenta. Karli je taj zadatak preuzeo na sebe²³⁹ S obzirom da se radi o Fakultetskom vijeću onda je za pretpostaviti da se radi o Savki Dabčević Kučar koja je od 1950. godine asistent na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Međutim razlozi otpora Dabčević prema Horvatu ostaju nepoznati. U memoarskim zapisima Savke Dabčević-Kučar nije zapisano ništa o toj epizodi, kao ni o vremenu studiranja i rada na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Dabčević-Kučar je o svojim studentskim danima zapisala samo vrijeme provedeno na studiju u Sovjetskom Savezu iz kojeg se vratila 1948. godine.²⁴⁰

Uskoro je održana sjednica Fakultetskog vijeća na kojoj se raspravljalo o izboru asistenta. Roller ga je na sjednici žestoko napao, a protiv je bio i Mijo Novak koji je rekao da se Horvatova pretencioznost očituje i u tome što Horvat navodno ide okolo i priča kako su asistenti protiv njega jer ga se boje. Za Horvata su bili Dušan Sabolović, Leonard Karli i Dragutin Domainko (predavao je na Ekonomskom fakultetu od 1948. godine)²⁴¹, a Mijo Mirković je šutio. Na kraju je odlučeno da će katedra sama riješiti koga će primiti.²⁴²

Sukobi oko odabira asistenta nastavili su se i između sastanaka Fakultetskog vijeća. Na fakultetu se je pronio trač da Horvat obilaze profesore i moli ih da ga prime za asistenta. Vladimir Stipetić je Horvatu ispričao taj trač kojeg je čuo od neimenovane osobe (Horvat stavlja upitnik u *Dnevnik* i smatra da Stipetiću to nije mogao reći netko od studenta, već vrlo vjerojatno netko od profesora).²⁴³

Izgleda da je borba za mjesto asistenta bila veoma intenzivna kada su ljudi širili tračeve kako bi pronijeli što lošiji glas o svojim kolegama. Da je odabir asistenta bilo važno pitanje pokazuje i zalaganje profesora Karlija. Isto tako na prethodno održanoj sjednici vidljivo je da

²³⁸ Dušan Čalić, preuzeto: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3920>, pristupljeno: 10.7.2020.

²³⁹ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949-1951., 160. zapis od 15.XI.1951.

²⁴⁰ Savka Dabčević-Kučar, *71 hrvatski snovi i stvarnost*, I. knjiga (Zagreb: Interpublic, 1997), 50-53.

²⁴¹ Dragutin Domainko, preuzeto: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5073>, pristupljeno: 10.7.2020.

²⁴² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949-1951., 161, zapis od 20.XI.1951.

²⁴³ Ibid, 162. zapis od 24.XI.1951.

su trojica profesora (Sabolović, Karli i Domainko) htjeli prihvatiti Horvata za asistenta. S druge strane imamo tri asistenta koji se protive ideji da Horvat zauzme mjesto asistenta. Mijo Novak (koji je od 1949. godine zaposlen kao asistent na Ekonomskom fakultetu)²⁴⁴, je na sjednici iznio stav koji više zvuči kao trač kojeg je čuo ili kojeg je možda i sam izmislio. Interesantno je kako su Savka Dabčević-Kučar, Dragan Roller i Mijo Novak, do tri sada i jedina spomenuta asistenta na Ekonomiji imali mišljenje da Horvat nije dobar kandidat da bude izabran na mjesto asistenta. Za Rollera je već utvrđeno da su on i Horvat imali sukobe koji sežu čak iz 1948. godine oko pitanja seljaštva, za Kučar i Novaka njihov se animozitet prema Horvatu pojavljuje tek na kraju *Dnevnika*. Zašto Horvat nije ranije pisao o njima? Moguće je da nije pohađao ili slušao kolegije na kojima su oni predavali pa nije bio s njima u kontaktu. No, ako prihvatimo to objašnjenje kako su onda Kučar i Novak mogli razviti negativno mišljenje o Horvatu ako ga nisu ni poznavali? Postoji mogućnost da je Roller utjecao na njihov negativan stav prema Horvatu. Uostalom, prema *Dnevniku* Roller je bio taj koji je prijavio Horvata partijskoj komisiji zbog Bićanića, što je konzekventno dovelo do njegovog izbacivanja. Natuknica Karlija da sve poteškoće nastaju zbog Horvatovog prebrzog izbacivanja iz *Partije* indirektno upućuju da nije bilo pravih razloga zašto bi se Horvat izbacio i da je netko utjecao da se taj proces pokrene i ubrza. Karlijevo upiranje prstom u asistente (prvom redu na Savku) upućuje da netko od njih kontrira Horvatu. Savka je asistent tek od 1949. i o njoj u *Dnevniku* prije 1951. godine nema zapisa da bi ona imala ikakvih razloga da Horvat ne bude asistent, isto vrijedi i za Novaka. Jedino preostaje Roller o kojemu je već dosta rečeno i koji svoju netrpeljivost prema Horvatu ni ne skriva.

Početkom prosinca održan je ponovno sastanak Fakultetsko vijeća na kojemu su se Karli i Roller posvađali. Usprkos tome Karli je održao obećanje i dogovorio je sa Dušanom Čalićem da se Horvat zaposli u nekom privrednom sektoru u centralnom nadležstvu. O kojem se privrednom sektoru radi i o kojem nadležstvu nije zapisano. Ono što je važno ovdje istaknuti jest da se konačno može potvrditi koja osoba, barem iz političkog rukovodstva, radi protiv Horvata. Profesor Karli je saznao da se protiv Horvatovog namještenja zalaže Vrhovec, to jest da je to „isto društvo koje radilo i prilikom izbacivanja“.²⁴⁵ Pošto je Roller bio inicijator izbacivanja, a i otvoreno se protivi Horvatovom namještenju za asistenta može se zaključiti da su Vrhovec i Roller dvije glavne osobe koje rade protiv Horvata. Oboje imaju osobne motive zašto to čine. To pokazuje kako su osobni animoziteti, u Horvatovom slučaju, imali važnu

²⁴⁴ Mijo Novak, preuzeto: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44215>, pristupljeno: 10.7.2020.

²⁴⁵ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949-1951., 165/166. zapis od 8.XII.1951.

ulogu u političkom obračunu. O asistenturi još saznajemo da je 20. prosinca 1951. Horvat otišao do Vrančića koji će predložiti njegovu asistentru na katedri.²⁴⁶

Zapisi Vladimira Stipetića u *Predgovoru* posthumno objavljene knjige Branka Horvata *Dinamični gospodarski razvoj* sadrže jedan mali isječak o odnosu Horvata s tadašnjim ekonomistima na sredini 20. stoljeća. Stipetić piše da je Horvat svojim ekonomskim spoznajama i pitanjima unio nesigurnost među „dogmatske redove“ pokazujući kako su njihove ekonomske sheme zastarjele. Ti ekonomisti su, po Stipetiću, osjećali „nesigurnost“ pred Horvatom koji je zastupao nove teorijske i metodološke spoznaje u ekonomskoj znanosti. Stipetić ekonomiste koji su bili protiv Horvata smješta u razdoblje od 1945. do 1965. koje se poklapa sa razdobljem Horvatovog studiranja.²⁴⁷ Iz ovih Stipetićevih navoda može se samo potvrditi da je Horvat tamošnji strukturama predstavljao prijetnju, što može biti dodatno objašnjenje zašto je nailazio na tolike prepreke u *Partiji* i na fakultetu.

Vraćanje Horvata u *Partiju* i dokument UDB-e

Horvat je vraćen natrag u *Partiju* početkom siječnja 1952. godine. Tom prilikom dobio je uvid u svoje partijske dokumente. Između ostalog naišao je na dokument koji je tintom imao napisano na sebi UDB. Taj dokument je bio priložen s ostalim materijalom Kontrolne Komisije CK KPH koja je to poslala na zahtjev CK KPJ u Beograd.²⁴⁸ Dokument UDB-e sadrži sve točke po kojima je Horvat bio oklevetan i izbačen iz *Partije*. Dokument sadrži dio o lošem Horvatovom porijeklu, to jest da dolazi iz buržoaske porodice čime se između redaka htjelo reći da je nepouzdan ili neprijateljski element. Taj stav da je Horvat neprijateljski element je pojačan tvrdnjom da mu je otac liječnik koji je bio na čelu domobranske bolnice u Banja Luci. Točke koje smo do sada susretali, a po kojima je Horvat optuživan, su: bolesno ambiciozan, dobar s nekim rezolucionašima, protežirao Bićanića i kolegicu Radmilu Mihailović. Dvije nove dodane točke po kojima se kleveće Horvat su: postavljanje

²⁴⁶ Ibid, 177. 20.XII.1951.

²⁴⁷ Vladimir Stipetić, *Branko Horvat: život i djelo*, u: Branko Horvat: *Dinamičan gospodarski razvoj*, (Zagreb: Dom i svijet; Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007), 17.

²⁴⁸ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, Horvatov komentar na dokument od UDB-e, str. 1.

provokatorskih pitanja u slučaju Hebrang – Žujović i da su pisma CK SKP(b)-a sitnica na koju ne treba obraćati pažnju.²⁴⁹

Nakon povratka u *Partiju* Horvat na nagovor druga Rajka u ljeto 1952. zapisuje svoje usmeno priopćenje. Iz tog priopćenja saznajemo da je Horvat početkom siječnja 1952. vraćen natrag u *Partiju* te je tom prilikom dobio uvid u svoje partijske dokumente. Među tim dokumentima bio je i već spomenut dokument UDB-e sa Horvatovim karakteristikama. UDB-in dokument poslan je iz Zagreba u Beograd 16. lipnja 1950. godine. Zaključuje s mišlju da bi trebalo provjeriti ljude koji su davali takve iskaze i maknuti ih iz *Partije* jer takvi ljudi rade na razbijanju *Partije*.²⁵⁰

Zadnji zapis u *Dnevniku* je iz prosinca 1951. godine tako da ne znamo da li je neka treća osoba urgirala Horvatov povratak ili je došlo do popuštanja partijskog pritiska. Ono što znamo jest da je komisija u jedanaestom mjesecu 1951. javila Horvatu da će se njegov slučaj dodatno ispitati zbog navođenja lažne izjave Selima Pečenovića. Izgleda da je Horvat nekako uspio potvrditi da je izbacivanje temeljeno na lažnoj izjavi.

Berislav Jandrić navodi u svojoj knjizi da nema relevantnih podataka koji bi mogli dati opći stav kako su ljudi primani natrag u *Partiju*, odnosno koje uvjete su morali zadovoljiti.²⁵¹ Međutim, Jandrić je naveo koje molbe *Partija* treba uzimati u obzir za skidanje kazne. Ako prihvatimo da je isključenje iz *Partije* jedan oblik kazne onda bi za Horvata vrijedilo, po Jandriću, da je zadovoljio kriterij da „član *Partije* više ne radi u organizaciji u kojoj je bio kažnjen ili brzo prolazi kroz više organizacija“.²⁵² Pošto Horvat od zime 1951. više nije student na Ekonomskom fakultetu, a od 1952. radi kao asistent u Institutu za naftu u Zagrebu (1952 – 1953.)²⁵³, on bi time zadovoljio prethodno navedeni kriterij po kojemu bi mogao tražiti postupak rehabilitacije u *Partiju*.

Treba uzeti u obzir da se povratak i rehabilitacija u partijski život dogodila u trenutku kada su *Partija* i jugoslavensko društvo prolazili kroz period liberalizacije. Staljinizam je

²⁴⁹ HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena, dokument UDB-e

²⁵⁰ Ibid, 3.

²⁵¹ Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, 142.

²⁵² Ibid, 143.

²⁵³ Vladimir Stipetić, *Branko Horvat: život i djelo*, u: Branko Horvat: *Dinamičan gospodarski razvoj*, (Zagreb: Dom i svijet; Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007), 12.

polako napušten²⁵⁴, kritika je u jednoj mjeri dozvoljena, a već je 1950. zakonski utemeljeno radničko samoupravljanje. Govor Miroslava Krleže na Drugom kongresu književnika u Ljubljani 1952. je pokazao kako se dopušta sloboda umjetničkog izražavanja.²⁵⁵ Na vanjskopolitičkom planu Jugoslavija je poboljšala odnose sa zapadnim zemljama, a od SAD-a je čak primala i vojnu pomoć.²⁵⁶ Svi ovi pokazatelji idu u prilog tome da su prilike liberalizacije i demokratizacije društva utjecale i na *Partiju* i time omogućile Horvatom povratak. Naravno, treba naglasiti da ne znamo što se je točno događalo od prosinca 1951. do lipnja 1952. godine između Horvata i *Partije*, ali širi kontekst liberalizacije društva su se odrazile sigurno i na *Partiju*.

Jedan od pokazatelja liberalizacije društva je davanje amnestija za političke zatvorenike 1953. godine, ukidanje povlastica za pripadnike UDB-e, vojske i partijskog aparata kao i napuštanje kolektivizacije na selu.²⁵⁷

Ideologija u Horvatovim dnevničkim zapisima i radovima

Koristeći se dnevničkim zapisima i Horvatovim radovima pokazat ćemo ideološke momente i kako su se oni mijenjali tijekom vremena.

Početak siječnja 1948. Horvat si postavlja plan da njegovo glavno djelo u tekućoj godini mora biti seminar iz političke ekonomije koji bi se bavio teorijom vrijednosti. Referat bi trebao imati oko 100 stranica i morao bi biti sinteza njegovog cjelokupnog znanja iz političke ekonomije.²⁵⁸ Rezultat njegovog plana je rad koji je primljen na Majski festival pod naslovom *Nešto o Marxovoj teoriji vrijednosti* kojeg je pisao na pisačkoj mašini u travnju 1948.²⁵⁹

Analizirajući Horvatomu *Teoriju vrijednosti* istaknut ćemo koji su to ideološki momenti u radu. U uvodnom dijelu rada uspostavlja se poveznica između kapitalizma i romana „Djelo Artamnovih“ Maksima Gorkog i „Čiče Goriota“ Honorea Balsaca,

²⁵⁴ Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi*, 196.

²⁵⁵ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, 292.

²⁵⁶ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, 40.

²⁵⁷ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991.*, 290/291..

²⁵⁸ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948. str. 11/12. zapis od 3.I.1948.

²⁵⁹ Ibid, 50/51. zapis od 28.IV.1948.

konstatirajući da ove pojmove međusobno povezuje neotklonjiva nužnost katastrofe. Artmanov, koji posjeduje tvornicu, polako se pretvara u pripadnika kapitalističke klase, a istovremeno se na drugoj strani stvara radnička klasa. Sukob između njih je neizbježan jer među njima vlada zakon kapitalizma koji diktira odnose između njih. Te zakone, po Horvatu, ne mogu promijeniti ni vladini ukazi, Marshallovi planovi ni laburistički planovi Atleerja, već radikalna promjena ekonomike, to jest revolucija kojom se rješavaju antagonističke suprotnosti u kapitalizmu. Teorija vrijednosti je jedan od temeljnih zakona kapitalizma te se Horvat u svojem radu fokusirao na analizu razvitka i djelovanja zakona vrijednosti i želi pokazati kako neslaganje ekonomista s Marxom uvijek znači apologiju vječnog kapitalizma.²⁶⁰

Rad se sastoji od dva glavna dijela: u prvom dijelu, *O zakonu vrijednosti*, Horvat koristi izvatke iz djela Marxa, Engelsa, Lenjina i drugih autora kako bi analizirao teoretske postavke zakona o teoriji vrijednosti. Tu se ne mogu uočiti neke ideološke premise pošto se većinom radi o izvadcima i komentarima na teoretska djela prethodno navedenih autora.

Drugi dio - *Marx i ostali ekonomisti* - daje kratak historijski pregled razvoja zakona o teoriji vrijednosti koristeći djela Aristotela, Tome Akvinskog, Williama Pittya, Davida Ricarda, Karl Marxa i drugih autora. Još se govori o vrijednosti rada i kritiziraju se ekonomisti koji koriste krive predodžbe o vrijednosti robe. Zaključak kojeg izvlači Horvat jest da građanski ekonomisti ne žele priznati teoriju o višku vrijednosti zato što ona razotkriva izvor profita koji proizlazi iz eksploatacije najamnog rada. Radnik proizvodi više nego što mu je potrebno, a kao najamninu dobiva samo jedan dio, dok ostatak prisvaja vlasnik sredstava za proizvodnju. Rješenje se pronalazi o prisvajanju sredstava za proizvodnju.²⁶¹

Pred kraj rada dolazimo do interesantnog trenutka u Horvatovom radu. Naime, nakon što je utvrdio da eksploatacija radnika nastupa zbog oduzimanja njihovog proizvedenog viška vrijednosti on navodi kritike koje upućuju kapitalistički ekonomisti socijalističkom načinu proizvodnje. Naime, kritiku koju oni upućuju jest da ako je Marx bio u pravu u pogledu eksploatacije radništva u kapitalizmu (pošto vlasnici uzimaju višak vrijednosti sebi) onda se ista stvar događa i u socijalizmu, samo tamo višak vrijednosti ne prisvaja kapitalist već država. Ironično iznosi da si Atlee zamišlja „laburistički socijalizam“, kao i to da su planovi o „Sjedinjenim Državama Evrope“ bez podloge jer oni svi vise u zraku i podsjećaju na zablude

²⁶⁰ HR HDA 2003 – 2 – 4, Školovanje, kutija 4, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Branko Horvat, *Nešto o Marxovoj teoriji vrijednosti*, 5.IV.1948, 1/2.

²⁶¹ Ibid, 14.

socijalutopista. Ne radi se više o poboljšanju života društva, već o spašavanju parazitske kapitalističke klase, čijoj vladavini dolazi kraj. Svemu tome se suprotstavlja Marxova teorija vrijednosti koja je po Horvatu rješenje problema.²⁶²

U zaključku konstatira da Marxova teorija vrijednosti – kao i cijelo njegovo djelo - nije samo sebi cilj već bi ono trebalo naučno objasniti postanak kapitalizma, pokazati njegov historijski i prolazan karakter i ukazati kako riješiti oštre suprotnosti društvenog sistema. Time Marxovo djelo postaje nepobjedivo ideološko oruđe u rukama proletera, koji bi trebali ostvariti društvo slobodno od antagonističkih suprotnosti, besklasno društvo.²⁶³

Tvrđnjom da je sukob u kapitalističkim društvima neizbježan, Horvat upotrebljava metodu vulgarnog determinizma. Upravo teza o neizbježnoj revoluciji je direktno preuzeta od Staljina. U djelu *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu* koji je sastavni dio *Historije SKP(b)-a* Staljin iznosi jedan od zakona dijalektike o pretvaranju kvantiteta u kvalitetu. Naime, Staljin uočava postojanje nekih zakona koji djeluju u prirodi te ih on kopira na društvene prilike, što nije pravilno jer društveni procesi imaju svoju logiku kojom se odvijaju, a problem je utoliko veći što u društvenim procesima glavnu ulogu igra čovjek koji posjeduje mogućnost promjene. Međutim, Staljin to negira i stoga on zaključuje sljedeće:

„Ako je prijelaz sporih kvantitativnih promjena u brze i iznenadne kvalitativne promjene zakon razvitka, onda je jasno da revolucionarni prevrati koje vrše ugnjetene klase predstavljaju potpuno prirodnu i neizbježnu promjenu. Dakle, prijelaz od kapitalizma k socijalizmu i oslobođenje radničke klase od kapitalističkog jarma ne može se ostvariti putem sporih promjena, putem reformi, nego samo putem kvalitativne promjene kapitalističkog poretka, putem revolucije.“²⁶⁴

Predrag Vranicki u knjizi *Historija marksizma* uočava probleme sa Staljinovim postavkama društvenih promjena, pa se ujedno kritika Staljina može u ovome slučaju primijeniti i na Horvatom rad. Staljin ne uočava da usprkos postojanju sukoba u kapitalističkim društvima među suprotstavljenim klasama može doći do kompromisnih rješenja, a usto Staljin nije nigdje pretpostavio da se neke promjene mogu manifestirati u nizovima malih „skokova“ odnosno kao nizovi postepenih promjena. Vranicki se pita zar nije

²⁶² Ibid, 16.

²⁶³ Ibid, 17.

²⁶⁴ Josif Staljin, *Pitanja lenjinizma*, (Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske, 1981), 589/590.

kompromis i aktivna koegzistencija revolucionarnije i humanije za ljudsku egzistenciju od drugih koncepcija koje teže da se do kraja dovedu suprotnosti suvremenog svijeta.²⁶⁵

Ne želimo reći da sukoba u kapitalističkim društvima nema, niti da je kapitalističko društvo idealno (jer, niti jedno društvo nije idealno i bez sukoba), ali u ovome radu je to izrečeno kao da sukob neizbježno vodi u rasulo, a jedino rješenje je revolucija. Kao što je u prošlosti bilo mišljenje da je cijeli ljudski život podređen Božjoj volji, tako i ovdje izgleda da je cjelokupno društvo podređeno neizbježnoj revoluciji koja se mora dogoditi. Upravo smo pokazali kako je ta koncepcija preuzeta od Staljina. Veoma je zanimljiv pasus u kojemu Horvat iznosi stavove kapitalističkih ekonomista o eksploataciji radništva u socijalizmu. Naime, on te navode ekonomista uopće ne negira, nego jednostavno prelazi preko njih! Da li je Horvat možda tijekom pisanja ovoga rada došao do zaključka da socijalističke zemlje (godine 1948.) ustvari uopće radništvo nisu oslobodili eksploatacije nego su samo mnoštvo kapitalista zamijenili jednim velikim vlasnikom u vidu države? Da li je Horvat možda na suptilan način, koristeći se marksističkom teorijom, htio ukazati da eksploatacija postoji i u socijalizmu? A ako se ne slaže sa stavovima tih ekonomista zašto onda te stavove nije kritizirao kao i u prethodnim dijelovima svojeg rada, ili je te stavove smatrao toliko bezvrijednima da nije držao nužnim da ih se uopće komentira? Ostaje upitno zašto je Horvat uopće unosi ovaj pasus pred sam kraj rada. Dio u kojemu na ironičan način iznosi stav da je koncept Sjedinjenih Europskih Država utopija može se samo zaključiti da je Horvat bio u krivu (s obzirom na sadašnje postojanje Europske Unije).

U kolovozu čita na ruskom *Изложениеучения Сен – Симона* (*Sažetak učenja Saint – Simona*). Smatra da je za pravilno shvaćanje marksizma potrebno poznavati njegovo prethistoriju, jer tek tada izlazi na vidjelo njegovo tumačenje društvene problematike. Kritiku koju upućuje saint-simonovcima jest da njihova teorija stoji na labavim temeljima idealizma. Ne shvaća zašto su pažnju posvetili proučavanju moralnog razvitka, ljubavi, simpatijama i „ostalim prtljarijama“ (prtljarije su Horvatove riječi doslovno prepisane iz dnevnika, op.a.) a ne proizvodnjom sredstava za život. Smeta mu što ne vide da ratovi koji se vode u suvremenom dobu zbog trgovinskih prednosti, a u prošlosti zbog pljačke, imaju isti uzrok, a oni to vide kao moralni progres.²⁶⁶ On ovdje prilazi s pozicije filozofskog materijalizma, smatrajući da materijalna baza predstavlja temelj iz kojeg onda izrasta nadgradnja u pogledu

²⁶⁵ Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, druga knjiga (Zagreb: Naprijed, 1975), 79/80.

²⁶⁶ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1948. str. 90/91. zapis od 29.VIII.1948.

moralnog razvitka i ostalih idealističkih koncepcija. Iako je pristup baza – nadgradnja kompleksniji za objasniti, čini se da Horvat ovdje koristi tu pojednostavljenu misaonu konstrukciju s kojom kritizira saint-simonovce.

Godine 1949. Horvat je za svoj drugi studentski rad pod naslovom *Posleratno zaoštavanje opće krize kapitalizma i „Maršalov plan“* osvojio nagradu na Majskom festivalu. Već je rečeno da mu je početkom svibnja 1949. zabranjeno izlaganje upravo ovog rada na Majskom festivalu zbog izbacivanja iz *Partije*. Valja vidjeti koje su karakteristike ovoga rada i što ideološki možemo iščitati iz njega.

Na tragu *Teorije o višu vrijednosti* Horvat nastavlja koristiti dijalektiku kao metodu, ili on barem misli da koristi dijalektičku metodu (konstatirali smo da koristi mehanicističku metodu i vulgarnu dijalektiku preuzetu od Staljina). Cilj njegovog rada je prikazati kako su zapadne kapitalističke zemlje, uključujući i SAD, upale u IV. krizu kapitalizma, a Marshallov plan je rezultat te krize koji će ju samo produbiti. Već na početku rada kaže da po tzv. logičkim zakonima treba nastupiti još žešća i razornija kriza nego ona iz 1929. godine.²⁶⁷ Ne navodi koji su to logički razlozi, ali zato se može primijetiti da Horvat pri objašnjavanju trenutne sadašnjosti i dalje upotrebljava koncept nužnosti. U *Teoriji o višku vrijednosti* već je navedeno da je smatrao sukob u kapitalističkim društvima neizbježnim te da on vodi u revoluciju. Dakle, usprkos sukobu Tito-Staljin Horvat u svojem radu i dalje koristi Staljinove koncepcije viđenja svijeta.

Politiku zapadnih zemalja naziva imperijalističkim, te navodi da je ta kriza produkt Oktobarske revolucije. Citira Staljina, kojega naziva drugom, da je oktobarska revolucija nanijela kapitalizmu smrtnu ranu od koje se ovaj više nikada neće oporaviti.²⁶⁸ Horvat će se dalje u većoj mjeri pozabaviti analizom SAD-a i Velike Britanije kao dviju najrazvijenijih kapitalističkih zemalja. Tu se javlja teza o sukobu između kapitalističkih zemalja. Dok kapitalističke zemlje porobljavaju vlastite narode, SAD želi iskoristi inflaciju da porobi čitav kapitalistički svijet. Često puta Horvat uspoređuje situaciju u svijetu poslije Prvog svjetskog rata sa onom poslije Drugog svjetskog rata. Kao veliku razliku vidi što je poslije II. svjetskog

²⁶⁷ HR HDA 2003 – 2 – 4, Školovanje, kutija 4, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Branko Horvat, *Posleratno zaoštavanje opće krize kapitalizma i „Maršalov plan“* 7.IV.1949, 1.

²⁶⁸ Ibid, 3.

rata nastupila kriza kolonijalnog sistema koja se pronijela Azijom i Afrikom. Time je ugled zapadnih zemalja opao, a ugled SSSR-a je porastao.²⁶⁹

U zemljama kapitalizma razvio se monopol kako bi se privatna poduzeća spasila od propasti, a monopoli su nastali tako da su se privatna poduzeća približila državi i ovise o njenom financiranju. Horvat u ovome radu osim sovjetskih ekonomista i političara koristi članke britanskog časopisa *The Economist* i radove drugih znanstvenika iz zapadnih zemalja. Tako pri opisivanju monopola koristi knjigu Bridgea – *Međunarodni karteli* u kojemu citira dio o tome kako neimenovana kompanija koja posjeduje neke strojeve odbija konkurenciji prodati te strojeve koje ne koristi kako ih ne bi pretekli na tržištu. Monopoli srastaju s državom i tako joj države postaje oružje privrednika. Mišljenje da pomoć države kompanijama može imati i pozitivne efekte na razvoj gospodarstva Horvat odbija i naziva agitacionom parolom desnih socijalista, navodeći njemačkog socijaldemokrata Paula Zeringa koji je zastupao mišljenje da država može preuzeti planiranje kako bi zaustavila anarhiju na tržištu. Horvat ovdje iznosi važnu tezu: državno planiranje ne savladava, nego naprotiv pojačava stihiju u kapitalističkoj ekonomici.²⁷⁰ Kao primjer navodi da je u SAD-u tijekom rata maksimalizirana cijena mesa kako bi se spriječila špekulacija, a 1946. izbila je nestašica mesa na istočnoj obali, dok je u Trustu u New Yorku bilo pohranjeno 250 milijuna kg mesa.²⁷¹ Horvat ne navodi odakle je preuzeo ove podatke stoga ovaj primjer treba uzeti s velikim oprezom. Pošto smo do sada vidjeli da želi prikazati SAD kao veliku svjetsku opasnost ne treba se čuditi da je onda uzeo ovaj primjer kako bi pokazao da SAD ne brine niti za vlastite građane, već ih pokušava iscijediti kako bi država mogla ostvariti što veći profit. No, čak ako ovaj primjer nije točan ipak nam nešto govori o Horvatovom načinu razmišljanja. Dakle, državno upravljanje privredom se pokazuje neefikasnim zato što država ne može na vrijeme odgovoriti potrebama svojega stanovništva, te stoga dolazi do kriza i nestašica proizvoda na tržištu i do neravnomjerne preraspodjele proizvoda.

Za Englesku i Francusku navodi da je također došlo do razvijanja državnog kapitalizma, no drugačijeg oblika. Dok je u SAD po Horvatu na scenu stupio monopolni državni kapitalizam, u Britaniji i Francuskoj došlo je do nacionalizacije određenih grana privrede. U Britaniji je tako nacionalizirana metalurgija jer se je pokazala da je ta industrija bila u velikoj krizi. Ta nacionalizacija može dovesti do podružtvljavanja proizvodnih snaga.

²⁶⁹ Ibid, 5/6.

²⁷⁰ Ibid, 7.

²⁷¹ Ibid, 8.

Horvat ipak u ovome radu stavlja veliko ali. Iako se je moglo očekivati da će podržavljenjem i nacionalizacijom privrede doći do homogeniziranja radničke klase kao pripreme za buduću revoluciju Horvat kaže da se tome ne treba nadati. Nacionalizacija je mjera buržoaske države i ona neće dozvoliti da dođe do društvenih promjena, te mjere su sprovedene kako bi se očuvao monopol. To jest, kada kapitalistička država preuzima privatno vlasništvo u svoje ruke ona to čini u interesu vladajuće kapitalističke klase koja nastoji očuvati vladajuću poziciju u društvu. Buržoazija prenosi dio svojih ovlasti na državu kako bi joj ona pružila obranu svojih interesa.²⁷²

U tome radu posvećena je još pažnja statističkim podacima o proizvodnji, potrošnji, inflaciji, stopi rasta u SAD-u, Engleskoj i Francuskoj, međutim tu ne možemo naći nešto previše ideologije stoga prelazimo na treći dio rada koji se bavi Marshallovim planom. Horvat iznosi kratku povijest nastanka Marshallovog plana, koje zemlje su prihvatile, opravdava odbijanje Sovjetskog Saveza da prihvati Marshallov plan (zato jer bi on ulazio u unutarnju politiku, a to Sovjeti nisu mogli dopustiti).²⁷³ Marshallov plan naziva konstrukcijom za pljačkanje svih kapitalističkih zemalja. Citira sovjetskog ekonomistu Leontjeva koji kaže da je Marshallov plan pokušaj stvaranja divovskog monopola za izvoz američkih proizvoda u europske zemlje.²⁷⁴ Horvat iznosi kritike britanskih ekonomista na Marshallov plan koji se pitaju da li će taj plan umjesto da pomogne bržoj obnovi europskih zemalja ustvari ubrzati proces ekonomske dominacije SAD-a? Horvat iznosi citat iz *The Economist* iz 1947. koji kaže da ako se ideje plana sprovedu u život, učinit će Sjedinjene Države u dvadeset godina vođom svijeta bez suparnika. *Economist* još piše o trgovinskoj ravnoteži poslije provođenja Marshallovog plana. Ekonomisti iznose niz pitanja o tome kako će izgledati ekonomija nakon 1951. Da li će se ekonomija oporaviti, da li će uspješno biti provedene unutarnje stabilizacije u zemljama svijeta, hoće li proizvodnja doseći željeni nivo, i iznose upozorenje da uspješna provedba plana ovisi o mogućnosti voljnosti Amerike da kupuje kako bi se povećala proizvodnja, no nitko ne može predvidjeti da li će se to tako i događati u budućnosti.²⁷⁵

U zaključku rada kaže da je američki imperijalizam pružio svoje pipke po cijeloj zemaljskoj kugli putem Marshallovog plana. Preko tog plana, citira sovjetskog ekonomistu Vargu, SAD izvozi u druge zemlje svoju nezaposlenost, vlastitu inflaciju i krizu. No u Europi

²⁷² Ibid, 10/16.

²⁷³ Ibid, 35.

²⁷⁴ Ibid, 37.

²⁷⁵ Ibid, 36/37.

rastu demokratski pokreti koji će se oduprijeti tome planu uključujući i kolonije.²⁷⁶ Koje to oslobodilačke pokrete Horvat misli ostaje nejasno, kao i na koje se kolonije to odnosi, a niti što on smatra pod demokratskim pokretima. Socijalističke stranke, komunističke, liberalne? Zaključuje da kako bi se nastavio američki gospodarski bum ostale zemlje moraju biti podvrgnute SAD-u što će dovesti do zaoštavanja odnosa među kapitalističkim zemljama kao i zaoštavanje unutarnjih klasnih odnosa.²⁷⁷ Kao što je već rečeno, radi se o tezi o neizbježnom sukoba među kapitalističkim zemljama koje je zastupao i sam Staljin. Na samome kraju piše da SSSR i socijalističke zemlje idu pojačanim tempom prema izgradnji socijalizma i osiguravaju sebi sretnu budućnost dok se kapitalističke zemlje guše u proturječnom ekonomskom sistemu koji vodi u neizbježan sukob – revoluciju. Zbog sprječavanja revolucije i obrane trulog kapitalizma je i napravljen Marshallov plan i Atlantski pakt, no taj plan zapadnih sila za Horvata ništa ne znači jer se borba između dva suprotstavljena sistema (kapitalističkog i socijalističkog) završava u korist socijalizma.²⁷⁸

Što reći o *Općoj krizi kapitalizma i Maršalovom planu*? Horvata se može pohvaliti da je osim sovjetske literature koristio članke britanskog časopisa *The Economist*. Ti dijelovi rada su najsvjetlije točke jer oni prije svega nisu ideološki obojeni i kritike britanskih ekonomista i njihove brige o obnovi privrede čine se veoma realnima i uvjerljivima. Ti ekonomisti postavljaju sasvim razumna pitanja npr. da li će Marshallov plan dovesti do prevage svjetske ekonomije na stranu SAD-a, da li će Marshallov povećati proizvodnju, kako će izgledati buduća privreda itd. Horvat uočava dobro probleme poslijeratne svjetske ekonomije. Valja istaknuti Horvatov napor u pokušaju uspoređivanja svjetske ekonomije poslije oba svjetska rata kako bi prikazao sličnosti i razlike. Isticanje početka kraja kolonijalnih sustava je također jedna od boljih Horvatovih uočavanja. Međutim, sve ove prethodno nabrojane pozitivne strane Horvatovog rada padaju u vodu onoga trenutka kada kreće u donošenje zaključaka i obrazlaganje svojih teza. Sve poremećaje poslijeratne ekonomije i nedoumice ekonomista u zapadnim zemljama o načinu obnove privrede gleda kroz prizmu sovjetskog tumačenja poslijeratnog svijeta. To znači da svi problemi zapadne kapitalističke ekonomije su po Horvatu rezultat krize kapitalizma koja neizbježno vodi u propast i kao rezultat izbit će neizbježna revolucija. Kada kritizira SAD iznosi dobre primjere koji su potkrijepljeni statističkim podacima, npr. kako je američka ekonomija dominirala poslijeratnim svijetom, međutim opisivati SAD kao imperijalističku hobotnicu i da se tamo

²⁷⁶ Ibid, 47.

²⁷⁷ Ibid, 49.

²⁷⁸ Ibid, 51.

vide začeci fašizma je očigledno opis osobe koja to gleda kroz ideološke naočale sovjetske ideologije. Teza o američkom imperijalizmu je dio Ždanovljeve ideologije o poslijeratnom svijetu podijeljenom u dva suprotstavljena tabora, jedan je tabor imperijalizma a drugi socijalizma.²⁷⁹ Ideja o neizbježnom sukobu kapitalističkih zemalja je također jedna od postavki sovjetske ideologije.²⁸⁰ Tezu o neizbježnom sukobu među kapitalističkim zemljama potvrđuje i sam Staljin u svojem radu *Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u* koji je nastao 1951. godine. Ukratko, Staljin tvrdi da je rat između kapitalističkih zemalja neizbježan jer zemlje poput Velike Britanije i Francuske neće moći dugo trpjeti jaram SAD-a i nastojat će se otrgnuti od njegovog utjecaja. Također, smatra da je Marshallov plan način na koji SAD prodire u ekonomiju Velike Britanije i Francuske kako bi ih učinio ovisnima o SAD-u.²⁸¹ Iako je ovaj rad nastao dvije godine nakon Horvatovog, ipak u njemu se ističu koncepcije koje je Horvat iskazivao dvije godine ranije što upućuje na to da je Horvat opet bio pod utjecajem staljinističke ideologije, samo što je Staljin te koncepcije naknadno potvrdio. Već spomenuta teza o dva sukobljena tabora se kod Horvata najbolje uočava u njegovom zaključku gdje sam naglašava i tvrdi da je pobjeda na strani socijalističkih zemalja. Mislim da ovu zadnju Horvatovu postavku ne treba previše komentirati.

Horvatova naknadna sjećanja na prošle događaje mogu poslužiti za razumijevanje njegovog gledišta na prošle događaje. U srpnju 1949. (mora se imati na umu da to piše nakon sukoba Tito-Staljin i izbacivanja iz *Partije*) mu je palo na pamet da zapiše svoja viđenja kako je došlo do pisama upućenih CK KPJ od strane CK SKP(b)-a. Tvrdi da je on već 1947. primijetio ekskluzivizam SSSR-a, osobito na naučnom i trgovinskom planu, kao i u pomoći koju je SSSR pružao Jugoslaviji. On je svoje sumnje nastojao suzbiti i bez rezerve vjerovati SSSR-u. Sukob je po njemu izbio kada CK SKP(b) više nije bila jedina komunistička partija na vlasti u nekoj zemlji, već sada kada ih ima više. Sukob je izbio na partijskoj liniji zato što je *Partija* ta koja ima vodeću ulogu u vođenju državom, a sukob je izbio s drugom najjačom partijom – jugoslavenskom. Rezolucija ga je zaprepastila, ali sada s vremenskim odmakom od godine dana ne čini mu se uopće nelogična. Kao potvrdu da je on prije svih vidio da postoje trzavice između SSSR-a i Jugoslavije vidi u svojem pismu. Nažalost, ne iznosi sadržaj pisma u dnevniku, a nije ostalo ni sačuvano u arhivskoj građi. Navodi da se je njegova spoznaja dogodila nekoliko mjeseci prije nego što je Tito održao govor u Narodnoj skupštini i prije

²⁷⁹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955.*, 17.

²⁸⁰ Jean Ellenstein, *Historija staljinskog fenomena*, (Zagreb: Školska knjiga, 1980), 145.

²⁸¹ Josif Staljin, *Pitanja lenjinizma*, 724.

nego što su dobili materijale od rezolucije s kojom se krenulo u protunapad na CK SKP(b).²⁸² Pošto pismo nije sačuvano, a niti je prije toga u dnevniku Horvat bilježio kritike spram Sovjetskog Saveza (a u svoja dva prethodno predstavljena rada je obilato bio pod utjecajem staljinističke ideologije), a k tome je Horvat to zapisao s vremenskim odmakom od godine dana nakon rezolucije i izbacivanja iz *Partije*, te tvrdnje se ne mogu sa sigurnošću pokazati vjerodostojnima.

Ujesen Horvat čita Pijadin članak u kojemu se kritizira Rezolucija Informbiroa. Smatra da je to novi zaokret i da su Pijadini stavovi jednaki njegovima koje je on imao ujesen prošle godine (1948. op.a.).²⁸³ Kao što je problem bio sa sjećanjima iz srpnja 1949. takav je isti slučaj i ovdje, još k tome ne znamo ni o kojemu se Pijadinom članku radi, gdje je objavljen niti ne znamo njegov sadržaj da bismo se mogli složiti s Horvatovim mišljenjem. Jedino rješenje je da se pronađu i analiziraju Pijadini članci iz rujna 1949. te da se kompariraju s Horvatovim stavovima.

Tijekom boravka u Varaždinbregu posvetio se čitanju Marxa. Pročitao je *Predgovor kritici političke ekonomije* i time je jednostavno oduševljen naspram radova „nadričenih“ raznih ostrovitjanova. Ostrovitjanov je naime bio ruski ekonomist.²⁸⁴ Zanimljivo mu je kako Marx prilazi temama filozofski, te zaključuje da je to vjerojatno razlog zašto ih je tako teško čitati.²⁸⁵ Čita jedan humoristički članak u kojemu stoji da je lenjinizam marksizam epoha imperijalizma, a informbiro je imperijalizam epohe socijalizma.²⁸⁶

Čita podatke o nacionalnim dohodcima svjetskih država i uočava da SAD ima puno veće nacionalne prihode nego SSSR te zaključuje da je životni standard u Sovjetskom Savezu puno lošiji negoli u SAD-u.²⁸⁷

Čita *Borbu* koja javlja da su u Bugarskoj otvoreni logori i da počinje hapšenje ljudi od ministara na niže. *Radio London* pak javlja o hapšenju ministara u Poljskoj. Pred nekoliko

²⁸² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, str. 89/92. zapis od 8.VII.1949.

²⁸³ Ibid, 109. zapis od 22.IX.1949.

²⁸⁴ К.В. Островитянов: <https://bigenc.ru/economics/text/2682248>, Большая российская энциклопедия (Velika ruska enciklopedija), pristup 26.5.2020.

²⁸⁵ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949. II. dio, 111. zapis od 5.X.1949.

²⁸⁶ Ibid, 112. zapis od 9.X.1949.

²⁸⁷ Ibid, 117/118. zapis od 24.X.1949.

mjeseci bili su sukobi seljaka s vojskom u Češkoj, u Mađarskoj se vodi Rajkov proces. Ironično kaže da je to lijep socijalizam.²⁸⁸

Krajem studenog zapisuje da je Informbiro izdao još jednu Rezoluciju u kojoj se ukratko navodi da je zadatak svakog marksiste da sruši vlast u Jugoslaviji. Počelo je suđenje Trači Kostovu u Bugarskoj na kojemu se iznosi podatak da je Tito bio trockist još od 1934. godine. Opet ironično zaključuje da je to dijalektička logika genijalnog Staljina koji ju je podigao na viši stupanj.²⁸⁹ Staljin se Horvatu ovdje u potpunosti omrznuo.

Od literature čita Kauckog *Diktatura proletarijata* i ostaje razočaran. Za razloge navodi da je osnovna ideja pogrešna i da pokazuje neshvaćanje konkretne situacije.²⁹⁰ Valjda se pod konkretnom situacijom misli na stvarnost. Čita Kidričev ekspozé i njime je uglavnom zadovoljan, samo mu smeta što Kidrič neke stvari uljepšava ili preskače. Tako npr. Kidrič nije spomenuo da je nacionalni dohodak umjesto predviđenih 242 milijarde dinara iznosio na kraju godine 217 milijarde dinara. Još uspoređuje podatke o nacionalnim dohodcima Jugoslavije sa SSSR-om i zaključuje da su jugoslavenski dohodci veći.²⁹¹

Dnevnički zapisi iz 1950. godine donose značajne podatke o ideološkom razvoju Horvata. On se u toj godini definitivno obračunao sa svojim prethodnim ideološkim stajalištima i iznosi kritiku starih i novih pogleda. Počinje kritički promatrati stvarnost oko sebe koja je popraćena s dozom razočaranosti i osjećaja besperspektivnosti. Čita Đilasove članke u *Borbi* u kojima se govori o borbi mišljenja i demokraciji. Horvatu se to čini kao kap u moru nedemokracije, besperspektivnosti i antimarksističkog birokratizma. Sumnja da postoji izlaz iz te situacije jer je sustav previše duboko zaglibio u kopiranje ruskog marksizma. Razočaran svim događajima koji su mu se do sada dogodili odlučuje da počinje voditi računa i brigu samo o sebi. Perspektiva se ne stvara frazama i prikazivanjem postotaka, već ostvarivanjem čovjekove slobode. Horvat će često u ovome periodu u dnevnik pisati o slobodi kao o najvećoj čovjekovoj potrebi bez koje on ne može živjeti. Promjena se očituje i na filozofskom planu. U prvome radu o *Teoriji o višku vrijednosti* imali smo prilike upoznati Horvata koji smatra da je materijalna proizvodnja (to jest ovladavanjem sredstava za proizvodnju od strane radničke klase) uvjet promjene čovjekovog života nabolje. Ovdje smatra da teza koja tvrdi da će povećanje proizvodnje osloboditi čovjeka trivijalna fraza.

²⁸⁸ Ibid, 121. zapis od 29.X.1949

²⁸⁹ Ibid, 136. zapis od 30.XI.1949

²⁹⁰ Ibid, 144. zapis od 19.XII.1949

²⁹¹ Ibid, 146-148 zapis od 26.XII – 27.XII.1949.

Postavlja pitanje da čak ako čovjek na račun postotaka o porastu proizvodnje i bude sitiji da isto toliko postaje više amoralniji, egoističniji i antisocijalniji. Ovo je samo njegova struja misli koja se ne može potkrijepiti činjenicama, ali nam govori o njegovoj rezigniranosti i razočaranosti spram društva u kojemu živi.²⁹²

Nade i ideje koje je novi socijalistički režim proklamirao o stvaranju boljeg i pravednijeg društva u Horvatu više ne rezoniraju entuzijazmom već razočaranošću, a u suočavanju s tim osjećajem koristi ironiju i sarkazam. Primjere toga smo već vidjeli tokom ovog rada, a moći će se uočiti i u daljnjoj analizi. O SSSR-u piše da su Rusi uspjeli u periodu od 30 godina pretvoriti sustav iz demokracije u NKVD-ovsku nakazu. Ali istim putem je pošla i Jugoslavija, piše Horvat. Umjesto da stvori slobodnog socijalističkog čovjeka, režim odgaja i uči ljude da budu puzavci, egoisti, licemjeri, amoralni. Mišljenje je zabranjeno, inicijativa je zabranjena, a partijskog rukovodioca uspoređuje s bogom kojeg pokorno treba slušati. Ironično takav sustav koji sebe proklamira marksističkim naziva „najnaprednijim shvaćanjem čovjeka“. Pita se zar je najnaprednije shvaćanje „bespokorno slušati svaku budalu koja dođe za rukovodioca bez obzira koliko naredbe bile idiotske i bez mogućnosti kritike“. Takav tip shvaćanja naziva srednjovjekovnim religioznim fanatizmom. Zar se protiv religije borimo novom religijom. Smatra da u društvu postoji velika suprotnost razvoja: planovi se prave u privredi, a u društvenim odnosima vlada stihijnost. Drži da su razlozi tome mnogo dublji, te da je u društvu nešto dubinski trulo što treba iščupati. Nerazmjernost razvoja privrednih i društvenih odnosa uspoređuje s razvojem antagonističkih odnosa u kapitalizmu. Horvat dakle priznaje sam sebi da i u socijalističkom sustavu postoje antagonistički odnosi. Ako se na trenutak vratimo na tekst *Nešto o Marxovoj teoriji vrijednosti* u kojemu iznosi kritiku buržoaskih ekonomista da u socijalizmu postoje odnosi izrabljivanja, onda se može pretpostaviti da je Horvat još tada primijetio neke razvojne tendencije u socijalističkom sustavu koje bi bile slične onima u kapitalističkim zemljama. To bi možda bilo objašnjenje zašto nije iznio kritiku tih stavova zato jer se je s njima slagao, samo to nije otvoreno napisao već je ukomponirao u već postojeći rad, izostavivši kritiku. U nastavku piše da su antagonistički odnosi postoje u svakom društvu i da se te suprotnosti rješavaju na dijalektički način. Anulirati dijalektičke odnose kao u SSSR-u da se oni nasilno uguše i prenese na drugo područje ljudskog djelovanja nije rješenje. On ne zna odgovor kako riješiti antagonističke

²⁹² HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949 - 1951. 8/9. zapis od 4.I.1950.

društvene odnose, ali zna jednu stvar: trebalo bi svima dopustiti da sudjeluju u izgradnji komunizma, treba omogućiti i forsirati borbu mišljenja.²⁹³

O ulozi države u socijalizmu smatra da bi ona trebala osiguravati i osigurati pobjedu najboljih mišljenja, a ne da hapsi ljude koji „loše“ misle i da ne radi ništa drugo. Smatra da policijska država nije socijalistička država niti ne bi trebala da bude. Najbolje mišljenje se ne bi trebalo provoditi silom države već bi društvo samo trebalo odlučiti koja je po njemu najbolje ideja. Ako se socijalistička država boji svojega naroda onda ona nije socijalistička. Zato po njemu SSSR nije socijalistička država jer se boji svojega naroda kojega drži u Staljinovoj pokornosti. O pitanju socijalističke partije smatra da bi ona trebala biti revolucionarna, ali da to ne znači nekritičko prihvaćanje direktiva i religiozno obožavanje političkog vođe. Partija i trebala biti skup najnaprednijih i društveno najrazvijenijih pojedinaca; ako ona to nije onda ona postaje kočnica razvoja društva.²⁹⁴ Veoma kritizira Staljina za kojeg kaže da se ne može smatrati klasikom marksizma jer nije ništa samostalno napisao i da je marksizam učinio besadržajnim. Marksizam je po Horvatu pogled na svijet, metoda istraživanja i saznanja koje bez sadržaja kojega proučava šuplja fraza, a to je upravo Staljin učinio od marksizma.²⁹⁵

Treći i posljednji tekst iz kojega će biti prikazan ideološki razvoj Horvata je *Savremeni revizionizam i KPJ*, napisan u ožujku 1950. godine. Nisu pronađeni podaci kako je ovaj rad nastao i povodom čega je bio napisan. Čitajući ovaj rad treba imati na umu nekoliko stvari:

1. rad je napisan skoro godinu dana nakon Horvatovog izbacivanja iz *Partije*
2. u već prikazanim dijelovima dnevnika može se uočiti Horvatovo razočaranje u KPJ
3. njegovo mišljenje o Jugoslaviji i SSSR-u je uvelike narušeno
4. s obzirom na prethodno navedene točke za pretpostaviti je da će se ovaj rad razlikovati od prethodno dva obrađena rada, stoga treba obratiti pozornost u kojim se to pogledima ovaj rad razlikuje od prethodnih.
5. još jedna pretpostavka je da ovaj rad predstavlja početak Horvatovog obračuna sa starim načinom mišljenja. Stoga će se nakon prikaza ovoga rada morati utvrditi da li ovaj rad predstavlja prekretnicu u Horvatovim ideološkim postavkama ili ne, i ako da zašto da

²⁹³ Ibid, 10-13.

²⁹⁴ Ibid, 13 - 15.

²⁹⁵ Ibid, 17.

U ovome radu Horvat prvo postavlja pitanje što znači kada dolazi do revizije neke ideologije. To znači dvije stvari: 1. da trenutna ideologija ne odgovara stvarnome stanju te je treba zamijeniti drugom; 2. da pristalice ideologije više ne stoje na njenim pozicijama pa revizijom njenih principa pokušavaju opravdati vlastite pozicije. Smatra da je za marksizam kao ideologiju karakteristična 2. točka, da se radi o reviziji ideologije od strane njenih pristalica. Horvat donosi zanimljivu definiciju kako on vidi marksizam; za njega je to ideologija koja počiva na stvarnosti i koja pokušava doći do istine, a kako se ljudsko znanje neprestano obogaćuje i proširuje te zbog toga znanje ima relativan karakter, marksizam odbacuje svako konačno rješenje i dogmatičnost mišljenja. Pošto je praksa uzeta kao kriterij za provjeru istine marksizam može služiti kao sredstvo za određivanje veza i zakona stvarnosti. Dijalektički odnos teorije i prakse je ono što čini marksizam živim, smatra Horvat.²⁹⁶

Iz prethodno navedene definicije Horvat suprotstavlja vrh SKPb-a koji ne teži proučavanju i otkrivanju istine putem marksizma, već ga srozava na nivo religioznog dogmatizma.²⁹⁷ Smatra da sovjeti koriste marksističku literaturu kako bi opravdavali postojeće stanje u zemlji, pritom su marksizam zamijenili citatologijom, prilikom čega je istraživanje društvenog razvitka zamijenjeno u sofističko i skolastičko natezanje starim formulacijama s novim sadržajem. Kao ironiju i primjer korištenja citata Horvat navodi kako su Sovjeti izmasakrirali Engelsov citat: marksizam nije dogma, već rukovodstvo za akciju. Navodi Đilasa koji kaže da stare knjige i znanja mogu poslužiti kao sredstvo za unaprijeđenije metoda istraživanja, ali je stvarno revolucionaran onaj rad koji na osnovu društvene prakse otkriva zakonitosti novih pojava. Horvat tu preuzima Đilasove navode i kritizira sovjetske društvene naučnike da ne otkrivaju ništa novo već se brinu kako nove pojave potkrijepiti korištenjem citata.²⁹⁸

O tome kako je loše stanje u društvenim znanostima u Sovjetskom Savezu daje primjer sovjetskog Filozofskog Instituta. Koristi govor Ždanova koji kritizira sovjetske filozofe da ne proučavaju suvremene probleme današnjice nego su okrenuti prema prošlosti. Kaže da kada je CK na čelu sa Staljinom morao intervenirati o nedostacima knjige Aleksandrova koja se bavi historijom zapadnoeuropske filozofije pokazuje da nema razvijene boljševičke kritike i samokritike. Ždanov još kaže da zastoj na polju teorijskog rada znači

²⁹⁶ HR HDA 2003 – 2 – 4, Školovanje, kutija 4, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Branko Horvat, *Savremeni revizionizam i KPJ*. Ožujak .1950, 1.

²⁹⁷ Ibid, 2.

²⁹⁸ Ibid, 3.

umrtviti filozofiju i pretvoriti je u dogmu. Horvat smatra da izlaganje Ždanova pokazuje da je društvena nauka u SSSR-u došla u stadij zastoja, a umjesto filozofske rasprave nastupila je dogma.²⁹⁹

Slična je situacija i u ekonomskoj nauci. Šef Instituta ekonomike Akademije nauka SSSR-a Ostrovitjanov kaže da nema teoretske smjelosti u postavljanju novih pitanja, slabo je razvijena kritika i samokritika u naučnome radu, postoji odsustvo stvaralačke diskusije. Ističe važnu stvar, koju je Horvat podcrtao, da ekonomisti bježe u svojim radovima od analiza proturječnosti koje nastaju tokom razvitka socijalističke ekonomike. Horvat naglašava da Ostrovitjanov ne navodi razloge bježanja ekonomista od analiziranja proturječnosti. Kao veliki problem ističe se ne samo što nema originalnih djela, nego ne postoje ni udžbenici iz političke ekonomije.³⁰⁰

Horvat iznosi mišljenje kako dolazi do napretka u znanostima i društvu. Do toga se dolazi samo putem borbe mišljenja, a u SSSR-u je partijsko rukovodstvo iznad kritike i ono određuje i koči razvoj nauke i marksizma. Sve ove prethodno navedene stvari po Horvatu znače da su se u Sovjetskom Savezu odrekli marksizma. Kritizira Ostrovitjanova i Sorokina koji smatraju da problemi sovjetske ekonomije leže u pojedincima i bježanju ekonomista od suočavanja s problemima stvarnosti, a Horvat ih opominje i pita zašto se ovaj dvojac ne izjasni zbog čega sovjetski ekonomisti bježe od suočavanja sa problemima? Odgovor je po Horvatu zato što bi se pokazalo da problemi postoje u svim naučnim granama i da problem nisu pojedinci već je on mnogo dublji, a rukovodstvo partije bi se pokazalo odgovornim za stanje u znanosti i društvu.³⁰¹

U radu se navodi zanimljiv primjer iz sovjetske ekonomske povijesti kako je nauka bila pod prismotrom partije. Naime, Marx u jednom djelu kaže da će u socijalizmu jednom kada dođe do kraja robne privrede da tada više neće vrijediti ni zakon o vrijednosti. Neki sovjetski ekonomisti se s tom tezom nisu slagali. Sovjetski ekonomist Mendelson je 1935. na jednom predavanju ustvrdio da zakon vrijednosti vrijedi i u socijalizmu. Drugi dan je pozan na razgovor i bio je primoram da se odrekne ove teze i da je opovrgne. Tri godine kasnije Staljin i Molotov su pozvali grupu ekonomista na sastanak i rekli su im da zakon vrijednosti

²⁹⁹ Ibid, 4/5.

³⁰⁰ Ibid, 5.

³⁰¹ Ibid, 7/8.

ipak vrijedi i u socijalizmu. Horvat ironično konstatira da je nakon gotovo dvadeset godina postojana SSSR-a utvrđeno da zakon vrijednosti ipak djeluje i u prvoj zemlji socijalizma.³⁰²

Na primjeri kršenja nacionalnog pitanja u SSSR-u Horvat želi pokazati nesklad između teorije i prakse. Naglašava da je Staljin napisao radove o nacionalnom pitanju, koje on svjesno krši u praksi. Primjeri naroda su Krimski Tatari, Kalmici, Balkari, Čečenci, Inguši koji su protjerani u Sibir. Pravo o samoopredjeljenju naroda je svjesno kršeno, iako ono stoji zapisano i u sovjetskom ustavu.³⁰³

Raskorak između teorije i prakse stvara stihijnost u razvitku bez mogućnosti kontrole. To daje otvorene ruke birokraciji da koristi teoriju kako bi pred masama sakrila jačanje svog privilegiranog položaja. Još jedan primjer raskoraka je pitanje funkcija socijalističke države. Staljin je na XVIII. kongresu SKP(b)-a ustvrdio da je funkcija države u pogledu vojne prisile izumrla, da bi uskoro bila uvedena smrtna kazna kao najekstremniji primjer nasilja državne vlasti.³⁰⁴

Informbiro je prema Horvatu prikaz revizije rukovodstva SKP(b)-a. Revizionizam po Horvatu je znak krize socijalizma u Sovjetskom Savezu. Kada će on završiti to nije po njemu poznato niti se može predvidjeti. Isprva je revizionizam bio ograničen samo na Sovjetski Savez, no uspostavom socijalističkih zemalja u Europi on se je proširio i na njih. Vanjski sukob Sovjeta s Jugoslavijom je samo izraz unutarnje krize na vanjsko političkom planu.³⁰⁵ Horvat kaže da je svaki razvitak dijalektička borba suprotnosti, pa to važi i za socijalizam. I u socijalističkom sustavu dolazi do unutrašnjih suprotnosti. Sovjeti su te suprotnosti odlučili riješiti likvidacijom – odnosno silom. Uz sve ovo Horvat ipak vidi jednu pozitivnu stvar. Ova kriza socijalizma po njemu ne predstavlja kraj zato jer se našla jedna zemlja koja je sovjetski revizionizam odlučila oštro kritizirati i analizirati te se time stvara snaga koja je u mogućnosti da tu krizu prebrodi. Ta zemlja je Jugoslavija a KPJ je ta koja je otpočela borbu protiv revizionizma i teži izgradnji socijalizma na osnovu istinske nauke marksizma.³⁰⁶

S obzirom na navedene točke koje su postavljene prije analize ovoga trećeg Horvatovog rada može se utvrditi da ovaj rad označava konačan Horvatov odmak od

³⁰² Ibid, 9/10.

³⁰³ Ibid, 10/11.

³⁰⁴ Ibid, 12/13.

³⁰⁵ Ibid, 14/15.

³⁰⁶ Ibid, 15/16.

staljinističkog načina razmišljanja. Taj odmak se očituje u kritici spram Staljina i SKPb-a i odbacivanje „mehanističkog materijalizma“.

Početak rujna pročitao je Engelsov predgovor Klasne borbe u Francuskoj i s tim tekstom je oduševljen. Smatra da su njegovi pogledi poklapaju s Marksom i Engelsom i da se njihovi pogledu uvelike razlikuju od Staljinovih. Dolazi do zaključka da se pogledi između njih razliku zato što Staljinovi nazori nisu marksistički. Čita Staljinovu knjigu *Вопросы ленинизма (Pitanja lenjinizma)* kako bi usporedio njegove stavove s Marksom i Engelsom i shvatio po čemu se oni međusobno razlikuju.³⁰⁷

Čitajući Lenjinovu *Diktaturu proletarijata* zaključuje da su već skretanja u marksizmu započela s Lenjinom. Problem vidi u Lenjinovoj dijalektici koja umjesto da je uzimala u obzir stvarno stanje ona je bila bazirana na subjektivnim željama, i iz tog razloga su se njegova predviđanja o budućem društvenom uređenju pokazala pogrešnim. Čini mu se da Lenjin pravilno ostavlja misli Marxa i Engelsa, ali kada treba izvoditi zaključke onda upada u skretanja. Horvat navodi primjer tumačenja demokracije kod Lenjina. Naime, Lenjin tvrd da buržoaska demokracija nije prava zato jer se iza nje skriva diktatura buržoazije. Horvat kaže da je to već svima poznato, ali da to ne znači da zato socijalistička demokracija mora biti gora od buržoaske. U buržoaskim društvima vlast se izmjenjuje svake 3 ili 4 godine, zar to znači da u socijalizmu kada jedan prigrabi vlast više je nikada ne napušta? Niz takvih pitanja postavlja na račun Lenjina. Uspoređuje totalitarnost SSSR-a s njemačkim fašizmom. Klasna nejednakost nije nestala već se je pretvorila u birokratsku diktaturu.³⁰⁸

Nakon detaljnijeg proučavanja Lenjina zaključuje da se on ne može složiti s njegovim mišljenjem jer odudara od postavki Marxa i Engelsa. Lenjin nije uništio birokraciju nego je učvrstio njezin položaj. Uočava dvostruke stavove kod Lenjina kada ovaj tvrdi da socijalizam treba učvrstiti demokraciju za mase, a istovremeno ogroman dio seljaštva, buržoazije, inteligencije treba silom uvesti u kapitalizam. Kakva je to demokracija ako se ljude mora voditi silom, pita se Horvat. Izvodi mišljenje da ako većinu stanovništva neke zemlje zadovoljava buržoaska demokracija onda potreba za izvođenjem socijalističke revolucije nema historijskog opravdanja. No, to ne znači da u zaostalim zemljama ne mora doći do revolucije (npr. Kina) shodno njihovim specifičnim uvjetima. Horvat govori o važnosti definiranja pojmova, kao npr. o diktaturi i ne slaže se s definicijama Kautskog niti Lenjina

³⁰⁷ HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, Dnevnik 1949 - 1951, 59/60. zapis od 1.IX.1950.

³⁰⁸ Ibid, 65-69. zapis od 8.X.1950.

koji diktaturu proletarijata definira kao vlast koja se neposredno opire na nasilje i neovisna je o zakonu.³⁰⁹

Ponovno razmišlja o ulozi partije u socijalizmu. Konstatira da Marx i Engels nisu pridavali veliku pažnju ulozi partije u socijalizmu. K tome je tako zato što s odumiranjem države treba započeti proces odumiranja partije. To povlači s Marxovim *Gotskim programom* koji govori o diktaturi proletarijata samo u prijelaznom periodu, tako da kada više u socijalizmu neće biti diktature proletarijata neće više biti ni komunističke partije.³¹⁰ Kasnije poet brani Marxa i njegovu teoriju udaljuje od Lenjina. Citira dio Marxovog pisma Engelsu u kojoj Marx izražava radost zbog programa Švajcarove radničkim kongresom koji kao osnovni cilj ističe borbu za potpunu političku slobodu.³¹¹ Horvat je iznenađen kako Trocki dobro piše, te iz njegove knjige *Kultura novog doba* citira dio koji govori o tome kako proletarijat smatra svoju vlast kratkoročnom i to samo za vrijeme prijelaznog perioda i da proleterska revolucija teži ukidanju proletera kao klase.³¹²

Slijedeći dio se bavi Horvatovim pogledima na članke Milovana Đilasa koji su objavljeni u *Borbi*. Sredinom studenog čita Đilasov članak u kojemu ovaj tvrdi da je u SSSR-u došlo do restauracije kapitalizma. Horvat se prisjeća da su nešto slično tome tvrdili Bernstein i Kautsky, te smatra da onda jedino FNRJ izgrađuje socijalizam.³¹³ Kasnije, Horvat pohvaljuje dva članka Moše Pijade koji su objavljeni u *Borbi*, a treći članak koji se bavi FNRJ ocjenjuje najslabijim dajući mu opise da je programatički i antimarksistički, što po Horvatu pokazuje da Đilas i drugovi ili nisu ili ne žele naučiti ništa iz sovjetske revizije te da oni još uvijek stoje na Staljinovim pozicijama, te da ako se ništa značajnije ne dogodi da će dovesti zemlju u slično stanje u kojemu je SSSR.³¹⁴ Veoma teške optužbe, stoga treba prikazati koje konkretne zamjerke Horvat ima protiv Đilasa i drugova.

Kritizira Đilasa zbog njegovog nerazumijevanja odnosa između metode i svrhe. Naime, ako ćemo vjerovati Horvatu na riječ, Đilas se vodi logikom da su metode kojima se želi postići neki cilj dobre ali da je način kako se one sprovode u praksi rđav. Horvat smatra da Đilas nije u pravu jer i metode kojima se želi postići cilj mogu biti neefikasne, iz toga slijedi da inzistiranje na ispravnosti metode (iako ona ne polučuje rezultate) je karakteristika

³⁰⁹ Ibid, 73 – 79. zapis od 17.X.1950.

³¹⁰ Ibid, 80/81. zapis od 18.X.1950.

³¹¹ Ibid, 83. zapis od 22.X.1950.

³¹² Ibid, 82/83. zapis od 21.X.1950.

³¹³ Ibid, 90/91. zapis od 19.XI.1950.

³¹⁴ Ibid, 92 /93. zapis od 29.XI.1950.

staljinizma. Zatim kritizira Kidričev članak u kojemu on smatra da se ne može potvrditi da je historijski bila neizbježna pobjeda birokratske kontrarevolucije u SSSR-u. Ako se prihvati mišljenje da je takav razvoj događaja bio neizbježan onda, po Kidriču, su krive i Lenjinove postavke na kojima se bazirala izgradnja socijalizma u Sovjetskom Savezu. Horvat je iznenađen takvim razmišljanjem da se ne može priznati pogreška jer bi se time odbacio Lenjin. Vraća se opet na kritiku Đilasa i njegovih teza. Konkretno ga kritizira zbog toga što Horvat smatra da Đilas želi dokazati kako se nije moglo ranije dokazati rusko skretanje u marksističkoj teoriji i praksi kako bi sebe opravdao pred narodom. Đilas tvrdi da se nije moglo predvidjeti skretanje u sovjetskoj Rusiji na temelju proučavanja klasika marksizma-lenjinizma, pa čak niti proučavanjem provedbe tih teorijskih postavki u praksi. Horvat to naziva revizionizmom i antimarksističkom postavkom, te postavlja pitanje da kako su drugi komunisti mogli prije kritizirati Sovjetski Savez po istim točkama kao i sada Đilas, kako su oni mogli vidjeti skretanja prije a on ne. Uspoređuje Đilasa s Proudhonom nazivajući ga malograđaninom koji bi htio birokraciju bez birokratičnosti, kao što je Proudhon htio buržoasko društvo bez buržoaskih negativnosti. Horvat nastavlja dalje struju misli da ako je nemoguće razlikovati marksizam od revizije, izgradnju socijalizma od restauracije kapitalizma, te da skretanje u teoriji jedino se može uočiti ako netko drugi prođe kroz to iskustvo drugim putem i onda da se uspoređi, iz toga proizlazi da je „marksizam najgrublji i najvulgarniji oblik empirizma“ koji ne dozvoljava naučno predviđanje već tapkanje u mraku i izvođenje eksperimenata na sreću na grbači naroda, znači prihvaćanje činjenice da se i jugoslavenski socijalizam može nazivati tako dok nečije treće iskustvo ne pokaže da je i ono pogrešno, što znači potpunu likvidaciju znanstvenog socijalizma. Đilasova tvrdnja da je nemoguće razlikovati marksizam od revizije pokazuje, po Horvatu, koliko daleko je otišlo sofističko i pragmatičko tumačenje marksizma koji je postao toliko rastezljiv da se sve može staviti pod njegovo ime, samo ako ta osoba koja to radi ima autoritet, to jest kontrolu nad silom.³¹⁵

Administrativno upravljanje privredom i nacionalizacija privrede je rezultat relativne zaostalosti zemlje, opravdava se Đilas u članku. Horvat piše da se može uočiti da Đilas nije čitao ništa osim klasika, Lenjina i Staljina, te da probleme koje Đilas postavlja se već odavno kolali među stručnjacima, a ovaj ih otkriva kao nešto novo. Smatra da je Đilas mogao nešto naučiti da je konzultirao Bernsteina i njemačke socijaldemokrate. Ovo je zanimljiv trenutak zato što se Bernstein obično uzima kao marksistički revizionist, što bi značilo da Horvat

³¹⁵ Ibid, 94 – 100. zapis od 29.XI.1950.

usmjerava svoje poglede sa sovjetskog na marksizam srednje Europe. Potpuna nacionalizacija ugotiteljstva, sitne trgovine i sl. poduzeća je po Horvatu bila ogromna pogreška koja će stajati milione ako ne i milijarde dinara.³¹⁶

U istom broju Borbe Horvat je pročitao i bilježio bilješke iz članka španjolskog komunista Jesusa Hernandeza za kojega smatra da je po tezama dijametralno suprotan od Đilasa. Horvat citira Hernandezovo otvoreno pismo iz 1945. u kojemu se ističu ideje slobode mišljenja i otvorenosti u partiji naspram diktatorskog zloupotrebljavanja demokratskog centralizma. Citat još govori o oportunistu i sektaškom laktarenju među partijskim članstvom, gušenju slobode mišljenja i otvorene diskusije, te kako je razlika u mišljenju dovoljan razlog da se čovjek izbací iz partije. Odmah poslije Hernandezovog citata Horvat se poistovjećuje s njime i s puno gorčine se pita zašto u svim komunističkim partijama se javljaju iste pojave.³¹⁷

Krajem studenog čita Bernsteina i to ga potiče na razmišljanje o Marxovom konceptu odumiranja države. Smatra da se tu ne radi o odumiranju centralne ekonomske uprave i razbijanju općeg interesa na račun mnoštva malih komunalnih, ali ne znači ni Lenjinov koncept. Odumiranje države je ustvari drugi naziv za proleterku demokraciju koja je sadržajno viši oblik demokracije od buržoaske zato što su sredstva za proizvodnju u vlasti neposrednih proizvođača što im omogućava ekonomsku nezavisnost. Odumiranje države ustvari znači odumiranje političke vlasti čime se širi politička sloboda, odnosno politička nezavisnost. Što je čovjek više politički i ekonomski slobodan to dobiva veće mogućnosti usavršavanja svoje ličnosti.³¹⁸

Na staru godinu pravi bilancu svega što je radio. Neprimanje u *Partiju* smatra jednom od najdubljih kriza kojoj se ne nazire kraj, ali sam sebe pita da li se uopće isplati više vraćati u partiju koja se pretvara u malograđansku i za koju misli da će propasti. Prostudirao je Marxa, ako će imati volje Lenjina i želi naći dostupnu literaturu o marksistima revizionistima. Uхватило ga je sjeme sumnje i pita se što ako se dogodi da nakon što prostudira svu marksističku literaturu dođe do zaključka da je to sve bila zabluda, a njegov rad će mu dati

³¹⁶ Ibid, 102 – 103.

³¹⁷ Ibid, 103 – 105.

³¹⁸ Ibid, 106 – 107. zapis od 30.XI.1950.

samo jednu mogućnost da to kritički obrazloži, no što ako ni to ne bude mogao jer će ga spriječiti vladajući mediokriteti? Onda samo može reći da je profučkao život.³¹⁹

U ožujku 1951. čita francuske prosvjetiteljske mislioce i misli da su Rousseau i ostali dovoljno dugo poživjeli da bi i oni vjerojatno dospjeli na giljotinu.³²⁰

Otkriće u prosincu 1951. predstavljaju mu radovi srpskog socijaldemokrata Dušana Popovića. Srpsku socijaldemokraciju smatra vrijednom proučavanja jer se u njoj može vidjeti duh demokratičnosti, diskusije i drugarske borbe, sve te stvari nedostaju KPJ. Kako bi objasnio današnje stanje u komunističkim partijama koristi radove Dimitrija Tucovića, još jednog srpskog socijaldemokrata s početka 20. stoljeća, koji uspoređuje stanje u socijalističkim partijama na početku 20. stoljeća (uspoređuje srpsku, rumunjsku, bugarsku i bosansku) i zaključuje da se razlike među njima očituju po tome što partije u svojoj organizaciji i djelovanju se ugledaju na strane partije, a ne na organiziraju se u odnosu na vlastite prilike u zemlji. Horvat povlači poveznicu i smatra da je negativno stanje u komunističkim partijama zaslužna Staljinova Kominternu koja je određivala načine djelovanja i organizacija. Ipak, traženje vlastitog puta i udaljavanje od SSSR-a je prvi korak u osamostaljivanju partija od centra.³²¹

Bavi se II. Internacionalom i Engelsovim člancima iz kojih se može iščitati da on nije mislio da bi Rusija mogla iznjedrati neku socijalnu reformu, a kamoli revoluciju. Engels je smatrao, po Horvatu, da ako revolucija i izbije u Rusiji da bi ona mogla samo poslužiti kao poticaj revolucijama u zapadnim zemljama. Smatra da je to historija potvrdila, a Lenjina proziva utopistom zbog njegove teorije o diktaturi proletarijata koju naziva despotskom i drži ga revizionistom marksizma.³²²

U završnim stranicama *Dnevnika* piše svoje završne stavove o tadašnjem Sovjetskom Savezu. Smatra da je pogrešno nazivati da je u SSSR-u uspostavljen sustav državnog kapitalizma. Za razvijeni kapitalizam vrijedi određeni stupanj demokratičnosti koji je vezna i za državni kapitalizam. Takav oblik državnog uređenja pronalazimo u SAD-u i Engleskoj. U

³¹⁹ Ibid, 109 – 111. zapis od 31.XII.1950.

³²⁰ Ibid, 125. zapis od 1.III.1951.

³²¹ Ibid, 166/167. zapis od 9.XII.1951.

³²² Ibid, 174/175. zapis od 17.XII.1951.

SSSR-u toga nema i zato je tamo fašistički – degenerirani kapitalizam, pseudo – kapitalizam s diktaturom umjesto kralja i birokracijom umjesto aristokracije.³²³

Vadi citat o razlici između kapitalizma i socijalizma iz Engelsove knjige *Anti-Dühring*. Kapitalizam ima demokraciju koja daje političku jednakost jednom krugu ljudi, dok bi socijalizam trebao proširiti demokraciju.³²⁴

³²³ Ibid, 175. 21.XII.1951.

³²⁴ Ibid, 176. 28.XII.1951.

Zaključak

Uzevši u obzir činjenicu da su u diplomskom radu istovremeno obrađivane dvije teme stoga će i ovaj zaključak biti podijeljen na dva dijela.

Što se može zaključiti iz političkih zapisa koji su izlučeni iz Horvatovog *Dnevnika* i sačuvanih partijskih spisa? Odgovor treba razlučiti na dvije razine: na politici na Ekonomskom fakultetu, tj. na odnos Horvata i *Partije*.

Može se sa sigurnošću zaključiti da je postojao utjecaj politike na profesore i studente Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Pitanje koje se nadovezuje na prethodno jest koliko je taj utjecaj bio značajan i u kojoj mjeri je on formirao odnose i život na fakultetu. Tu se suočavamo s problem nepostojanja mjerila kojim bi se mogla precizirati razina utjecaja, ali ono što se u ovome trenutku može učiniti jest istaknuti u kojim se situacijama očituje utjecaj politike na Ekonomskom fakultetu.

Već ujesen se počinju voditi procesi protiv osoba koje su optužene za politička skretanja spram IB-a (tu je između ostalog bio i Horvat), a početkom 1949. saznajemo za prva hapšenja studenata od strane UDB-e. To nije zanemariv podatak jer on pokazuje koliko je ozbiljno shvaćan sukob s IB-om. Studenti koji nisu bili uhapšeni, a bili su okrivljeni za IB ili za politička skretanja bili su ili izbacivani iz partije ili s Ekonomskog fakulteta (a neki su bili i uhapšeni, kao npr. Vlado Tomić). Kažnjavanje izbacivanjem s fakulteta zbog političkih skretanja je dokaz koliko je politika srasla s institucijom fakulteta kada se fakultet rješava politički nepodobnih. Zanimljiva je stvar da su politički nepodobni bili studenti lijevoga spektra (to jest oni optuženi za IB koji su karakterizirani kao staljinisti) dok o studentima koji su možda imali neke druge političke nazore (npr. HSS) nije bilo spomena. Uzevši u obzir da Horvat svoju pažnju usmjerava na studente lijevog političkog spektra ne treba se čuditi da su potencijalni studenti drugih političkih nazora ostali u sjeni.

Iako u *Dnevniku* nema podataka o studentima drugih političkih opcija ipak se može iščitati da su studenti po političkom svjetonazoru podijeljeni u dva tabora: na partijce i nepartijce. Već je bilo navedeno da studenti partijci i nepartijci nisu međusobno bili ravnopravni. To se najbolje vidi iz Horvatovog slučaja u situaciji kada mu se brani da može postati demonstrator na političkoj ekonomiji zato jer se tamo primaju samo studenti s partijskom knjižicom. Može se zaključiti da ako se Horvatu brani mjesto po kriteriju članstva u *Partiji* da se tako postupalo onda i s drugim studentima nepartijcima. Horvat studente

nepartijce karakterizira inertnima i piše da ih je bilo teško pokrenuti na diskusije ili na neku konkretnu akciju. Jedina situacija zapisana o akciji studenata nepartijaca jest kada su studenti nepartijci stali na stranu Horvata i tražili da mu se poveća studentska stipendija. Taj događaj može pokazati da je studentsko tijelo bilo podijeljeno upravo po pripadnosti, odnosno nepripadnosti vladajućoj partiji. Dakako, treba biti oprezan pri zaključivanju jer je ta podjela proizašla iz Horvatovog pera te bi za detaljnije proučavanje studenata na Ekonomskom fakultetu trebalo provesti opsežnija istraživanja. U svakom slučaju, kriterij članstva u *Partiji* može se uzeti kao osnovna politička podjela među studentima.

O utjecaju politike na profesore na Ekonomskom fakultetu vidi se pred kraj *Dnevnika* kada se na Fakultetskom vijeću izglasavalo koga bi od studenata trebalo zaposliti kao buduće asistente. Iz razgovora sa sekretarom partijske organizacije asistentom Rollerom saznajemo da ga on smatra problematičnim zbog građanskog odgoja, prepotencije, rezimiranja diskusija na seminarima i sklonosti filozofiranju. On je bio veliki protivnik da se Horvat odabere za asistenta, a navodni otpor je dolazio i od predstavnice asistenata Savke Dabčević Kučar i asistenta Mije Novaka. Dok je Horvat naveo Rollerove razloge neslaganja, nije poznato zašto bi Kučar i Novak bili protivni Horvatovom odabiru za asistenta. Iznijeli smo sumnju da je možda Roller vršio utjecaj na Kučar i Novaka, jer za njega je već pokazano da je prijavio Horvata partijskom rukovodstvu zbog Bičanića, pa se može pretpostaviti da je i u biranju asistenata vršio svoj utjecaj.

Horvatov odnos s *Partijom* i kolegama partijcima je veoma turbulentan. Primljen početkom lipnja 1948. već ujesen iste godine biti će optužen za politička skretanja spram IB-a. Prvi put se uspio izvući i pobiti optužbe, ali na proljeće 1949. je izbačen. Razlozi njegovoga izbacivanja su različiti (ovisno o tome da li su razloge navodile partijske komisije na državnoj, federalnoj razini, partijska ćelija na Ekonomskom fakultetu ili razloge koje navode Horvatovi kolege u razgovoru s njim ili Rankom Peašinić). Izbacivanjem iz *Partije* Horvatu je onemogućen rad u studentskim aktivnostima kao npr. sudjelovanju u odboru Društva za naučno uzdizanje studenata, čitanje rada na Majskom festivalu za najbolje studente, a više nije mogao biti ni demonstrator na Političkoj ekonomiji. Te kazne biti će ublažavane s vremenom (neće moći raditi kao demonstrator na političkoj ekonomiji, ali je dobio mogućnost volontiranja, dok će se 1950. vratiti natrag u odbor DNUS-a).

Službeni razlozi izbacivanja, koji se ponavljaju u svim odbijenim žalbama su protežiranje Bičanića kao profesora na Ekonomskom fakultetu, davanje karakteristika za

stipendiju Radi Mihailović koja je izbačena iz *Partije* i kolebljivost po pitanju IB-a. Drugi razlozi zbog kojih je izbačen iz *Partije* su se mijenjali i nisu se stalno ponavljali što može ukazivati na činjenicu da nije postojalo osnove po kojoj bi se Horvat izbacio. Neki od tih drugih razloga su težnja za slavom i popularnošću, bolesna ambicioznost, sklonost filozofiranju, mladost i neiskustvo. Čak je i Sveučilišni komitet u svibnju 1949. smatrao da su razlozi za izbacivanjem nedovoljni, ali su popustili u razgovoru s predstavnicima partijske ćelije na Ekonomskom fakultetu.

Horvat je sam smatrao, a to je napisao već u prvoj žalbi, da je službeni razlog njegova izbacivanja iz *Partije* slučaj s prof. Bićanićem. On veoma jasno u žalbi objašnjava da ga nije protežirao već je samo postavio pitanje zašto on ne bi mogao predavati ekonomsku historiju Jugoslavije na ekonomiji pošto nema profesora koji bi predavao taj kolegij. Na prvi pogled bi se moglo reći da je Bićanić zbog svoje političke prošlosti s HSS-om i radom u izbjegličkoj vladi bio nepouzdan i neprijateljski element, te stoga nije mogao predavati na Ekonomskom fakultetu. Pitanje koje se sljedeće postavlja jest ako je Bićanić za partijce na Ekonomiji bio neprijateljski element, kako je moguće da je onda mogao predavati na Pravnom fakultetu u Zagrebu? Zar tamo nije bilo partijaca? Situacija je utoliko kompliciranija ako se uzme u obzir da nisu svi članovi *Partije* vidjeli Bićanića kao strani i nepouzdan element. Horvatovi kolege s Pravnog fakulteta su ocijenili Bićanića pozitivnim, kazavši da su mu predavanja čak ispravno marksistički postavljena. Miljenko Protega koji je predsjedao od 1947. Komitetom za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole nije imao ništa protiv zapošljavanja Bićanića na Ekonomiji, ali je naglasio da o tome odlučuju partijske organizacije prava i ekonomije. Niti Borojević, koji je 1949. obnašao funkciju sekretara profesorske ćelije na ekonomiji, nije vidio ništa nepravilno u prijedlogu da Bićanić predaje na Ekonomskom fakultetu. Protiv Bićanića su bili profesor Leonard Karli na Ekonomskom fakultetu i asistent Dragan Roller, kao i Horvatovi rukovodioci partijske ćelije. Studentski partijski rukovodioci bili su puno glasnjiji protiv Bićanića, što se je i pokazalo jer je to uzet kao jedan od glavnih argumenata da se pokaže Horvatovo „skretanje“ s partijske linije.

Koji su onda razlozi zašto su više partijske instance kasnije u odbijenicama okarakterizirale izbacivanje Horvata zbog Bićanića pravilnim? Čini se da više partijske instance nisu htjele riskirati jer je Bićanić bio poznat po svojoj bivšoj aktivnosti u HSS-u kao i u izbjegličkoj vladi u Londonu, pa ako je jedna partijska ćelija donijela takvu odluku, onda joj se vjerovalo. Uostalom, takav je odgovor Horvat dobio od kontrolne komisije u Zagrebu da *Partija* prije svega treba vjerovati svojoj organizaciji negoli nekome drugome.

Davanja karakteristika za stipendiju Radi Mihailović je također, po našem mišljenju, uzet kao važan argument za izbacivanje jer je „dokazivao“, po mišljenju partijskog rukovodstva, Horvatovo skretanje spram *ibeovaca* i nedovoljnu „budnost“. Mihailović je bila u vezi s osuđenim *ibeovcem* Vladom Tomićem, za kojeg je iz dokumenata potvrđeno da je bio vođa crnogorske grupe *ibeovaca* na Ekonomskom fakultetu. Ta „nebudnost“ je zasigurno bila važan argument zašto bi Horvat bio kažnjen, kada je u žalbama i sam priznao da je to bila „pogreška“.

Razlozi izbacivanja do kojih su Horvat i Ranka Peašinović (njegova buduća supruga) došli u razgovoru s kolegama sa fakulteta se djelomično poklapaju s navodima iz žalbi (Bićanić, davanje karakteristika kolegici), ali ima i razloga koji se mogu okarakterizirati kao sukob na osobnoj razini između Horvata i partijskih rukovodioca. Tako je kolegica Jerka saopćila Ranki da je Horvat izbačen jer se ljudi pred njim nisu usuđivali diskutirati, dok je demonstrator na ekonomiji svom profesoru tvrdio da je Horvat izbačen jer je bio prejak. Ovaj razlog navodi i Vladimir Stipetić u predgovoru Horvatove knjige, iz čega možemo zaključiti da je razlog izbacivanja bio osobni animozitet nekih Horvatovih kolega iz *Partije* i sa Ekonomskog fakulteta.

Tek žalba iz 1951. će djelomično uroditi plodom jer je Horvat naveo da su prethodne žalbe sastavljene na temelju lažne izjave kolege Selima Pečenkovića. S obzirom da je Horvat vraćen natrag u *Partiju* 1952.godine čini se da je ta pritužba uvažena. Pečenković se pred Horvatom pravdao da ga je morao kritizirati jer se za njim vuku neke stvari i da je izjavu dao pod pritiskom komisije i kolegice Vlaste Rivoli (koja je bila u nekom odnosu s Josipom Vrhovcem). Dakle, ovo je još jedan dokaz kako partijsko rukovodstvo na ekonomiji nije imalo valjane razloge za izbacivanje Horvata.

Na samome kraju *Dnevnika* profesor Karli poručuje Horvatu da protiv njega radi partijski rukovodilac Josip Vrhovec i njegovo društvo koje ga je izbacilo 1949. godine. Uz njega, druga osoba koja je pokazivala otvoreni animozitet prema Horvatu je asistent Dragan Roller koji je 1949.godine prijavio Horvata komisiji zbog Bićanića.

Pokazalo se da su i Vrhovec i Roller imali osobnih motiva da Horvata maknu iz *Partije* i da ga spriječe u daljnjem napredovanju na fakultetu. S Rollerom je Horvat u sukobu od 1948. zbog pitanja o seljaštvu, a s Vrhovcem od jeseni 1948. zbog javnog prozivanja pred sveučilišnim sekretarom. Za Rollera treba napomenuti da on nije sudjelovao u partijskim raspravama već je bio protivnik ideje o primanju Bićanića na Ekonomski fakultet i krajem

1951. u odabiru Horvata za asistenta. Dragan Roller je otvoreno Horvatu rekao da ga gleda u negativnom svjetlu.

Vrhovec, s druge strane, je imao motiv osobne osvete za javnu prozivku iz 1948. godine. Lažiranje iskaza Vlaste Rivoli pokazuje da su se neki partijski rukovodioci koristili nedopuštenim sredstvima kako bi se riješili partijskih konkurenata ili njima osobno nesimpatičnih ljudi. No, utjecaj prisile nije vršen samo na članove *Partije* već i na rukovodioce. To je primjer rukovodioca Gaberšnika koji je prvi priznao Horvatu da nije imao mogućnosti reći svoje mišljenje.

Što se može onda o Horvatovom političkom izbacivanju zaključiti? S obzirom da su neki od argumenata za izbacivanje bili nevažni (ambicioznost, sklonost filozofiranju), drugi su bili preoblikovani i preuveličani (protežiranje Bićanića), izjave studenta falsificirane, a jedina točna točka optužnice je davanje karakteristika za stipendiju Radi Mihailović može se zaključiti da je proces protiv Horvata bio iskonstruiran. Je li partijsko rukovodstvo (uključujući asistenta Rollera) na Ekonomskom fakultetu vidjelo u Horvatu prijetnju za ostvarivanje njihovih ciljeva, te su ga se izbacivanjem iz *Partije* htjeli riješiti prikazavši ga neprijateljskim elementom, ili je to bio čin osvete zbog toga što je Horvat još ujesen 1948. raskrinkao neutemeljene optužbe protiv rukovodstva pred sveučilišnim sekretarom partije? Prema svemu sudeći motivi za osobnim obračunom s Horvatom su postojali. Partijsko rukovodstvo je time htjelo pokazati svoju moć i autoritet, a Roller je možda vidio prijetnju u Horvatu kao budućem asistentu. Od partijskog rukovodstva Horvat donosi najviše podataka o Josipu Vrhovcu, profesor Karli isto Vrhovca smatra glavnim inicijatorom, stoga možemo reći (iz dostupnih izvora) da su Josip Vrhovec i Dragan Roller bili glavni inicijatori za Horvatovo izbacivanje i kažnjavanje.

S obzirom na negativne događaje koji su mu se dogodili Horvat počinje preispitivati svoje dotadašnje političke i ideološke stavove. Horvat s vremenom počinje gledati Staljina kao diktatora i na SSSR kao neslobodnu zemlju, a sovjetski režim uspoređuje s fašističkim. Njegov stav prema ekonomsko-političkom sustavu u Jugoslaviji je ambivalentan, tvrdi da je jugoslavenski sustav u nekim segmentima drugačiji od sovjetskog, no on ipak ne polaže puno nade jer smatra da je jugoslavensko rukovodstvo preduboko zaglibilo u oponašanju sovjetskog sustava te da treba uložiti puno truda i provesti demokratizaciju sustava kako bi se odmakli od sovjetskog ponora. Horvat se u dnevniku ne libi kritizirati Tita kao i ostale istaknute članove *Partije* poput Kidriča i Đilasa, i to poglavito ovu posljednju dvojicu na

temelju njihovih članaka i govora. Titu zamjera začetke kulta ličnosti koje se očituju u slavljenju Titovog rođendana, to jest Dana Mladosti. Za Kidriča i Đilasa ćemo reći više o zaključnom dijelu o promjeni ideologije.

Za ideološku promjenu kod Horvata može se konstatirati da se ona u periodu od 1948. do 1951. mijenja od dogmatičnog razmišljanja vulgarnog marksizma (sovjetske ideologije pod utjecajem Staljina) prema liberalnom i stvaralačkom marksizmu. U radu *Nešto o Marxovoj teoriji vrijednosti* upoznajemo se s dogmatičnim Horvatom koji propagira tezu o neizbježnom uništenju kapitalizma koji će se raspasti zbog svojih unutrašnjih proturječnosti koje se mogu razriješiti jedino revolucijom. Pokazano je da su to stavovi direktno preuzeti od Staljina. No, jedno mjesto je istaknuto kao potencijalna suptilna kritike socijalističkog sustava a to je da i u socijalističkim sustavima postoji izrabljivanje radnika kao i u kapitalizmu. To je ostavljeno kao potencijalno mjesto kritike socijalizma jer Horvat ne kritizira kritike buržoaskih ekonomista upućenih socijalističkim sustavima kao što ih je kritizirao na prijašnjim mjestima .

Nakon sukoba Tito – Staljin Horvat u prvo vrijeme zadržava svoje tvrdo materijalističko mehanicističko stajalište. Tako čitajući Saint–Simona i njegove pristalice kritizira da su idealisti jer se bave nadgradnjom (idejama) te im zamjera što fokus nisu stavili na materijalnu bazu.

U drugome radu *Posleratno zaoštavanje opće krize kapitalizma i „Maršalov plan“* napisan u proljeće 1949. Horvat nastavlja koristiti Staljinovu tezu o neizbježnom uništenju kapitalizma, koja je već istaknuta u *Teoriji o višku vrijednosti*. Tu je iskazana velika netrpeljivost prema SAD-u, smatra je vodećom zemljom kapitalizma koja želi putem imperijalizma zavladata svijetom. SSSR i socijalističke zemlje su još uvijek prikazane u pozitivnom svjetlu kao napredne zemlje koje se bore za oslobođenje naroda. Već je spomenuto ranije u radu da su najbolji dijelovi oni u kojima Horvat koristi članke britanskih ekonomista i u kojima iznosi njihove brige i upite o načinu ekonomskog oporavak svijeta nakon Drugoga svjetskog rata. Horvat dobro uočava pucanje kolonijalnog sistema čime se mijenja način ekonomske i političke obnove poslijeratnog svijeta. Problem nastupa kada probleme kapitalizma vidi kao posljedice opće krize kapitalizma koja ide k neizbježnom rasulu i revoluciji. Horvat u ovome radu koristi još jednu Staljinovu postavku o neizbježnom sukobu kapitalističkih zemalja. U oba rada može se pratiti tendencija determinističkog

objašnjenja kretanja društvenih pojava, a u borbi između kapitalizma i socijalizma po Horvatu će pobijediti socijalizam

Može se zaključiti da Horvat u periodu od kada je saznao za sukob Tito – Staljin početkom srpnja 1949. do završetka pisanja rada o Marshallovom planu i krizi kapitalizma u travnju 1949. zastupa sovjetske (staljinističke) ideološke koncepcije. Tome se ne treba čuditi jer Horvat u svojim radovima koristi sovjetsku literaturu (na jednom mjestu citira Staljina, sovjetske ekonomiste Leontjeva i Vargu). Primjeri sovjetske ideologije korišteni u radovima su prikazani u prethodnim pasošima, a ovdje će biti još jednom istaknuti: vulgarni materijalizam, determinističko tumačenje historije i društvenog razvoja, teza o neizbježnosti propasti kapitalizma i revolucije, neizbježan sukob između kapitalističkih zemalja, prikaz SAD-a kao imperijalističke zemlje koja želi zavladati svijetom.

Ono što se može primijetiti jest da Horvat počinje mijenjati svoje ideološke stavove tek nakon što je izbačen iz *Partije* u travnju 1949. godine. Iako Horvat bilježi u *Dnevnik* u srpnju 1949. da je on uočio trzavice između Jugoslavije i SSSR-a na trgovinskom planu već 1947. a to je zapisao u nekom pismu, niti je u *Dnevniku* zapisan sadržaj pisma niti je pismo sačuvano, a niti nema podataka u *Dnevniku* prije 1948. u kojima propitkuje Sovjetski Savez. Ideološka promjena je istovremeno popraćena s promjenom njegovog političkog stajališta. Do tada je zastupao principe *Partije* i vjerovao u ispravnost njenih odluka, no njegovo razočaranje, koje je započelo izbacivanjem, je isprva bilo usmjereno prema članovima partijskog rukovodstva s njegovog fakulteta, da bi onda postepeno njegova kritika bila usmjerena prema partijskom rukovodstvu Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.

Na ideološkom planu je velika promjena ta što se Horvat u potrazi za objašnjenjem društvenih i političkih promjena okreće čitanju djela klasika marksizma: to uključuje Karla Marxa, Engelsa i Lenjina, a kasnije čita i druge autore poput Bernsteina i Trockog. Staljina više ne smatra klasikom marksizma jer smatra da on nije ništa originalno napisao i da je marksizam učinio besadržajnim. Odmicanje od Staljina i staljinističkog pogleda na svijet najbolje se očituje u trećem obrađivanom Horvatovom radu *Savremeni revizionizam i KPJ*. Taj rad je zanimljiv jer u njemu Horvat iznosi svoje viđenje ideologije. Iznosi mišljenje da je marksizam ideologija koja počiva na stvarnosti te koja se protiv svoje dogmatičnosti bori preuzimanjem ljudskog znanja koje se neprestano obogaćuje. Nasuprot tome sovjetski marksizam uspoređuje s religijskim dogmatizmom te kritizira sovjetsku filozofiju i ekonomiju

smatrajući da se one umjesto istraživanjem bave potvrđivanjem dogme, te stoga u SSSR-u po njemu ni ne može biti govora o marksizmu.

Odmaknuvši se od Staljina Horvat se krajem 1950. odmiče i od Lenjina za kojeg smatra da je započeo skretanje u marksizmu te da je on umjesto da je proširio demokraciju na mase učvrstio položaj birokracije. Kao opreku Staljinu i Lenjinu inspiraciju pronalazi kod Trockog za kojega je iznenađen njegovim dobrim načinom pisanja. Konačno Sovjetski Savez naziva fašističkom zemljom, a SAD i Veliku Britaniju zemljama državnog kapitalizma u kojima postoji određen stupanj demokratičnosti. Može se primijetiti velika promjena Horvatovog pogleda na političku situaciju u svijetu: u radovima u Marshallovom planu iz 1949. SAD naziva zemljom imperijalizma a SSSR predvodnicom slobodnih naroda, da bi krajem 1951. uloge bile promijenjene te je SSSR tlačitelj naroda, a SAD i Velika Britanija zemlje sa određenim stupnjem demokracije.

Što se tiče ideologije u Jugoslaviji Horvat kritizira članke Đilasa i Kidriča, a konkretno ga najviše smetaju njihove teze o tome kako se nije moglo uočiti ideološko skretanje u Sovjetskom Savezu, iako Horvat tvrdi da su postojali i prije ljudi koji su uočili da se nešto događa u SSSR-u. Đilasa naziva revizionistom koji nije upoznat s mnoštvom marksističke literature.

Može se konstatirati da se politička i ideološka stajališta počinju mijenjati kod Horvata s izbacivanjem iz *Partije* 1949. godine. Razočaranost i osjećaj nepravde potaknuli su ga na preispitivanje svijeta koji ga okružuje, ali i na preispitivanje vlastitih postavki. Horvat je odbacivanjem staljinističke ideologije po Sartreovoj definiciji pokazao intelektualcem jer je propitkivao sustav vladajuće ideologije i doveo je u pitanje. No, valja naglasiti da je Horvat odbacivanjem Staljina postao kritičan i spram jugoslavenskog poretka, što smo i pokazali u ovome radu. Odmicanjem od staljinističkih postavki i traženjem novog puta u marksističkoj misli Horvat dolazi do jednoga važnog zaključka: čovjeku je za njegov razvoj najvažnija sloboda, to jest mogućnost slobodnog mišljenja i slobodnog djelovanja. Horvat u marksizmu vidi mogućnost ostvarenja i širenja prostora slobode, ali staljinizam i partijsko *klikaštvo* onemogućuju ostvarenje tih ideala. Stoga Horvat započinje s kritikom postojećega u nadi da će pronaći ono istinsko (tj. bit) u marksizmu kao ideologiji koja bi trebala voditi k slobodi čovjeka, a ne njegovom podjarmljivanju.

Sažetak

Ovaj rad bavi se dvjema temama: političkim životom Branka Horvata za vrijeme studiranja ekonomije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu i promjenama u njegovom ideološkom diskursu. Osnovni izvor su Horvatovi dnevnički zapisi koji su nastali u periodu od 1948 – 1951. godine. Trogodišnji raspon zapisa je uzet kao okosnica analize jer obuhvaća period Horvatovog studiranja i stasanja kao mladog intelektualca, a ujedno jer je to period političkih sukoba Jugoslavije i SSSR-a. Iz analize *Dnevnika* želi se prikazati kako je sukob Tito – Staljin utjecao na politički život mladoga Horvata, ali i na njegove ideološke postavke. Uz *Dnevnik* upotrijebljeni su i dokumenti koji su nastali od strane partijskih organa na Ekonomskom fakultetu, Sveučilištu u Zagrebu i Kontrolnih partijskih komisija. U prikazu ideoloških stavova korištena su i tri Horvatova studentska rada koja se bave pitanjima politike, ekonomije i ideologije.

Summary

This paper deals with two topics: political life of Branko Horvat during his student life as a student of economics on the Faculty of Economics in Zagreb and transformations in his ideological discourse. Main source that was analyzed were Horvat's diary notes which were written in period from 1948. do 1951. The three year span of diary notes was taken as a outline for analysis because it covers a period of Horvat studying years in which he was maturing as a young intellectual, but also because it was a period of political conflict between Yugoslavia and Soviet Union. From analyzing the diary the main goal is to show how conflict Tito – Stalin affected Horvat's political life, but also how it affected his ideological postulates. Besides diary, in this paper were also used documents that were created by party organs on Faculty of Economics, University of Zagreb, and Control commissions. In representation of ideological postulates three Horvats student papers were used which deal with political, economical and ideological topics.

Краткое содержание

Эта работа обрабатывает две темы: политическую жизнь Бранка Хорвата в течение изучения на Экономическом факультете в Загребе и с преобразованием его идеологического дискурса. Главный источник который проанализировал был Хорватов дневник, который он писал в периоде 1948. до 1951. года. Трехлетний пролет дневника принимали как схему за анализ потому что он покрывает период Хорватових студенческих лет и него вызревания как молодого интеллектуала, но и потому что это был период политических конфликтов Югославии и Советского Союза. Исходя из анализа дневника, главная цель - показать как конфликт Тито-Сталина повлиял на политическую жизнь Хорвата, а также на его идеологические постулаты. Помимо дневника, в работе также использовались документы, созданные партийными органами на Экономическом факультете Загребского университета и контрольных комиссий. В представлении идеологических постулатов были использованы три студенческие работы Хорвата, посвященные политической, экономической и идеологической тематике.

Popis izvora

Dnevnik Branka Horvata

HR HDA 2003 – 1, Osobni fond Branka Horvata, kutija 2, Osobni dokumenti i dnevnički zapisi, *Dnevnik 1946, 1948 – 1951*.

Politički i partijski dokumenti o Horvatu

HR HDA 2003 – 6 – 2, Osobni fond Branka Horvata, kutija 40, Politički rad - Komunistička partija Jugoslavije/Savez komunista Jugoslavije/Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena

Radovi Branka Horvata tijekom studija na Ekonomskom fakultetu

HR HDA 2003 – 2 – 4, Školovanje, kutija 4, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sjećanja Artura Horvata

HR HDA 2003 – 18.1, Osobni fond Branka Horvata - Drugi članovi obitelji Horvat, kutija 109, Artur Horvat (1895-1981), Artur Horvat: Moja sjećanja.

Knjiga izbačenih članova Partije zbog IB-a

HR HDA 2068, Sveučilišni komitet SKH-a, Zagreb 1945. – 1965. Knjiga 8. Knjiga izbačenih članova Partije zbog IB-a, Vlado Tomić – broj 404; Rada Mihailović – broj 234

Dosjei IB-a

HR HDA 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske – IB, dosjei. Vlado Tomić (kutija 404); Branko Šnajder (kutija 137)

Popis literature

Monografije i članci

- Andrijanović, Ivo gl. urednik. *Ekonomski fakultet u Zagrebu 1920-1995*. Zagreb: Ekonomski fakultet u Zagrebu, 1995.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus, 1990.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu: Odnosi s velikim silama 1949-1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi*. Zagreb: Školska knjiga, 1985
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. III. tom. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1984.
- Dijkvan, Teun A. *Ideologija – Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- Ekonomski fakultet u Zagrebu. u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 2. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969.
- Ellenstein, Jean. *Historija staljinskog fenomena*. Zagreb: Školska knjiga, 1980.
- Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture*. gl. urednik H. James Birx. Svezak 1. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 2009.
- Enciklopedija Jugoslavije*. glavni redaktor Miroslav Krleža. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1955-1971.
- Fuček, Marko. „Socijalistički mladi čovjek: sinegdoha kulturne politike prema mladima, 1945 – 1960“. u *Socijalizam: izgradnja i razgradnja*. Zagreb: Srednja Europa ; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2017.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008.
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija – Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 1996.

- Grgić, Stipica. „Autobiografija i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti“ u *Historijski zbornik*, Vol. 69 No. 1, (2016), 189 – 212.
- Hrvatska književna enciklopedija*. gl. urednik Velimir Visković. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 2010 – 2012.
- Jandrić, Berislav. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom – Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952. Organizacija uloge, djelovanje*. Zagreb: Srednja Europa, 2005).
- Jakovina, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2002.
- Janković, Branimir. „Prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“. u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković. Zagreb: FF press, 2013.
- Jugoslavenski savremenici : ko je ko u Jugoslaviji*. gl. urednik Radošin Rajović. Beograd: Hronometar, 1970.
- Karaula, Željko. *Rudolf Bičanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist; Prilozi za biografiju*. Zagreb – Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2018.
- Kučar, Savka Dabčević. *'71 hrvatski snovi i stvarnost*. I. knjiga. Zagreb: Interpublic, 1997.
- Marx, Karl i Friedrich Engels. *Njemačka ideologija*. u *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed, 1967.
- Mikecin, Vjekoslav. *Povijest i klasna svijest*. Zagreb: Mladost, 1974.
- Milušić; Sirotković; Lang, „Sveučilište od oslobođenja od uvođenja društvenog upravljanja (1945-1954)“. u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. sv. 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969.
- Morat, Daniel. „Intelektualci i intelektualna historija“. u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković. Zagreb: FF press, 2013.
- Najbar-Agičić, Magdalena. *Kultura, znanost, ideologija – Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2013.
- Paperno, Irina. „What can be done with Diaries?“ u *The Russian Review*, vol. 63, no. 4(Oct. 2004), 561 – 573.

- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit, 1980.
- Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*. Zagreb: Fraktura, 2019.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Radonjić, Radovan. *Sukob KPJ s Kominformom*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, 1979.
- Ристановић, Слободан В. *То су наших руку дела – Херојска и славна епонеја омладинских радних акција 1941 – 1990*. Београд: „Космос“ ДОО, 2014.
- Staljin, Josif. *Pitanja lenjinizma*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske, 1981.
- Stipetić, Vladimir. *Branko Horvat: život i djelo*. u: Branko Horvat: *Dinamičan gospodarski razvoj*. Zagreb: Dom i svijet; Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007),
- Stipetić, Vladimir. *Povijest hrvatske ekonomske misli : 1848 – 1963.*, knjiga 2. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu - Ekonomski fakultet u Zagrebu, 2013.
- Šarić, Tatjana. *U vrtlogu komunizma: mladi Hrvatske 1945.-1954*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017.
- Štrbac, Čedomir. *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja; Sukob KPJ i Informbiroa*. Beograd: Prosveta, 1984.
- Vranicki, Predrag. *Historija marksizma*. Druga knjiga. Zagreb: Naprijed, 1975.
- Wallach, Jennifer Jensen. „Building a bridge of words: The literary autobiography as historical source material“. u *Biography*, vol 29, no, 3 (Summer, 2006), 446-461.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952*. Svezak. 1. priredio Branislav Vojnović. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.
- Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945 – 1952*. Svezak. 2. priredio Branislav Vojnović. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.
- Zelenika, Ratko. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Beograd: Savremeno pakovanje, 1988.

Žugaj, Miroslav; Ksenija Dumičić; Vesna Dušak. *Temelji znanstvenoistraživačkog rada – Metodologija i Metodika*. 2. izdanje. Varaždin: Fakultet organizacije i informatike, 2006.

Internetske stranice

„*Artur Horvat*“, <https://zbl.lzmk.hr/?p=469>, (pristupljeno: 10. srpnja 2020.)

„*Dragan Roller*“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53268>, (pristupljeno: 8. srpnja 2020.)

„*Dragutin Domainko*“, preuzeto: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5073>, pristupljeno: 10. srpnja 2020.)

„*Dušan Čalić*“, preuzeto: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3920>, (pristupljeno: 10. srpnja 2020.)

„*К.В. Островитянов*“, preuzeto: <https://bigenc.ru/economics/text/2682248>, Большая российская энциклопедия (Velika ruska enciklopedija), (pristupljeno: 26. svibnja 2020.)

„*Mijo Novak*“, preuzeto: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44215>, (pristupljeno: 10. srpnja 2020.)

„*Predrag Vranicki*“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=65399>, (pristupljeno: 9. srpnja 2020.)

„*Ranka Peašinić*“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47236>, (pristupljeno: 8. srpnja 2020.)

„*Rudolf Bićanić*“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7485>, (pristupljeno: 11.7.2020.)

„*Vladimir Stipetić*“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58127>, (pristupljeno: 9. srpnja 2020.)